

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Salkım Selvi-Bener

Antikçağda **Oyun ve** **Oyuncaklar**

KitapYAYINEVİ

ANTİKÇAĞDA OYUN VE OYUNCAKLAR

KİTAP YAYINEVİ – 283
İNSAN VE TOPLUM DİZİSİ – 69

ANTİKÇAĞDA OYUN VE OYUNCAKLAR / SALKIM SELVİ-BENER

© 2013, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE
GÖRSELLERİN KULLANIM İZİNİ NEDENİYLE TEŞEKKÜR EDERİZ

YAYINA HAZIRLAYANLAR
FÜSUN KİPER, BÜLEND TUNA

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇİT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
EYLÜL 2013, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-117-8

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Antikçağda
Oyun ve
Oyuncaklar

SALKIM SELVİ-BENER

KitapyAYINEVİ

Sevgili eşim Burak Bener'e, oğlum Gece Deniz'e ve
İzmir, Bostanlı'da 6346. Sokakta oynadığımız oyunların anısına
anneannem Bedriye Alptürk'e

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	8
Önsöz	9
Giriş	11
I- ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNLAR	15
Eski Yunan'da Tabla Oyunları	15
Polis	18
Diagrammos	19
Pente Grammai	20
Eski Roma'da Tabla Oyunları	22
Ludus Latrunculorum	22
Üçtaş Oyunu	26
Mankala	32
Mankala Tabla Çeşitleri	35
Dikdörtgen Tablalar (R)	35
Çukurlu Tablalar (H)	36
BMTT'de Yer Almayan Çukurlu Oyun Tablaları	47
Tabula Ansata Formunda Mankala Tablalar	51
Duodecim Scriptorum	53
Alea	68
Tabla Oyunu Araçları	71
Oyun Pulları (pessoi, Latrunculi)	71
Yassı Oyun Pulları	72
Planokonveks Oyun Pulları	75
Planokonkav Oyun Pulları	78
Kubbeli Oyun Pulları	78
Davul Şeklinde Oyun Pulları	80
Quadriga Şeklinde Oyun Pulları	81
Zar (kybos, Tessera)	82
Oyuk Delikli Kübik Zarlar	86
Halka ve Nokta Motifli Zarlar	88
Oyun Tablası	91
Yer Tablaları	91
Oyun Masaları	92
Taşınabilir Tablalar	92
Aşık Kemiçi ve Aşık Oyunları	93
Pentalitha	99
Eis Ormillan	101
Pleistobolinda	101
"Tek mi çift mi" Oyunu (Artiasmos, Parimpar)	102
Tropa	103
Aşık kemiği kapları	104

TOP OYUNLARI (EPHAIŘISEIS, PİLAELUSUS)	106
Köylü Topu	107
Episkyros	110
Sopalı Oyun	111
Ephedrismos	112
Kale Oyunu	114
Top Çevirme Oyunu	116
Aporraksis	118
Ourania	119
Trigon	120
Dizle Top Sektirme	120
Phaininda	121
Bir Top Oyunu	121
DİÇER OYUNLAR	122
Kottabos	122
Askoliasmos	127
Micatio	129
<i>Değnekli Micatio</i>	129
<i>Değneksiz Micatio</i>	131
Sopa Dengeleme Oyunu	132
Ceviz Oyunları	133
Evcil Hayvanlarla Oyun	137
El Kızartmaca	140
Ostrakinda	140
Epostrakismos	141
Platanistas	141
2- ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNCAKLAR	143
ÇİNGİRAK (KROTALOS)	143
Hayvan Biçimli Çingiraklar	143
Saplı Çingirak	144
Küçük Çingirak	145
Çingirak Biberon	146
Çocuk Biçimli Çingiraklar	146
TOPAÇ (STROBİLOS, STROMBOS, TURBO)	147
Kamçı ile Çevrilen Topaç	148
Arı Kovanı Şeklinde Topaç	149
Düz Kenarlı Topaç	151
ÇEMBER (TROKHOS, TROCHUS)	152
Yoyo	156
BEBEK (KORE, NYMPHE, PLANGONES)	159
MİNYATÜR EŞYALAR	165
Minyatür Oyuncak Vazolar	165
Minyatür Oyuncak Mobilyalar	167

Diğer Minyatür Eşyalar	167
OYUNCAK ARABA (HAMAKSİS)	168
Platformsuz Oyuncak Arabalar	170
Platformlu Oyuncak Arabalar	171
Kutulu Oyuncak Arabalar	172
Oturma Yerli Oyuncak Arabalar	172
Küçük Biga	173
DEÇNEK AT	174
OYUNCAK ASKER	175
OYUNCAK HAYVANLAR	176
Tekerlekli Oyuncak Hayvanlar	177
Tekerlekli Oyuncak At	178
Tekerlekli Oyuncak Eşek ya da Katır	179
Tekerlekli Oyuncak Horoz	180
Tekerlekli Oyuncak Kuş	180
OYUNCAKLARDA KULLANILAN TEKERLEKLER	181
Düz Tekerlekler	181
Dilimli Tekerlekler	181
DÜDÜK	183
İYGKS (LYNKS, LUNKS)	184
SALINCAK	186
Oturma Yerli İp Salıncak	187
TAHTEREVALLI	189
SONUÇ	192
BRİTANYA MÜZESİ TAMAMLANMAMIŞ TİPOLOJİSİ (BMTT)	197
TİPOLOJİ I	199
TİPOLOJİ II	200
TİPOLOJİ III	201
TİPOLOJİ IV	202
TİPOLOJİ V	203
TİPOLOJİ VI	204
TİPOLOJİ VII	205
TİPOLOJİ VIII	206
TİPOLOJİ IX	207
TİPOLOJİ X	209
TİPOLOJİ XI	211
YAZARIN TİPOLOJİ GENİŞLETME ÖNERİLERİ	213
MANKALA TABIALARI	215
DUODECİM SCRIPTORUM	217
SÖZLÜKÇE	219
RESİMLER	221
KAYNAKÇA	229

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser.
a.g.e.	Adı geçen eser.
a.y.	Yazara ait son zikredilen yer.
BMTT	Britanya Müzesi Tamamlanmamış Tipolojisi.
Bkz./ bkz.	Bakınız.
bkz. aş.	Bakınız aşağıya.
bkz. yuk.	Bakınız yukarıya.
C.	Cilt.
Çev.	Çeviren.
Haz.	Yayına hazırlayan.
ken.	Kenar.
MÖ	Milattan önce.
MS	Milattan sonra.
Res. / res.	Resim.
s.	Sayfa / sayfalar.
Tip.	Tipoloji.
t.y.	Tarih yok.
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler.
yy.	Yüzyıl.
y.y.	Basım yeri yok.

ÖNSÖZ

Oyun ve oyun oynamak insanlık tarihi kadar eskidir. Gerçekten de oyun, tarih boyunca toplumsal hayatın içinde önemli yer tutmuştur. İnsanların bir araya gelip sosyalleşmesinde rol oynadığı gibi ne tür oyunların hangi kurallarla oynandığı toplumsal ilişkilerin bir aynası gibidir. Bir toplumda yaygın olan oyunları belirlemek ve incelemek ise o toplumu değerlendirebilmenin anahtarlarından biridir.

“Eski Yunan ve Roma’da Oyun ve Oyuncaklar” adlı yüksek lisans tezimi elden geçirerek editörlerimin yardımıyla kitap haline getirdik. Bu kitap Eski Yunan ve Roma toplumlarındaki gündelik hayata, eğlence kültürüne, sosyalleşme yapılarına oyunların ve oyuncakların penceresinden bakmayı hedefliyor. Eski Yunan ve Roma’da hangi oyunlar, hangi araçlar ile, hangi kurallar altında ve nerede oynanıyordu, ne tür oyuncaklar yaygın olarak kullanılıyordu, bu gibi sorulara cevap vermeye çalıştım. Bununla ilgili olarak, oyunların ve oyuncakların ne oranda toplumsal hayatta rol oynadıklarını inceledim. Ayrıca, toplumlar arasındaki kültürel sürekliliği anlamak adına, Eski Yunan ve Roma’da oynanan oyunlar ile günümüz oyunları arasında ne tür bağlantılar olduğunu bulmaya çalıştım.

Bana arkeoloji biliminin temel ilkelerini öğreten, klasik arkeoloji öğrenimi yapma ve yüksek lisans tezimi yazabilme fırsatını sağlayan değerli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Lisans eğitimimi farklı bir disiplinde almış olmama rağmen, bilimsel hazırlık ve yüksek lisans seminer dersleri neticesinde, iki yıl gibi kısa bir sürede bu tezi yazabilecek seviyeye gelmemi sağlayan hocalarım Prof. Dr. İnci Delemen, Prof. Dr. Elif Tul Tolunay ve Doç. Dr. Sedef Çokay-Kepçe’ye teşekkürü bir borç bilirim.

Eski Yunanca konusunda yardımları ve tezin bütünü ile ilgili değerli yorumları için Dr. Aşkın Özdzibay’a ve tezimle ilgili her türlü konuda bana sabırla yardımcı olan Dr. Özgür Turak’a çok teşekkür ederim.

Ayasofya Müzesi müdürlerinden Jale Dedeoğlu’na ve Ayasofya müzesi çalışanı arkadaşım Dr. Defne Tekay’a müzedeki çalışmam sırasında-

ki yardımları için teşekkürlerimi sunarım. Alanya, Antalya ve Side Müzeleri çalışanlarına bana her türlü kolaylığı sağladıkları için teşekkür ederim.

Klasik Arkeoloji yüksek lisans programına başladığımdan beri arkadaşlıklarını ve desteklerini esirgemeyen sevgili dostlarım Çisem Çağlayan-Oteyza, Nihat Tekdemir, Ayşe Ercan, Aslı Keleş ve Burçin Taş'a teşekkür ederim.

Ayşe Ercan'a Dikilitaş oyun tablalarının fotoğraflarını çektiği için ve Çisem Çağlayan'a Suriye ve Lübnan gezisinde zaman ayırarak oyun tablalarını araştırdığı ve fotoğraflarını çektiği için ayrıca teşekkür ederim.

Özlem Toprak'a Perge'de çektiği oyun tablaları fotoğrafları için çok teşekkür ederim. Nazım Can Cihan ve Yiğit Ozar'a Perge'deki oyun tablası çalışmalarım esnasında yardımcı oldukları için teşekkür ederim.

Yüksek lisans tezimi kitap olarak yayınlamaya değer bulan Kitap Yayınevi yayın yönetmeni Çağatay Anadol'a teşekkür ederim. Tez çalışmamın kitaplaştırılması sürecinde okur için daha anlaşılır olması konusunda değerli önerileri için editörüm Bülend Tuna'ya ve Füsun Kiper'e özellikle teşekkür ederim.

Henüz bir ilkokul öğrencisiyken kazılarını ziyaret ettiğim, anlattıkları ve gösterdikleri sayesinde arkeoloji ile eski çağ tarihi tutkusunun kalbimde yer etmesini sağlayan sevgili eniştem Prof. Dr. Abdullah Yaylalı ve sevgili teyzem Prof. Dr. Serap Yaylalı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Beni öğrenmeye meraklı biri olarak yetiştirdikleri, bol sevgili, kitaplı, plaklı, filmli, gazeteli bir evde büyüttükleri için canım annem Sema Selvi ve canım babam Yakup Selvi'ye, ayrıca tüm destekleri için sevgili kardeşlerim Efe Doğuş Selvi, Yr. Doç. Dr. Özgür Selvi-Taşdan ve Cenk Taşdan'a çok teşekkür ederim.

Canım oğlum Gece Deniz Bener'e sırf var olduğu ve dünyanın en tatlı gülümsemesine sahip olduğu için teşekkür ederim.

Acımasız eleştiriler eşliğinde bu kitabın dayandığı yüksek lisans tezimin redaksiyonunu yapan, sevgisini ve desteğini her an hissettiğim eşim Burak Bener'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

İnsanların tek başlarına ya da birlikte eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenledikleri, belli kuralları olan etkinliklere oyun denir. Oyunlar ve oyun oynamak günümüzde olduğu kadar tarih boyunca da bütün toplumlarda hayatın içinde önemli yer tutmuştur. O kadar ki ünlü tarihçi Huizinga insanı “homo ludens” (oyun oynayan insan) olarak tanımlar.¹

Oyun oynamak için kullanılan her türlü aracı oyuncak olarak değerlendirebiliriz. Bu, ağaç dalı gibi doğadan edinilen bir nesne olabileceği gibi topaç gibi insanların ürettiği bir eşya da olabilir. Fakat “oyuncak” kelimesi daha ziyade çocuklarla özdeşleşmiştir. Dolayısıyla biz de bu çalışmada yetişkinlerin oyun oynamakta kullandıkları nesneleri oyuncak değil “oyun aracı” olarak tanımlamaya özen gösterdik.

Oyunlar çocuklar için olduğu kadar gençler ve yetişkinler için de severek yapılan bir faaliyettir. Yine de oyun, oynamak ve oyuncak genellikle çocuklukla birlikte anılır. Örneğin Eski Yunan’da oyun, çocukları daha ciddi işlerle meşgul olan yetişkinlerden ayıran bir kavramdı. Eski Yunanca’da çocuk anlamına gelen “pais” kelimesinin, “paizo” (oynamak, eğlenmek) ve “paidia” (oyun, eğlence) kelimeleri ile aynı kökten türemiş olması bunu gösterir.²

Arkeolojik bulgular ve antik yazın, Eski Yunan ve Roma’da oyun oynamanın hem çocuklar hem de yetişkinler arasında çok yaygın olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bu toplumlarda çok sayıda ve çeşitte oyun, oyuncak ve oyun aracı bulunduğunu biliyoruz. Biz de bu çalışmada Eski Yunan ve Roma’da oynanan oyunları ve oyuncakları mümkün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde incelemeye çalıştık.

Bu çalışmanın asıl olarak iki amacı bulunmaktadır. İlk olarak, Eski Yunan ve Roma’daki çok sayıda oyunu ve oyuncacı belli bir çerçeve içinde sınıflandırmaya ve incelemeye çalıştık. İkinci olarak ise bu konu üzerinde Türkiye’de arkeoloji literatüründe bulunduğunu düşündüğümüz bir boşlu-

1 Johan Huizinga, *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. baskı, İstanbul, Ayrintı Yayınları, 2006.

2 Mark Golden, *Children and Childhood in Classical Athens*, 2. baskı, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1993, s. 53.

ğu doldurmayı amaçladık. Bu şekilde arkeoloji kazılarında ele geçirilen ve müzelerde sergilenmekte olan oyun araçlarının ve oyuncakların tanımlanmasında bir başvuru kaynağı olmasını umut ediyoruz.

Çalışma üç ana kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Eski Yunan ve Roma'da oyunlar ele alınmıştır. Sırasıyla tabla oyunları, aşık oyunları, top oyunları ve bunların dışında kalan diğer oyunlar incelenmiştir. Eski Roma tabla oyunlarının anlatıldığı bölümde Bell ve Roueché tarafından oluşturulan Britanya Müzesi Tamamlanmamış Tipolojisi (A British Museum Working Typology) esas alınmış³ ve genişletilerek çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca tipolojide yer alan ve bu çalışmada incelediğimiz oyun tablaları Tipoloji kısmında sunulmuştur.

St. Clair, Palatium Tepesi'nde (Roma) ele geçirilen oyun pullarını eksiksiz olarak sınıflandırmıştır.⁴ Biz bu çalışmada bu sınıflandırmayı temel alarak, kitaplık araştırması sonucunda tespit ettiğimiz tüm Eski Yunan ve Roma oyun pullarını içine alan daha geniş bir tipoloji oluşturduk. Ayrıca Perge kazılarında bulunmuş oyun pullarını bu tipolojiye göre tanımladık.

İkinci kısım Eski Yunan ve Roma'da sıklıkla kullanıldığını tespit ettiğimiz on beş oyuncağı içermektedir. Bu çalışmada, yaş ve cinsiyet Eski Yunan ve Roma'da oyun ve oyuncakların sınıflandırmasında kriter olarak alınmamıştır. Birçok oyun ve oyuncağın hem çocuklar hem de yetişkinler tarafından ve aynı zamanda hem erkekler hem de kadınlar tarafından oynanıyor olması bu tercihi yapmamızda önemli rol oynadı.

Çalışmanın üçüncü ve son kısmında ise yüzey ve müze araştırmaları sonucunda tespit ettiğimiz oyun araçları ve oyuncakların kataloğu yer almaktadır. Katalog kısmı kitaba dahil edilmedi ancak katalogda yer alan oyunlar metin içinde açıklandı. Yüzey araştırmalarımızın başlangıç noktası 2006 yılında Perge Antik Kenti'nde yaptığımız araştırma idi. Bu çalışmaların neticesinde halen Perge'de bulunan oyun tablalarının yanı sıra Perge'de ele geçirilmiş olan ve günümüzde Antalya Müzesi'nde bulunan tablalar,

3 Robert C. Bell, Charlotte Roueché, "Graeco-Roman Pavement Signs and Game Boards: A British Museum Working Typology," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I. L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 106-109.

4 Archer St. Clair, *Carving as Craft: Palatine East and the Greco-Roman Bone and Ivory Carving Tradition*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2003, s. 111-114.

oyun araçları ve oyuncakları tespit ettik. Ayrıca Perge gibi bir Pamphylia kenti olan Side’de bulunmuş ve günümüzde Side Müzesi’nde sergilenmekte olan bir oyun tablası da katalogda yer almaktadır. Araştırmalarımızın devamında, II. Ayasofya Kilisesi propylonunda oyun tablaları olduğunu fark ettik. Bunun üzerine burada 2007 yılında yaptığımız çalışma sonucunda söz konusu tablaları da çalışmaya dahil ettik. Bütün bu çalışmalara ek olarak, Alanya Müzesi’nde analogi çalışması yapılmıştır.

Çalışmanın başlıca amaçlarından biri de Perge’deki oyun tablalarının yerlerini saptamak suretiyle bu oyunların kentin toplumsal yaşamındaki yeri ve işlevi konusunda fikir sahibi olabilmektir.

Çalışmanın metin kısmı resimlerle desteklenmiştir. Bazı eserlerin ait oldukları müze isimlerinin belirtilmemiş olmasının nedeni, bu eserler ile ilgili olarak yararlandığımız kaynaklarda bu hususta herhangi bir bilgi verilmemiş olmasıdır.

ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNLAR

Tabla olarak adlandırdığımız düz bir yüzey üzerine çizilmiş oyun sahasında oynanan oyunlara tabla oyunları denir. Tabla oyunları iki çeşittir. Strateji oyunlarında taraflar rakibin pullarını kuşatarak ve alarak oyunu kazanmaya çalışırlar. Zar kullanılmaz. Yarış oyunlarında ise amaç pulları başlangıç düzeninden belirli bir bitiş yerine taşımak ve mümkün olduğunca çabuk toplamaktır. Pulların kaç hane hareket ettirileceği zar atarak belirlenir. Dolayısıyla strateji oyunlarından farklı olarak, yarış oyunlarında şans önemli bir rol oynar. Tabla oyunlarını bu ayrımı gözeterek inceleyeceğiz.

ESKİ YUNAN'DA TABLA OYUNLARI

Eski Yunan tabla oyunları literatürde tam olarak açıklığa kavuşmamış bir konudur. Bu oyunların nasıl oynandığı, özellikle de isimlerinin ne olduğu halen tartışmalıdır. Konu üzerine en önemli kaynak olan MS 1.-2. yüzyıllarda yaşamış Romalı tarihçi Suetonius'un "Yunan Oyunları Üzerine" adlı eseri günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden Eski Yunan tabla oyunları hakkında elimizde olan kaynaklar Pollux (MS 2. yüzyıl), Eustathios (MS 12. yüzyıl) gibi yazarların temel olarak Suetonius'un kitabına dayanarak kaleme aldığı eserlerdir. Ayrıca, söz konusu yazarların hiçbiri Eski Yunan'da tabla oyunlarının nasıl oynandığını bilmiyorlardı, oyunlar hakkında verdikleri bilgiler de kendilerinden önceki başka antik kaynaklara dayanıyordu. Dolayısıyla, yüzyıllar boyunca birçok yazılı kaynaktan aktarılarak ve farklı dillere tercüme edilerek günümüze ulaşan bilgilerde birçok tutarsızlığa ve çeşitli yorumlara rastlanmaktadır.

Birçok antik yazar *petteia* adlı bir tabla oyunundan bahsetmektedir. Fakat günümüzde *petteia* spesifik bir oyunun adı olarak değil, Eski Yunan'da oynanan tabla oyunlarının genel adı olarak kabul ediliyor.¹ *Petteia*

1 Roland G. Austin, "Greek Board Games," *Antiquity*, c.XIV, 1940, s. 260; Leslie Kurke, "Ancient Board Games and How to Play Them," *Classical Philology*, c.XCIV, 1999, s. 253; David Parlett, *Oxford History of Board Games*, Oxford, Oxford University Press, 1999, s. 234.

oyun pulu anlamına gelen *pessos* kelimesinden türemiştir. Platon *petteia*-dan şöyle bahseder:²

Dama oyununda ustalar nasıl acemileri faka bastırır da bir taş süremeyecek hale getirir; senin dinleyicilerin de böylesine kımıldayamaz oluyorlar, susuyorlar. Öyle bir oyun ki bu taş sürmüyorsun da akıl yürütüyorsun.³

Petteianın yanı sıra Eski Yunan tabla oyunları için kullanılan diğer bir isim de zar anlamına gelen *kybos* kelimesinden türemiş olan *kubeia*dır. Kubeia Eski Yunan'da zarla oynanan tabla oyunlarına verilen genel ad idi. Kısacası, Eski Yunan tabla oyunlarını iki ana başlık altında toplamak mümkündür. Petteia strateji tabla oyunlarının genel adıydı; zarla oynanan tüm yarış oyunları için ise kubeia terimi kullanılırdı.⁴ Austin'e göre, zamanla *petteia* kelimesi kullanımdan kalkmış ve kubeia her iki tür tabla oyunu için de geçerli olan, kapsayıcı bir terim haline dönüşmüştür.⁵

Yunan vazo sanatında MÖ 540-480 yılları arasında üretilen çok sayıda vazo resmi Akhilleus ile Aias'ı tabla oyunu oynarken betimlemektedir. Bu sahnenin ilk defa Eksekias ile ortaya çıktığı ve ondan sonra yüz elliye aşkın Atina vazosunda tekrar edildiği anlaşılmaktadır.⁶ Bu vazo resimlerinin iki varyasyonu vardır. Eksekias'ın MÖ 540-530 yıllarına tarihlenen siyah figür tekniğinde yapılmış karınlı amfora üzerinde Akhilleus ile Aias bir oyun masasına karşılıklı olarak oturmuş bir tabla oyunu oynarken tasvir edilmiştir (Resim 1). Vazo üzerinde kahramanların adı ve attıkları zarlar yazılıdır. Akhilleus dört, Aias ise üç atmıştır. Moore'a göre, yüksek zar atmasından başka Akhilleus'un oyunu kazanmakta olduğuna işaret eden detaylar şunlardır: Aias oyun masasına daha çok eğilmiştir, Aias miğfer takmaması nedeniyle savunmasızdır, oturduğu blok daha yüksek olduğu için Akhilleus'un göz seviyesi nispe-

2 Platon, *Devlet vi*, 487b, s. 174.

3 Burada "dama" olarak çevrilmiş kelime orijinalinde "petteia"dır.

4 Austin, *Greek*, s. 260; Parlett, *age*, s. 234.

5 Austin, *Greek*, s. 260.

6 John Boardman, "Exekias," *AJA*, c.LXXXII, 1978, s. 18-19.

ten yukarıda kalmıştır, Akhilleus mızraklarını daha rahat bir tavırla tutmaktadır.⁷

MÖ 530-520 yıllarında yapılmaya başlanan ve çok popüler olan ikinci varyasyonda, Akhilleus ile Aias'a ek olarak sahneye iki oyuncu arasında ayakta duran tanrıça Athena dahil edilmiştir. Örneğin

MÖ 6. yüzyılın sonuna tarihlenen, siyah figür tekniğinde yapılmış bir *olpe* üzerinde Akhilleus ile Aias tabla oyunu oynarken tasvir edilmişlerdir, Athena da başını keskin bir şekilde sola çevirmiştir⁸ (Resim 2). Boardman, antik yazında Akhilleus ile Aias'ın tabla oyunu oynadıklarına dair bir referans olmadığını ve yazılı kaynaklarda yer almayan bir öykünün

trampet sesini duymazlar ve Troyalıların kamplarına girmiş olduğunu fark etmezler.¹⁰ Resim 2'deki Athena figürü Akhilleus ile Aias'ı savaşa geri dönmeleri için uyarır gibidir.

Bu vazo resimlerinde tasvir edilmiş oyunun hangi Yunan tabla oyunu olduğu tam olarak belli değildir. Ancak zar kullanılıyor olması bir strateji değil de yarış oyunu oynandığını düşündürür.

7 Mary B. Moore, "Exekias and the Telamonian Ajax," *AJA*, c.LXXXIV, 1980, s. 418.

8 Susan Woodford, "Ajax and Achilles Playing a Game on an Olpe in Oxford," *JHS*, c.CII, 1982, s. 174-175.

9 John Boardman, "The Greek World," *The Cambridge Ancient History*, Cilt III resimleri, haz. John Boardman, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 274.

10 Moore, *age*, s. 418.

Polis oyununu hakkındaki bilgimiz esas olarak Pollux'un *Onomastikon* adlı eserinde, Kratinos'tan alıntı yaparak anlattığı bilgilere dayanır.¹¹ Önemli eski komedi şairlerinden Kratinos MÖ 519-422'de yaşadığına göre,¹² bu oyunun Eski Yunan'da, Kurke'in de belirttiği gibi, MÖ 5. yüzyılda oynanan tabla oyunlarından biri olduğunu söyleyebiliriz.¹³

Pollux'tan polis'in çizgilerle karelere ayrılmış, oyun ile aynı adı taşıyan bir tabla üzerinde oynandığını öğreniyoruz. Pollux ayrıca "köpek" (tekil "kuon," çoğul "kunes") olarak adlandırılan oyun pullarının iki farklı renkte olduğunu ve rakip oyuncunun bir pulunu almak için onu iki tarafından kuşatmak gerektiğini belirtir. Pollux'un aktardığı bu bilgilerden polis'in tıpkı günümüz dama ve satranç oyunlarında kullanılan tablalar gibi bir oyun tablası üzerinde oynanan bir strateji oyunu olduğunu çıkarıyoruz.¹⁴ Ayrıca pulların hepsinin de aynı isme sahip olması değerlerinin birbirine eşit olduğunu göstermektedir; bu bakımdan oyun satrançtan ziyade dama oyununa benzer.¹⁵ Oyunda kullanılan pul sayısı oyun tablasındaki karelerin sayısına bağlıdır. Photius her bir tarafın otuzar olmak üzere toplam altmış oyun puluyla oynadığını söyler; Austin'e göre ise bu sayı abartılıdır.¹⁶

Kurke, polis oyununda pulların değerinin eşit olmasının Yunan polisinde yurttaşların birbirine eşit olmasını sembolize ettiğini ileri sürer.¹⁷ Buna benzer bir yorum Ridgeway'in Platon'un *Devlet* adlı eserinde polis oyununu konu edişini incelediği çalışmasında yer alır.¹⁸ Söz konusu eserinde Platon, ideal devletin yurttaşlarından "köpek" diye bahsetmektedir.¹⁹ Ridgeway'e göre bu karşılaştırmayı yaparken Platon'un aklında polis oyunu vardı.²⁰

11 Pollux, *Onomastikon* ix, 98, s. 384-385.

12 Güler Çelgin, *Eski Yunan Edebiyatı: Epik Çağ, Lirikizm ve Nesrin Başlangıcı, Attika Dönemi, İskenderiye Dönemi, Roma Dönemi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, s. 107.

13 Kurke, *Ancient Board Games*, s. 255.

14 Mogens Herman Hansen, "The Game Called Polis," *Even More Studies in the Ancient Greek Polis: Papers from the Copenhagen Polis Centre 6*, haz. Thomas Heine Nielsen, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2002, s. 9-15.

15 Kurke, *Ancient Board Games*, s. 256.

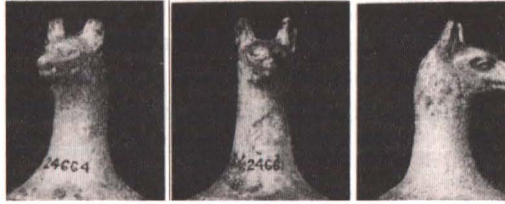
16 Austin, *Greek*, s. 264.

17 Kurke, *Ancient Board Games*, s. 258.

18 William Ridgeway, "The Game of Polis and Plato's Rep. 422E," *JHS*, c.XIV, 1896, s. 288-290.

19 Platon, *Devlet* iii-iv, 416-422, s. 105-111.

20 Ridgeway, *age*, s. 290

Ridgeway aynı makalesinde Britanya Müzesi'nde bulunan, Yunan Klasik Dönemi ile eş zamanlı Geç Mısır Dönemi'ne tarihlenen, Kahire'de ele geçirilmiş köpek başı şeklindeki oyun pullarından bahseder (Resim 3).²¹

Bu oyun ile Yunan polisi ve oyunun pulları ile yurttaşlık arasında bağlantı kuran bir başka antik yazar da Aristoteles'tir. Aristo şehirsiz yani polisiz kalmış bir yurttaşı petteia oyununda izole edilmiş bir pula benzetir.²² Austin, Aristoteles'in bu benzetmesini andıran bir şekilde, polis oyunundaki temel stratejilerden birinin oyuncuların kendi pullarını rakibin pulları arasında yalnız, kuşatmaya açık bırakmamaları olduğunu belirtir.²³

Tablasının şekli, pullarının alınıp yolu ve polis gibi bir strateji oyunu olması nedeniyle, bir Roma tabla oyunu olan ludus latrunculorumun Yunan tabla oyunu polisten türetilmiş olduğu kabul edilmektedir.²⁴

DIAGRAMMISMOS

Diagrammismos tanımlanamayan bir Yunan tabla oyunudur. Pollux eserinde polisten hemen sonra biraz da muğlak bir şekilde bu oyuna değinir;²⁵ polisin bir varyasyonundan mı, tamamen ayrı bir oyundan mı bahsettiği tam olarak belli değildir.²⁶ Pollux aynı eserin başka bir yerinde diagrammismosu kubeianın bir çeşidi olarak tanımlar.²⁷ Eustathios da diagrammismosu "altmış siyah ve beyaz pulla tabla üzerinde oynanan bir kubeia türü" olarak tanımlar.²⁸ Pollux ve Eustathios'un kubeiadan kastettikleri muhtemelen zarla

²¹ Ridgeway, *age*, s. 289

²² Aristoteles, *Politika* I, 2, s. 9.

²³ Austin, *Greek*, s. 264.

²⁴ *Age*.

²⁵ Pollux, *Onomastikon* ix, 97, s. 387.

²⁶ Austin, *Greek*, s. 267.

²⁷ Pollux, *Onomastikon* vii, 206, s. 323.

²⁸ Austin, *Greek*, s. 267.

oynanan tabla oyunu değildi çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi kubeia bu yazarların yaşadığı dönemde Yunan tabla oyunlarının genel ismi haline gelmişti. Sonuç olarak elimizdeki çok kısıtlı bilgiye dayanarak bu oyunun pullarla oynanan polis benzeri bir tabla oyunu olduğunu söyleyebiliriz.

PENTE GRAMMAI

Eski Yunancada “beş çizgi” anlamına gelen *pente grammai* ismi oyunun üzerinde oynandığı tabladan gelir. Pollux’dan öğrendiğimize göre *pente grammai* beş çizgi üzerinde beş oyun puluyla oynanan bir tabla oyunuydu.²⁹

Pente grammai oyununun kurallarının ne olduğu konusunda kesinlik yoktur. Sophokles “beş çizgili oyun tablası ve zarın atılması”ndan bahseder.³⁰ Ancak yine de zarın kullanılıp kullanılmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Eğer zar kullanılıyor idiyse *pente grammai* oyununu bir yarış oyunu kubeia, aksi

takdirde bir strateji oyunu *petteia* olarak sınıflandırabiliriz.

Beş çizgiden ortada olanı “kutsal çizgi” *hiera gramme* olarak adlandırılmıştı. Oyun pulunu bu çizgiden hareket ettiren oyuncular için özel bir deyiş vardı: “Kutsal çizgiden pulunu hareket ettirdi.”

Eustathios’a göre bu hamle oyun-

cunun son çaresidir.³¹ Yani çok gerekli olmadıkça oyuncular pulları bu çizgiden hareket ettirmezlerdi. Kurke, “kutsal” sıfatını, oyun tablasının kentin sivil coğrafyasını temsil ettiği tezine bağlı olarak, orta çizginin kamusal hayatın merkezi Akropolis’teki kutsal yapı ve alanları sembolize etmesi ile açıklar.³²

Korinthos kenti agorasında yapılan kazılarda, güney *stoada* yer alan bir dükkânın kuyusunda bir mermer parçası bulunmuştur (Resim 4). Üst kısmında birbirine paralel beş çizginin günümüze değin korunageldiği bu

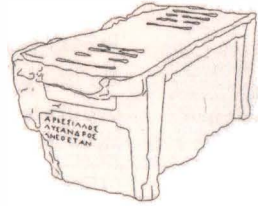
29 Pollux, *Onomastikon* ix, 97-98, s. 129.

30 Sophokles, *Fragmanlar*, 429, s. 221.

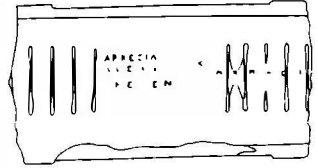
31 Kurke, *Ancient Board Games*, s. 257.

32 Leslie Kurke, *Coins, Bodies, Games, and Gold: The Politics of Meaning in Archaic Greece*, Princeton, Princeton University Press, 1999, s. 265.

parça bir pente grammai oyun tablasıdır. Güney Stoa'nın MS 1. yüzyılda inşa edildiği bilinmektedir. Korinthos, bu dönemde Roma İmparatorluğu egemenliği altındaydı.³³ Söz konusu tabla, Yunan tabla oyunlarının bu dönemde hâlâ oynandığını göstermesi bakımından önemlidir.

Resim 4'de görülen parça pente grammai tablasının sadece bir kısmı da olabilir. Örneğin, *Der Neue Pauly*'de tabla oyunlarının anlatıldığı bölümde pente grammai için verilen örnekte on çizgi bulunur; Burada gördüğümüz Epidauros'da bulunmuş olan, MÖ 4. ya da 3. yüzyıllara tarihlenen söz konusu tablada ise

aralarında geniş bir aralık bulunan iki beşer çizgili grup görünmektedir.³⁴ Fakat bu iki grup çizgi aynı tabla üzerinde oynanan tek bir oyuna ait de olabilir, öyleyse beş çizgi isminin sadece bir oyuncunun önündeki çizgi sayısından kaynaklandığını düşünebiliriz.

MS 2. yüzyıla tarihlenen, Palestrina'da bulunmuş gümüş bir aynanın arkasında bir delikanlı ile bir genç kız bir tabla oyunu oynarken betimlen-

6

mişlerdir (Resim 6). Tablanın üzerinde oyun pulu gösterilmemiştir. Gencin eli sanki zar atacakmış gibi yarı kapalıdır. Bell, buradaki tabla oyununun bir Roma yarış oyunu olan ludus duodecim scriptarum olduğunu yazmaktadır.³⁵ Ancak Schädler söz konusu oyunun pente grammai oyununun genişletilmiş bir varyasyonu olduğunu ileri sürmektedir.³⁶

Girit'de Kavosi kazısında bulunan, yukarıda bahsedilen pente grammai tablalarından oldukça farklı bir görünüme sahip olan bir tabla da

33 Oscar Brooner, "Excavations in the Agora at Corinth," *AJA*, c.XXXVII, 1933, s. 563-564.

34 "Dicing," *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike: Ark-Ci 2*, Stuttgart, J. B. Metzler, 1997, s. 767.

35 Robert Charles Bell, *Board and Table Games from Many Civilizations*, 2. bs, New York, Dover Publications, 1980, s. 30.

36 Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) <http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtml>, 1 Mart 2008.

pente grammai tablası olarak yorumlanmıştır (Resim 7).³⁷ Bu taş tabla, bir kalede yanında bir oyun puluyla birlikte ele geçmiştir. Oyun tablası bir daire ve bu dairenin içine oyulmuş on yuvarlak oyuktan oluşmaktadır. Ayrıca düz bir çizgi daireyi, her iki yanında beşer oyuk olmak üzere, tam ortasından ikiye ayırmaktadır. A. Boyd bu çizginin pente grammai oyunundaki “kutsal çizgi”yi anımsattığını söyler.³⁸ Fakat bu yorumu destekleyen başka bir görüşe ya da kanıta rastlamadık.

Görüldüğü üzere literatürde pente grammai hakkında birbirinden oldukça farklı görüşler mevcuttur. Yorumların tek ortak yanı ise oyunun bir Eski Yunan oyunu olduğudur.

ESKİ ROMA’DA TABLA OYUNLARI

Ludus Latrunculorum

Antik Latin Edebiyatı’nda *ludus latrunculorum*dan bahseden ilk eser Varro’nun MÖ 1. yüzyılda kaleme aldığı *De Lingua Latina*’dır; fakat Romalıların bu oyunu daha erken tarihlerde oynadıkları düşünülmektedir.³⁹ Ludus latrunculorumun büyük ihtimalle bir Yunan tabla oyunu olan polisten türetilmiş olması bu görüşü destekler.

Karelerden oluşan bir oyun tablası üzerinde oynanan iki kişilik bir strateji oyunudur. Varro, ludus latrunculorumun çizgilerle ayrılmış bir oyun tablasında, renkli camlar ya da değerli taşlardan yapılmış pullar ile oynandığını söyler.⁴⁰ Varro dahil hiçbir antikçağ yazarı, ludus latrunculorum tablasının kaç kareden oluştuğu konusunda bir bilgi vermez, ancak Roma İmparatorluğu sınırları içinde çeşitli yerlerde bulunan tabla örnekleri kare sayısının sabit olmadığını göstermektedir. Hatta aynı bölgede bulunan tablalarda bile farklı sayıda oyun yeri vardır.⁴¹ İngiltere’deki Roma yerleşim yerlerinde, özellikle de Hadrianus Duvarı boyunca,⁴² çok sayı-

37 Harriet A. Boyd, “Excavations at Kavosi, Crete, in 1900,” *AJA*, c.V, 1901, s. 141-142.

38 Age.

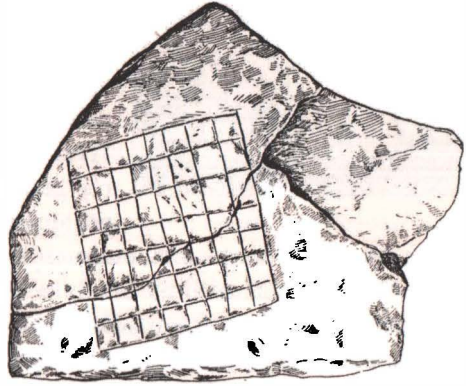
39 Roland G. Austin, “Roman Board Games I,” *Greece@Rome*, c.IV, 1934, s. 25.

40 Varro, *De Lingua Latina* x, 22, s. 551.

41 Parlett, *age*, s. 235.

42 MS 122’de Hadrianus’un Britanya’ya yaptığı ziyaretten kısa bir süre sonra inşa edilmeye başlanmıştır.

da ludus latrunculorum tablası bulunmuştur. Bunlar arasında 7x7, 7x8, 8x8 ve 9x10 kareden oluşan örnekler mevcuttur. 7x7 karelik MS 150-400 yılları arasına tarihlenen bir tabla örneği Black Gate Müzesi'nde sergilenmektedir.⁴³ Resim 8'deki 7x8 karelik tabla Corbridge'da bulunmuştur. BMTT'nde üç ludus latrunculorum tabla tipi "Kare Izgara" (Square Grid)

başlığı altında toplanmıştır. SG.1 kodu 8x8 karelik, SG.2 kodu 10x10 karelik ve SG.3 kodu da 15x15 karelik tablaya karşılık gelmektedir (bkz. Tipoloji I).⁴⁴ Bell, yürüttüğü yüzey araştırmalarında Miletos'da bir tane SG.1 tipinde, Letoon antik kentindeki Leto Tapınağı'nda ise her üç tipten de birer tane ludus latrunculorum tablası tespit etmiştir.⁴⁵

BMTT hakkında belirtmemiz gereken önemli bir husus var: Söz konusu tipolojide tablalar oyunlara göre değil şekillerine göre sınıflandırılmıştır. Bu yüzden, yukarıda bahsi geçen ludus latrunculorum tablaları şekillerine karşılık gelen "Kare Izgara" (Square Grid) başlığı altında toplanmıştır. Benzer bir tarzda, aşağıda göreceğimiz üzere, üçtaş ve dokuztaş tablaları da şekillerine göre hem Daireler (Circles) hem de Kareler (Squares) başlığı altında yer almaktadır. Ayrıca, bu iki bölümde hangi oyuna ait olduğunu belirtilmeyen bazı oyun tablaları da bulunmaktadır.⁴⁶ Bu oynandıkları oyunlar belli olmayan tablalar ekinteki tipolojide yer almamaktadır.

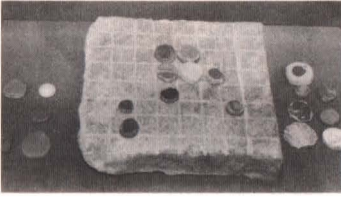
En yaygın ludus latrunculorum tablası 8x8 karelik olan tipti. Parlett, bunu böyle bir tabla yapımının nispeten kolay olmasına ve tablanın strate-

43 Bell, *Board and Table Games*, s. 73.

44 Bell, *Roueché*, age, s. 108.

45 Robert Charles Bell, "Notes on Pavement Games of Greece and Rome," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 98.

46 Birer örnek vermek gerekirse, C.1 ("Basit daire;" A simple circle) ya da S. 2 ("Dışsal üçgenli kare;" Square with external triangles) tipi tablaların üzerinde hangi oyunun oynandığı bilinmemektedir.

jik bir oyun kurmak için yeterince büyük, diz üstünde rahatça kullanmak ve taşımak için de yeterince küçük olmasına bağlamaktadır.⁴⁷ Bu tabla tipine bir örnek olarak Hadrianus Duvarı'nda pullarıyla birlikte ele geçen taşınabilir bir taş oyun tablası gösterilebilir (Resim 9).⁴⁸

Mısır'da Abu Şaar'da bulunan Roma askeri garnizonunda oldukça özensiz, çarpık çizilmiş altı tane ludus latrunculorum tablası ele geçmiştir. Bu tablalar fragmanlar halinde (Resim 10A) ya da kenarları, yüzeyleri aşınmış (Resim 10B) olduğundan hiçbirinin tam olarak kaç oyun karesinden oluştukları tespit edilememektedir. Resim 10B'deki çizimde, bir taş bloğun iki farklı yüzüne aynı oyunun tablalarından kazındığı görülmektedir.⁴⁹

Ludus latrunculorum Romalı askerler arasında çok yaygın olan bir oyundu; bu yüzden bu oyunun tablalarına çoğunlukla askeri yerleşim yerlerinde rastlanması tesadüf değildir. Zaten oyunun adı da askeri niteliğini ifade etmektedir. Latince paralı asker ya da haydut anlamına gelen *latro* kelimesinden türemiştir. Austin'in de belirttiği gibi ludus latrunculorum basitçe "asker oyunu" anlamına gelir.⁵⁰ Oyunu kazanan tarafın *imperator* olarak adlandırılması bu oyunun askeri niteliğini gösteren diğer bir unsurdur.⁵¹

Ancak ludus latrunculorum tablalarının buluntu yerleri sadece askeri yerleşimlerle sınırlı değildir. Yukarıda da değindiğimiz üzere, Letoon kentindeki Leto Tapınağı'nda da bu oyunun tablaları vardır.⁵² Ayrıca Roma Forumu'ndaki Julia Bazilikası merdivenlerinde bu tip tablaya rastlanmıştır

47 Parlett, *age*, s. 235.

48 Nic Fields, Donato Spedaliere, *Hadrian's Wall: A.D. 122-140*, Oxford, Osprey Publishing, 2003, s. 54-55.

49 Abu Şaar'daki ludus latrunculorum tablaları için bkz. Lynda Mulvin, Steven E. Sidebotham, "Roman Game Boards from Abu Sha'ar (Red Sea Coast, Egypt)," *Antiquity*, c.CCCI, 2004, s. 611-613.

50 Austin, *Roman I*, s. 25.

51 *Age*, s. 26.

52 Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

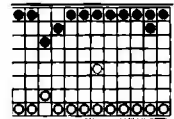
(Resim 11). Tablanın bir kenarında sekiz kare vardır. Üst kısmı eksik olduğundan diğer kenarında kaç kare olduğu anlaşılmamaktadır fakat en az sekiz kare sayılabilmektedir.⁵³

11

Ludus latrunculorum oyununda büyük olasılıkla aynı değere sahip pullar kullanılırdı. İki tarafın pulları renkleri ile birbirinden ayrılırdı. Toplam pul sayısı tablanın büyüklüğüne göre değişirdi. Schädler'den öğrendiğimize göre, antik kaynaklarda ludus latrunculorum oyun pullarını ifade eden *latro* (asker), *miles* (lejyoner) ve *bel-lator* (savaşçı) gibi farklı terimler yer almıştır. Bu farklılığın nedeni, şairane bir üsluba sahip yazarların aynı kelimeleri tekrarlamak istememeleridir.⁵⁴

Oyuncuların bu oyunu oynamaya nasıl başladıkları konusunda literatürde iki farklı görüş vardır. Yaygın olan görüşe göre, oyun pulları başlangıçta satrançta olduğu gibi karşılıklı olarak sıraya dizilirdi.⁵⁵ Sadece Schädler ve Bell'in paylaştığı görüşe göre ise bir başlangıç dizilişi yoktu; oyuncular sıraları geldikçe tabla üzerine pullarını yerleştirdi ve pulların hepsi tablaya konulmadan pullar hareket ettirilmezdi.⁵⁶ Parlett, 1996'da yılında Colchester'da bir mezarda bulunan ahşap, uzunlamasına katlanabilen bir ludus latrunculorum tablasını referans göstererek, bu ikinci görüşe kesinlikle karşı çıkar. 12x8 kareden oluşan tabladaki mavi ve beyaz oyun pullarının dizilişinden, oyunun henüz başlarında olduğu ve oyuncuların henüz bir iki hamle yapmış oldukları anlaşılmaktadır (Resim 12).⁵⁷

12

Birçok antikçağ yazarı eserlerinde ludus latrunculorum oyununun kurallarından bahsetmektedir. Ovidius, bir oyuncunun karşı tarafın bir pulunu almak için o pulu kendi iki puluyla kuşatması gerektiğini söyler:⁵⁸

53 Margeret A. Brucia, Gregory N. Daughtery, *To Be A Roman: Topics in Roman Culture*, Wauconda, Bolchazy-Carducci Publishers, 2007, s. 166.

54 Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) <http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtml>, 1 Mart 2008.

55 L. Mulvin, S.E. Sidebotham, *age*, s. 611.

56 Ulrich Schädler, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) <http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtml>, 1 Mart 2008.; Bell, *age*, s. 86.

57 Parlett, *age*, s. 236.

58 Ovidius, *Aşk Sanatı, Kadınlara Öğütler*, 363-365, s. 100.

.....

Anlayışlı olmalı satranç oyunlarında da.
Karşı koyamaz iki ere bir er, bırakır
Savaşı yardımsız kalan çokluk, kaçır.

.....

Bu nedenle oyuncular pullarını tabla üzerinde yalnız bırakmamaya çalışırlardı. Saleius Bassus (MS 1. yüzyıl), karşı tarafın pullarının yolunu kesmenin, böylece ilerlemelerini engellemenin mümkün olduğundan bahseder.⁵⁹ Seneca da yolu kesilen, durdurulan oyun pullarının hemen oyun dışı kalmadığını söyler.⁶⁰ Kazanılan pullar elde toplanırdı.⁶¹ Seneca, en çok pul toplayan oyuncunun oyunu kazandığını belirtir.⁶² Ludus latrunculorumu değinen bir şiirinde Laus Pisonis, C. Calpurnius Piso adlı bir kişinin bu oyunu oynamada uzman olduğunu, cesaretle, enerji ve akılla oynadığını anlatır.⁶³

Üçtaş Oyunu

Üçtaş oyununun Eski Yunanca ya da Latince nasıl adlandırıldığını bilmiyoruz. Oyunun tarihi antikçağın erken dönemlerine dek uzanmaktadır. Eski Mısır'da Kurna Tapınağı'nın çatısındaki taş levhalar üzerine yapılmış, MÖ 1400'lere tarihlenen üçtaş oyununun değişik varyasyonlarına ait çok sayıda tabla bulunmuştur. Ayrıca Troya'da yapılan kazılarda bir üçtaş tablasının kalıntıları ele geçmiştir.⁶⁴ Her ne kadar üçtaş oyununun Eski Yunan'da da oynandığı düşünülmüyor olsa da günümüze ulaşan üçtaş tablaları çoğunlukla Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Austin, üçtaş oyununu "Roma Tabla Oyunları" başlığı altında incelemiştir.⁶⁵

Bu oyun iki kişilik bir strateji oyunudur. Oyunculardan her biri, rakibin pullarından renk ya da şekil ile ayrılan üçer pula sahiptir. Oyun tab-

⁵⁹ Austin, *Roman I*, s. 26.

⁶⁰ Seneca, *Mektuplar cxxvii*, 30, 357-358.

⁶¹ Austin, *Roman I*, s. 26.

⁶² Seneca, *Diyaloglar ix*, 14, s. 134.

⁶³ Anita Rieche, "Board Games and their Symbols from Roman Times to Early Christianity," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I. L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 87.

⁶⁴ Nigel Pennick, *Secret Games of the Gods: Ancient Ritual Systems in Board Games*, 2. bs, Maine, Samuel Weiser Inc., 1997, s. 162.

⁶⁵ Roland G. Austin, "Roman Board Games II," *Greece & Rome*, c.IV, 1935, s. 79-80.

lası bir daire ya da kare şeklindedir. Dairenin ya da karenin çevresi üzerinde eşit aralıklarla belirlenen noktalardan daire ya da karenin merkezine çizilen çizgiler oyun tablasını dilimlere ayırır. Bu çizgilerin sayısı değişebilir, çizgiler aynı zamanda oyun pullarının yürütüldükleri yolları gösterir. Pullar tablanın çevresindeki ya da merkezindeki noktalarda konumlanır. Dört, altı ve sekiz çizgili, daire şeklinde üçtaş tablaları vardır (bkz. Tipoloji II). Bu kısımda incelenen oyun tablaları Bell ve Roueché'nin çalışmasındaki tipoloji esas alınarak kodlanmıştır.⁶⁶ Üçtaş tablaları Bell ve Roueché'nin çalışmasında "Daireler" ve "Kareler" başlığı altında toplanmıştır.

Yapılan araştırmalarda Efes'de yedi ve Didim Apollon Tapınağı'nda üç tane sekiz çizgili daire şeklinde (C.4 tipi) üçtaş tablası tespit edilmiştir.⁶⁷ Resim 13'de Efes'de Arkadiane Caddesi'nde, Resim 14'de ise Didim Apollon Tapınağı'nda yer alan C.4 tipinde üçtaş tablaları görülmektedir.⁶⁸

Kudüs'te MÖ 35 yılında Büyük Herodes'in inşa ettirdiği ve Marcus Antonius'a ithafen Antonia Kalesi adını verdiği kalede yapılan kazılarda, kalenin giriş kısmında, büyük bir taban taşı üzerine çizilmiş C.4 tipinde bir üçtaş oyun tablası bulunmuştur. (Resim 15).⁶⁹

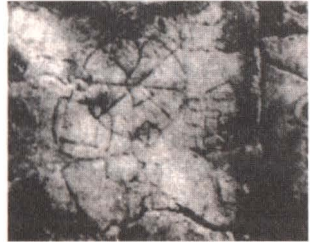
Kare şeklindeki üçtaş oyun tablaları, aynı daire şeklindeki tablolarda olduğu gibi, pul yerlerinin ve tabla içindeki çizgilerin sayısı bakımından çeşitlidir. Dört ve sekiz dilimli kare şeklinde tablalar bulun-

13

14

15

66 Bell, Roueché, *age*, s. 107-108.

67 Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

68 Olaf Höckmann, "Brettspiele im Didymium," *Istanbul Mitteilungen*, c.XLVI, 1996, s. 251-255

69 Millar Burrows, "The Fortress Antonia and the Praetorium," *The Biblical Archaeologist*, c.I, 1938, s. 17-18.

maktadır (bkz. Tipoloji IV). Bu tablalara örnek olarak, Aphrodisias'da Güney Agora'da bulunmuş, Geç Antik Dönem'e tarihlenen bir üçtaş tablası gösterilebilir (Resim 16). Tabla 17x19 cm. boyutlarında, dört çizgili bir kare (S.3 tipi) şeklindedir.⁷⁰ Bu oyun

tablasının kare şeklinde olması gerekirken, eni ve boyu arasında görülen 2 cm.lik fark, üçtaş tablalarının geometrik kesinliğinin her zaman çok da önemli olmadığını göstermektedir.

Yapılan araştırmalarda Efes'de altı, Didim Apollon Tapınağı'nda üç, Priene Athena Tapınağı'nda ve Sardes'de birer tane S.3 tipindeki üçtaş tablası tespit edilmiştir.⁷¹

Perge'de Sütunlu Cadde'nin (Ja) Batı Galeri kısmında bulunan S.3 tipinde üçtaş tablası 17x91 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir devşirme mermer bloğun üzerine yapılmıştır. Tabla 6x7 cm. boyutundadır ve dört çizgilidir. Karenin merkezinde, çizgilerin kesiştiği bölgede aşınma mevcuttur (Resim 17. A ve B).

Aynı mermer bloğun sol tarafında bir haç işareti görünmektedir (Resim 17. A ve C). Bu işaret S.4 koduyla belirtilen bir kare ve içindeki haç işaretinden oluşan oyun tablasını anımsatmaktadır (bkz. Tipoloji IV). S.4 tablası ile ne tür bir oyun oynandığı belli değildir. Perge'deki mermer blok üzerinde bulunan örnekteki haçı çevreleyen bir kare bulunmadığı dikkate alınırsa, bu işaretin üçtaş için yapılmış basit bir oyun tablası olabileceği gibi dini amaçla kullanılan bir haç olması da ihtimal dahilindedir.

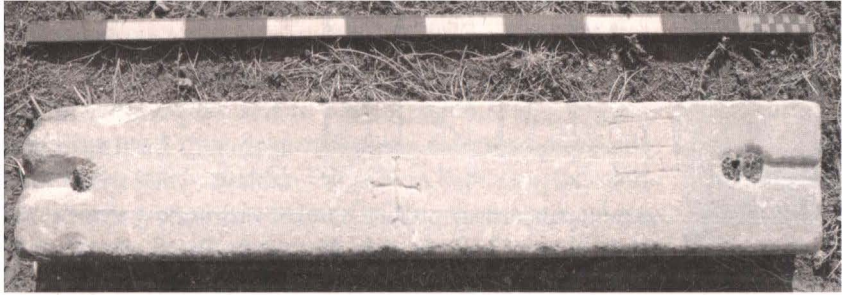
İngiltere'de biri Corstopitum'daki bir Roma Kalesi'nde, diğeri Lanercost'da olmak üzere iki tane sekiz çizgili kare şeklindeki (S.5 tipi üçtaş tablaları)⁷² en yaygın olarak görülenlerdendir. Austin, makalesinde üçtaş oyununu anlattığı kısımda, S.5 tipinde bir üçtaş tablası çizimi vermiş,⁷³ pul yerlerini harfle işaretlemiştir (Resim 18).

70 Charlotte Roueché, "Late Roman and Byzantine Game Boards at Aphrodisias," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 104.

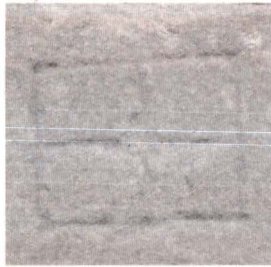
71 Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

72 Age.

73 Austin, *Roman II*, s. 79.

17A

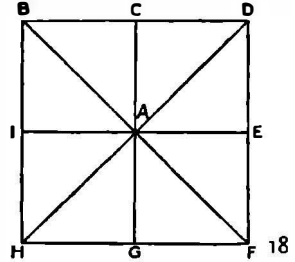

17B

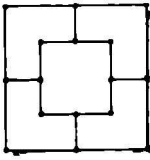

17C

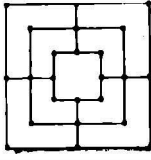
Günümüzde üçtaş oynanan tablalar, Eski Yunan ve Roma'da kullanılan tablalarla aynıdır. Dolayısıyla oyunların kuralları açısından da benzerlik olduğu tahmin edilmektedir. Üçtaş oyunu iki aşamalıdır. Birinci aşamada oyuncular tablanın üzerindeki boş oyun yerlerine (çizgilerin kesişim noktaları) sırayla pullarını yerleştirirler. Üçtaş genellikle zar kullanılmayan bir oyun olarak bilinmektedir. Ancak Austin, oyuna kimin başlayacağına karar vermek için zar atılabileceğini ileri sürer. Yazarın bu savının arkasındaki mantığa göre, oyun tablasının merkez noktası (Resim 18) oyunun kazanılması açısından sahip olunması çok önemli bir yerdir, dolayısıyla oyuna başlayan oyuncu tarafından ilk işgal edilecek yer olacaktır; bu durumda oyuna başlama hakkının rastgele değil zarla belirlenmesi daha akla yatkın olan seçenektir.⁷⁴ Günümüzde oyuna hangi

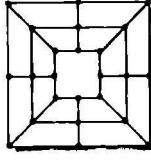
⁷⁴ Age, s. 80.

19A

B

C

oyuncunun başlayacağını saptamak için kura çekilmektedir.

Oyunun ikinci aşaması bütün pullar tablaya yerleştirildikten

sonra başlar. Oyuncuların amacı pulları hareket ettirerek (yanında boş olan bir yere) tümünü aynı çizgi üzerine dizmektir. Buna günümüzde “kale yapmak” denir. Üçtaş oyunundan türetilmiş altıtaş, dokuztaş ya da onbirtaş gibi oyunlarda (Resim 19), pulların hareket ettirilmesi dışında karşı tarafın pulları da alınabilir. Oyuncu her kale yapışında, karşısındaki oyuncunun istediği bir pulunu oyun dışı bırakır. Alması mümkün olan başka bir pul varsa kale yapan oyuncu karşı tarafın kalesi içindeki bir pulu alamaz. Kaledeki üç puldan biri yerinden oynatılırsa kale “açılmış” olur; pul yeniden yerine konunca kale “kapanır”. Taraflardan birinin iki pulu kalınca ya da kalan pullarının yolu kesilince, oyunu diğer taraf kazanır.⁷⁵

Üçtaştan türetilen oyunlar isimlerini oyuncuların sahip oldukları pul sayısından alırlar: Altıtaş, dokuztaş ve onbirtaş. Bunların arasında Antik Dünya’da en yaygın olarak oynanan dokuztaş idi. Dokuztaş tablası, iç içe geçmiş üç kare (Resim 19 B) ya da daireden ve bunları birbirine bağlayan çizgilerden oluşan bir tablada oynanırdı. Daire şeklindeki dokuztaş tablaları Antik Dünya’da daha az tercih ediliyordu. Günümüzde ise bu tip tablalar tamamen ortadan kalkmıştır.

Dokuztaş tablalarında en içteki karenin ya da dairenin ortası (tablanın merkezi) boş bırakılmıştır. Bunun nedeni, oyuna başlayan kişinin merkezi ele geçirme kolaylığının önüne geçmek olmalıdır. Dokuztaş, kuralları hemen hemen aynı olmasına rağmen, üçtaşla orana daha komplike bir oyundur. Üzerinde oynandığı tablanın yapısı ve kullanılan pul sayısı bu farkın başlıca sebepleridir.

75 Frederich V. Grunfeld, *Türkiye’de ilk kez Dünyadaki Tüm Oyunları, Tarihçeleriyle, Özellikleriyle...: Oyun Ansiklopedisi, Nasıl Yapılır, Nasıl Oynanır, Bugünlere Nasıl Geldi?*, İstanbul, Güneş Gazetesi, s. 17-19; Musa Baran, *Çocuk Oyunları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993, s. 128-129.

Efes'de CCC.1 kodlu daire şeklinde bir dokuztaş tablası olduğu bilinmektedir (bkz. Tipoloji III).⁷⁶

1953 yılında Frigya Krallığı başkenti Gordion'da yapılan kazılarda taş bir bloğun üzerine çizilmiş SSS.1 tipinde (bkz. Tipoloji V) bir dokuztaş tablası ele geçmiştir (Resim 20). Persler MÖ 6. yüzyılda Frigya Kent Kapısı'nın üst kısımlarını kendi mimari projelerinde kullanmak amacıyla yıkmışlar ve buraya Pers Kapısı'nı inşa etmişlerdi. Esasında bu taş blok Frigya Kent Kapısı'nın Perslerce sökülüş bölümüne aitti ve daha sonra Perslerce Pers Kapısı'nın inşasında kullanılmıştı. Young'a göre MÖ 6. yüzyılda Pers Kapısı'nın inşası sırasında işçiler bu tablada dokuztaş oynamışlardı.⁷⁷

20

21

Resim 21 ve resim 22'de görülen diğer dokuztaş tablaları ise Geç Roma ve Bizans Dönemi'ne tarihlenir ve Aphrodisias'da bulunmuştur.⁷⁸ Resim 21'de beyaz mermer merdiven basamakları üzerine sağ tarafta kazınmış olanı bir dokuztaş tablasıdır, soldaki

ise SS.1 tipinde iç içe geçmiş bağlantısız iki kareden oluşan bir tabladır (bkz. Tipoloji V). Bu ikinci tablanın hangi oyunda kullanıldığını bilmiyoruz.

Resim 22'de SSS.1 tipinde iki dokuztaş tablası görüyoruz. Bu tablalar yere devrilmiş bir triglifon parçasının metopları üzerine yapılmışlardır. Roueché bu tablaların ancak taş blok düştükten sonra çizilmiş olabileceğini belirtir. Sağdaki tabla 14x18 cm., soldaki tabla ise 20x22 cm. boyutlarındadır.⁷⁹

22

⁷⁶ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

⁷⁷ Rodney S. Young, "Gordion Preliminary Report: 1953," *AJA*, c.59, 1955, s. 12.

⁷⁸ Charlotte Roueché, "Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions," (Çevrimiçi) <http://insaph.kcl.ac.uk/alazoo4/inscription/eAlaz17.html>, 5 Mart 2008.

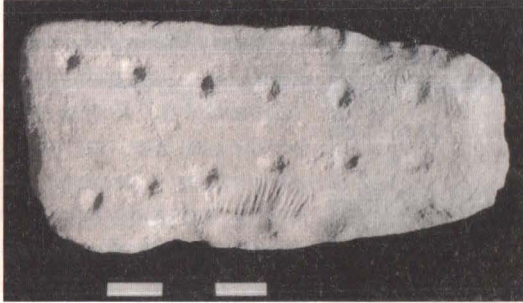
⁷⁹ Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 102.

Altıtaş, üçtaş göre daha karmaşık, dokuztaş göre ise daha basit bir oyundur. Tablası dokuztaş benzer fakat iç içe geçmiş üç değil iki kare (Resim 19A) ya da daireden oluşmaktadır. Tablanın merkezi dokuztaşta olduğu gibi boştur. Didim'deki Apollon Tapınağı'nda bir tane daire şeklinde altıtaş tablası (CC.1 tipi) olduğu bilinmektedir (bkz. Tipoloji III).⁸⁰ Tablada iç içe geçmiş daireler arasında altı çizgi bulunmaktadır.

Mankala

Bir strateji oyunu olan *mankala* ilk olarak Afrika kıtasında oynanmaya başlanmıştır. Pulların sürekli olarak bir çukurdan ötekine taşınmasına dayanan oyunun adı Arapça taşıma, geçirme, bir şeyi başka bir yere götürme anlamına gelen, Türkçeye de girmiş olan "nakil" kelimesinden gelir. Antik kaynaklarda bahsi geçmediğinden Eski Yunanca ya da Latince ismi bilinmemektedir. Günümüzde halen oynanan oldukça yaygın bir oyundur.⁸¹

23

den gelir. Antik kaynaklarda bahsi geçmediğinden Eski Yunanca ya da Latince ismi bilinmemektedir. Günümüzde halen oynanan oldukça yaygın bir oyundur.⁸¹

Mankalanın tarihi Neolitik Dönem'e dek uzanır. Ain Ghazal'da

(İsrail) yaklaşık olarak MÖ 5870'e (+/-240) tarihlenen kireçtaşından bir *mankala* tablası bulunmuştur (Resim 23). Tablanın uzunluğu 39 cm.dir; eni geniş olan tarafında 23 cm., dar olan tarafındaysa 16 cm.dir. Altışar çukurdan oluşmuş iki sırası vardır. 3 cm. çapı olan dairesel çukurların

⁸⁰ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

⁸¹ Bkz. Metin And, "Some Notes on Aspects and Functions of Turkish Folk Games," *The Journal of American Folklore*, c.XCII, 1979, s. 52; Metin And, "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi", *Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 149; Baran, *age*, s. 119-121.

derinliği de hemen hemen aynıdır.⁸² Mankalanın Eski Mısır'da da oynandığını bilinmektedir. Örneğin, Luksor ve Karnak'da hanedanlık öncesi döneme tarihlenen mankala tablaları bulunmuştur.⁸³

Modern mankala tablalarında dairesel çukurların yan yana dizilmesi ile oluşan paralel sıralar vardır. En yaygın olan tipte, her birinde altı ya da yedi çukurun bulunduğu iki sıra yer alır. Kimi tablolarda bu iki sıranın sağ ve sol uçlarında, oyuncuların aldıkları pulları topladıkları geniş çukurlar vardır. Oyunun bazı varyasyonlarında "toplama çukurları"nın da aktif olarak oyun sırasında kullanıldığı görülür. Mankala tablalarının üç ya da dört sıradan oluşan daha az rastlanan tipleri de vardır.

Mankalada kullanılan pul adedi sıra sayısına göre değişir. Pullar, diğer tabla oyunlarından farklı olarak, aynı renkte ve şekildedir. Russ bunu şöyle ifade eder:⁸⁴ "Mankala oyununda bütün pullar aynıdır; benim pulum *senin* pulun diye bir şey yoktur, diğer bir deyişle, sadece pul vardır." And ise mankala oyuncularının birbirinden ayırt edilebilen pullar kullandığından bahseder.⁸⁵

Antik mankala kurallarının oyunun modern versiyonlarından çok farklı olmadığı tahmin edilmektedir. Günümüzdeki mankala çeşitlerine bir örnek olarak And'ın Safranbolu ve köylerinde oynanan "Altiev Oyunu" tarifine göz atalım:⁸⁶

Toprağa otuz cm. boyunda ve onbeş cm. eninde bir dikdörtgen çizilir, bu çizgi üzerinde altı bir yana altı bir yana olmak üzere birbirine koşut oniki çukur açılır. Çukurun altısı bir oyuncunun, öteki altısı ikinci oyuncunundur. Bunlara kale denir. Oyuncular ellerine

82 Gary O. Rolefson, "A Neolithic Game Board from Ain Ghazal, Jordan," *Bulletin of the American Schools of Research*, c.CCXXXVI, 1992, s. 1-2; St John Simpson, "Homo Ludens: The Earliest Board Games in the Near East," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 7.

83 Mulvin, *Sidebotham, age*, s. 605.

84 L. Russ, "An Overview of Mancala Rules and Variations," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 242.

85 Metin And, *Oyun ve Bügü: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 44-45.

86 *Age*.

renkleri iki oyuncuyu belirtecek biçimde ayrı onsekizer taş alırlar, bu taşlarla her birine üçer olmak üzere her oyuncu kendi çukurlarını doldurur. İlk oynayacak oyuncu belli olunca, oyuncu evlerinden hangisini isterse boşaltır, boşalttığı evin üç taşını sıra ile gelen kalelere doldurur. Birinci, ikinci kaleye koyar, üçüncüye de. Üçüncüdeki dört taş kaldırır, bu kez o kaleyi boşaltır. Bu dört taş sıra ile kalelere bölüştürür, bu yolda taşın bittiği her son kaleyi boşaltır. Taşları dolaştıra dolaştıra, öyle olur ki kimi kalede hiç taş kalmaz; kiminde 9, 12, 15 taş birikir. İşte kaleler boşalıp da elde kalan taş kendisinin boş kalesine girdi mi, o kalenin karşısında bulunan kale dolu ise en son taşın rastladığı kalenin taşlarını alır, kendi çukurlarına boşaltır. Söz gelimi böyle dolaştırırken elindeki en son taşın rastladığı boş kalenin karşısındaki kalede taş bulamazsa oyunu bırakır. Bu kez karşı oyuncu başlar. Oyun bir oyuncunun karşısındakinin bütün taşlarını ele geçirip kalelerini boşaltıncaya kadar sürer.

And'ın yukarıdaki anlatımı mankalanın genel oyun mantığını açıklamaktadır. Russ'a göre oyun üç halde sona erer. Bir taraf pulların çoğunluğunu veya tamamını ele geçirirse ya da taraflardan biri pullarını hareket ettiremez duruma düşerse oyun bitmiş sayılır.⁸⁷ İki tarafın da aynı sayıda pul ile oyuna başladığı düşünülürse, Russ'un bu tanımda "pulların çoğunluğu ele geçirmek"ten kastı toplam pulun oranı önceden belirlenmiş kadarını toplamak olmalıdır.

Bu bölümün geri kalan kısmında mankala tabla çeşitlerini, BMTT'ni esas alarak incelemeye çalışacağız (Tipoloji V, VI ve VII).⁸⁸ Mankala oyununu araştırırken karşımıza çıkan tablalar ve çalışmamızda kataloğunu yaptığımız Perge antik kenti ile II. Ayasofya Kilisesi'nde tespit edilen mankala tabla tiplerinden bir kısmı, BMTT'de belirlenmiş olan mankala tipleri arasındadır. Bir kısmı ise bu tipolojide yer almayan tabla çeşitleridir; bu durumda, daha önce sınıflandırılmamış olan bu tiplere yeni kodlar vererek tipolojiyi genişletmeye çalıştık.

⁸⁷ Russ, *age*, s. 242.

⁸⁸ Bell, Roueché, *age*, s. 108-109.

Mankala Tabla Çeşitleri

Dikdörtgen Tablalar (R)

Bir dikdörtgen ve içine yerleştirilmiş karelerden oluşan mankala tablaları bu başlık altında sınıflandırılmıştır. Dikdörtgenin içindeki her kare bir oyun yerini ifade eder.

• R.1 (2x5) / Tipoloji V

Her sırada beşer oyun yeri olmak üzere iki sıradan oluşan dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Efes'de biri Kuretlar Caddesi'nde, diğeri ikisi Arkadiane'de olmak üzere üç tane R.1 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir.⁸⁹

• R.2 (2x6) / Tipoloji V

Her sırada altışar oyun yeri olmak üzere iki sıralı dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Didim'de Apollon Tapınağı'nda bir tane bu tipte mankala tablası tespit edilmiştir (Resim 24).⁹⁰ Bu tablanın hemen yanında bir üçtaş tablası yer alır.

24

• R.3 (2x8) / Tipoloji V

Her sırada sekizer oynama yeri olmak üzere iki sıradan oluşan dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Efes'de Kuretlar Caddesi'nin aşağı kısmında bir tane R.3 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir.⁹¹

BMTT'nde R.4 kodlu bir tabla çeşidi yer almıyor. Sınıflandırmada böyle bir atlama yapılmasına dair bir açıklamaya rastlanmamaktadır.

• R.5 (2x10) / Tipoloji VI

Her sırada onar tane kare bulunan iki sıralı dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Efes'de Kuretlar Caddesi'nin aşağı kısmında bir tane R.5 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir.⁹²

89 Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

90 Höckmann, *age*, s. 253; Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

91 Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

92 *Age*.

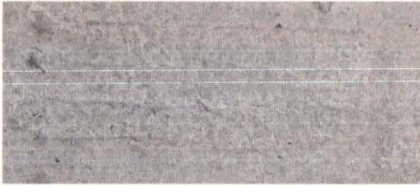
• R.6 (Çukurlu Dikdörtgen, 2x5) / Tipoloji VI

Her sırada beşer oynama yeri olmak üzere iki sıralı dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Yukarıdaki tiplerden farklı olarak kare şeklindeki oynama yerlerinin içinde çukurlar vardır. Miletos'da liman merdivenlerinde bir tane R.6 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir.⁹³ Aphrodisias'da da 15x25, 24x39 ve 18x40 cm. boyutlarında üç tane R.6 tipinde in situ mankala tablası bulunur.⁹⁴

• R.7 [3x15(16)] / BMMT'de yer almıyor

Her birinde onbeşer (ya da onaltışar) oynama yeri bulunan üç sıradan oluşan dikdörtgen şeklinde mankala tablasıdır. Palmyra Tiyatrosu'nda

25

yapılan araştırmalarda, oynama yerleri karelerden oluşan üç sıralı dikdörtgen şeklinde bir tabla belirlenmiştir (Resim 25). Ancak tablanın yapılmış olduğu yüzey çok aşınmış olduğundan sıralarda kaç oynama

yeri olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır; fakat tablanın üç sıradan oluştuğu kesindir.

Çukurlu Tablalar (H)

Adından da anlaşılacağı üzere “çukurlu tablalar” yan yana oyulmuş çukur sıralarından oluşur. Anadolu'da mankala için kullanılan isimlerden biri “Çukur Beş Taş”tır. Baran, Aphrodisias Tiyatrosu'nda mermer oturma yerlerinde oyulmuş çukurlar gördüğünü ve bunların “Çukur Beş Taş” oyunu olabileceğini yazmaktadır.⁹⁵

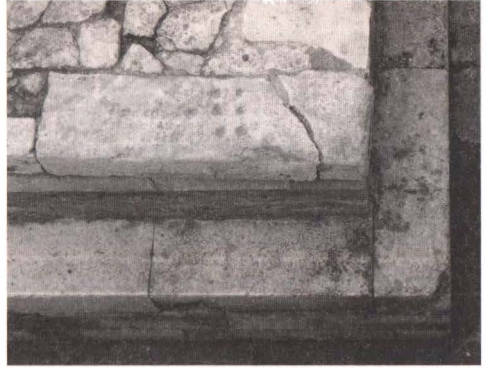
• H.1 (2x3) / Tipoloji VI

Her sırada üç çukurun bulunduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Yaygın olmayan bir tabla tipidir. Muhtemelen mankala oyununun kısa bir varyasyonunu oynamak için kullanılıyordu. Bu tipin bir örneğine, Büyük

⁹³ Age.

⁹⁴ Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 102.

⁹⁵ Baran, *age*, s. 119.

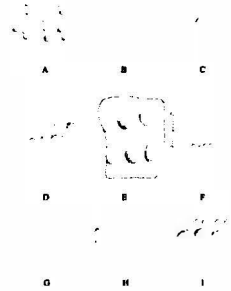
26A-B

Theodosius'un Magnus Maximus Victor'a karşı kazandığı zafer nedeniyle MS 390 yılında o günkü hipodroma dikilen, İstanbul Dikilitaşı'nın (Theodosius Obeliski)⁹⁶ kaidesi üzerinde rastlıyoruz (Resim 26 A ve B).

• H.2 (2x4) / Tipoloji VI

Her sırada dört çukurun yer aldığı iki sıralık oyun tablasıdır. Mısır'da Komomba'da Ptolemaios Tapınağı'nda bir tane H.2 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir.⁹⁷

Mısır'da Abu Şaar'da MS 4. yüzyıla tarihlenen Roma askeri garnizonunda yapılan kazılarda on tanesi mankala tablası olan toplam yirmi oyun tablası ele geçirilmiştir. Bunlardan bazıları kapı eşiğine, bazıları da oyun odasındaki sıraların üzerine oyulmuştur. Bazıları ise diz üstüne konabilen taşınır tablalardır. Bu taşınabilir tablalardan biri, oyun odasında bulunan H.2 tipinde bir tabladır (Resim 27. D). 24x37 cm. ebatlarındaki tablanın sol başında bir toplama çukuru vardır.⁹⁸ Askeri garnizonda bulunan tablaların

27

⁹⁶ Orhan Bingöl, *Arkeolojik Mimari'de Taş*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004, s. 82.

⁹⁷ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

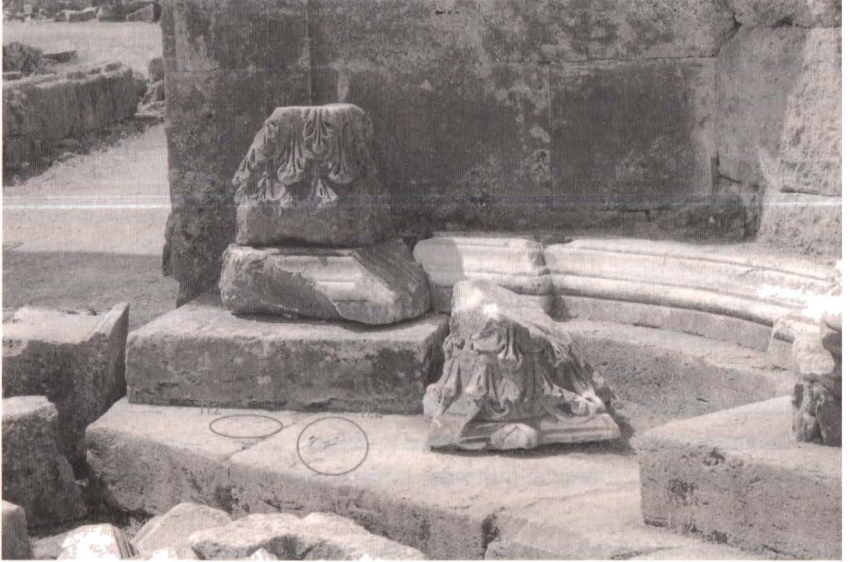
⁹⁸ Mulvin, Sidebotham, *age*, s. 607.

yarısının mankala oynamak için yapılmış olması bu oyunun Romalı askerlerin özellikle çok sevdiği bir oyun olduğuna işaret eder.

Perge'de yaptığımız araştırmalarda oldukça

aşınmış H.2 tipinde bir mankala tablası tespit ettik (Resim 28). Tabla Oval Avlu'nun batı kanadında güneyden birinci nişin önüne denk gelen krepis üzerine yapılmıştır (Resim 29). 7 cm. eninde ve 20 cm. uzunluğunda olan tabladaki oyun çukurlarının çapları 2,5 cm. civarındadır H.2 tipindeki bu tablanın hemen yanında H.4 tipinde başka bir mankala tablası daha bulunmaktadır. Bu iki oyun tablası Oval Avlu'nun batı kanadında küçük bir oyun köşesi oluşturmuştur.

• H.3 (2x4, + ortada 2) / Tipoloji VII

Bu mankala tablası tipinde çukurlar üç sıraya yerleştirilmiştir. Alttaki ve üstteki sıralarda dörder tane, ortadaki sırada ise iki tane çukur vardır. Ortadaki çukurların diğer iki sıradaki çukurlar ile aynı hizada olması bunların pulların toplandığı çukurlar olabileceğini akla getirir.

• H.4 (2x5) / Tipoloji VII

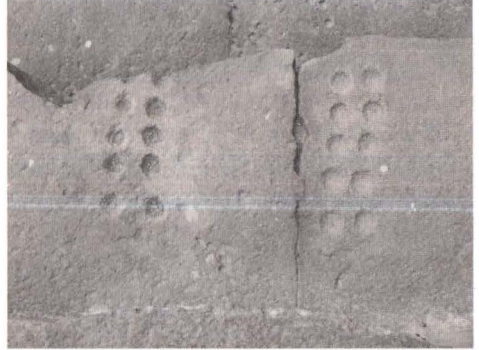
Her sırada beşer çukurun olduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Roueché'nin makalesinde bahsi geçen, Geç Roma ve Bizans dönemlerine tarihlenen Aphrodisias'da bulunmuş mankala tablaları arasında en yaygın olan tipin H.4 olduğunu görüyoruz.⁹⁹

Abu Şaar'da iki tane H.4 tipinde mankala tablası bulunmuştur. Bunlardan biri garnizonun kuzey girişinin eşiği üzerine yapılmıştır (Resim 27 B). Resim 27 H'de görülen diğer H.4 tipi tablanın, ilkinden farklı olarak, sağ ucunda bir toplama çukuru vardır. Toplama çukuru üstteki sıraya aitmiş gibi onunla aynı hizadadır.

Halbuki mankala tablalarında ki toplama çukurları tablanın ucunda ve ortada yer alır. Söz konusu mankala tablasının bile- rek mi yoksa yanlışlıkla mı bu şekilde yapıldığı açık değildir.¹⁰⁰

Günümüzde Suriye sınırları içinde bulunan Apameia antik kentindeki Tykheion'da ve Sütunlu Cadde'de birer adet H.4 tipinde tabla ele geçirilmiş-

ti. Suriye sınırları içindeki diğer bir antik kent olan Bosra'daki Roma Tiyatrosu'nda oturma yerlerine yapılmış çok sayıda mankala tablası görülmüştür. Bunlardan beş tanesi H.4 tipindedir. Yan yana yapılmış olan ikisi resim 30'da görülmektedir. Uzunluğu yaklaşık 35 cm., eni 15 cm. olan sol

30

⁹⁹ Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 102-103.

¹⁰⁰ Mulvin, Sidebotham, *age*, s. 607.

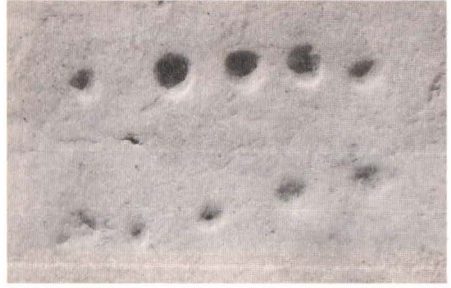
tarafındaki tablanın beşinci çukur çifti kısmen kırıktır. Çukurların çapı 4 ile 5 cm. arasında değişmektedir. Sağdaki tabla ise tamdır. Uzunluğu 37,5 cm., eni ise 12,5 cm.dir; çukurların çapı yaklaşık 5 cm.dir. Bosra'daki bu Roma tiyatrosundaki mankala tablaları arasında saptayabildiklerimizin tümü, sıralarının doğrultusu orkestraya bakacak şekilde yapılmışlardır. Bunun nedeni muhtemelen seyircilerin yüzleri orkestraya dönük olarak otururken mankala oynayabilmeleri içindir.

Palmyra'daki Bel Tapınağı'nda iki adet, tiyatroda bir adet ve Suveda kentinde de bir adet H.4 tipinde mankala tablası belirlenmiştir. Her iki kent de günümüz Suriye sınırları içinde kalır. Ayrıca Baalbek'teki (Lübnan) yaklaşık olarak MS 150-200 yılları arasında inşa edilmiş olan Bacchus Tapınağı'nda bir adet H.4 tipinde mankala tablası belirlenmiştir.

Perge antik kentinde yapılan araştırmalar sonucunda, Güney Hamamı'nda dört tane, *macellum*da üç tane ve Oval Avlu'da iki tane olmak üzere toplam dokuz adet H.4 tipinde mankala tablasına rastladık.

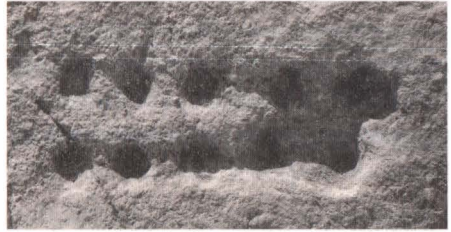
Güney Hamamı'nın anıtsal giriş kapısının *propylon* mermer *stylobati* üzerine kuzey-güney doğrultulu olarak yapılmış H.4 tipinde bir mankala tab-

lası bulunur (Resim 31). Bu kapı yazıtı ve stil özelliklerinden anladığımız üzere Septimus Severus'un (MS 193-211) kente egemen olduğu dönemde inşa edilmiştir. O halde bu oyun tablası en erken MS 2. yüzyıl sonunda ya da MS 3. yüzyılda yapılmış olmalıdır. Uzunluğu 17 cm., eni 11 cm. olan tablanın çukurlarının çapları birbirinden farklıdır (Resim 32). En büyük oyuk 2 cm., en küçük oyuk ise 1 cm. çapındadır. Güney Hamam propylonunda bulunmuş başka bir tipte mankala tablası daha vardır (H.11).

32

Güney Hamamı'nın *palaistra* kısmında doğu *portico* stlobatı üzerinde, hepsi yerel taş (kireçtaşı) üzerine yapılmış, üç tane H.4 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir. Bunlardan en

33

kuzeyde olanının uzunluğu 17,5 cm., eni ise 6 cm.dir. Çukur çapı 1-2 cm. arasında değişmektedir. İki sıranın uzunluğu birbirine eşit değildir. Kuzey-güney doğrultulu bir mankala tablasıdır (Resim 33). Bu tablanın hemen yanında (doğusunda) tablanın toplama çukurları olduğunu sandığımız ancak daha sonra ayrı bir mankala tablası olduğunu anladığımız bir tabla daha bulunur (Resim 34). Soldaki sıra beşinci çukur dışında koruna gelmiştir. Sağdaki sırasının ise ancak iki çukuru zorlukla seçilebilmektedir. Çukurların çapı 3-4 cm.

34

arasında değişmektedir. Yanındaki mankala tablasından büyük bir tabladır. Oldukça silik olması nedeniyle kesin bir ölçüm yapılamamakla birlikte uzunluğunun yaklaşık 22 cm., eninin de yaklaşık 11 cm. olduğunu tahmin ediyoruz. Güney Hamamı'nın palaistrasında, hemen

bu iki tablanın güneyinde H.4 tipinde başka bir mankala tablası daha bulunur. Uzunluğu 25 cm., eni 11 cm. olan tablanın çukurlarının çapı 3 ile 3,5 cm. arası değişmektedir (Resim 35). Toplama çukuru bulunmamaktadır. Doğu-batı doğrultulu yapılmıştır.

Perge Agora/Macellumu'nda üç adet H.4 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir. MS 2. yüzyılda inşa edilmiş olan agora/macellumun dört tarafındaki portikoların arkasında yer alan dükkân sıralarının tam ortasında *in antis* planlı birer propylon yer alır.¹⁰¹ Agora/Macellum'un doğu portikosuna açılan propylonun (C Girişi) stylobatı üzerine bir mankala tablası

¹⁰¹ Özdizbay, *age.* s. 115.

37

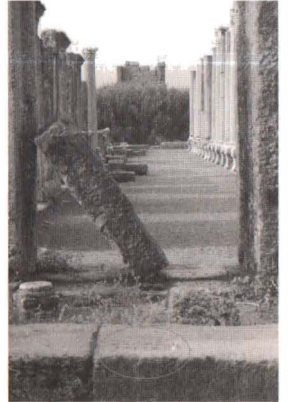

38

yapılmıştır (Resim 36 ve 37). Bizans Dönemi'nde yapılan değişiklikler sırasında agora/macellumun batı propylon dışındaki tüm girişleri örülen duvarlarla kapanmıştır.¹⁰² Eski Roma kentlerinde oyun tablalarını binaların girişine yapma pratiği olduğu düşünüldüğünde, bu mankala tablasının, doğu propylonun Bizans Dönemi'nde iptal edilmesinden önce, yani propylon giriş niteliğini koruyorken yapılmış olduğunu düşünüyoruz. H.4 tipindeki bu mankala tablasının üç tane toplama çukuru bulunmaktadır. Oyun çukurları 4,5-5 cm. arasında değişmektedir. Toplama çukurlarıyla birlikte uzunluğu 36 cm., eni 19 cm.dir. Kuzey-güney doğrultulu yapılmıştır. Agora/Macellum'da belirlenen diğer H.4 kodlu mankala tablası ise kuzey doğu girişine (B Girişi) yapılmıştır (Resim 38 ve 39). B Girişi, Tacitus Caddesi'ni agora/macelluma bağlayan iki girişten biridir. Doğu-batı doğrultulu olarak yapılan ve eni 11 cm. olan bu tablanın sıralarının uzunluğu birbirinden farklıdır. Kuzeydeki sırası 23 cm., güneydeki sırası ise 27 cm.dir. Çukur çapları 2 ile 3 cm. arasında değişir. Resim 37 ve 38'de görülen tabladan farklı olarak, toplama çukuru yoktur. Buradaki üçüncü H.4 tipinde mankala tablası, agora/macellumun batı dış portikosunda (stoa diple) bulunan doğu-batı doğrultulu tabladır. Uzunluğu 26 cm., eni 15 cm.dir. Çukur çapları 2,5-3 cm. arası değişmektedir. Toplama çukuru yoktur (Resim 40).

39

¹⁰² Age.

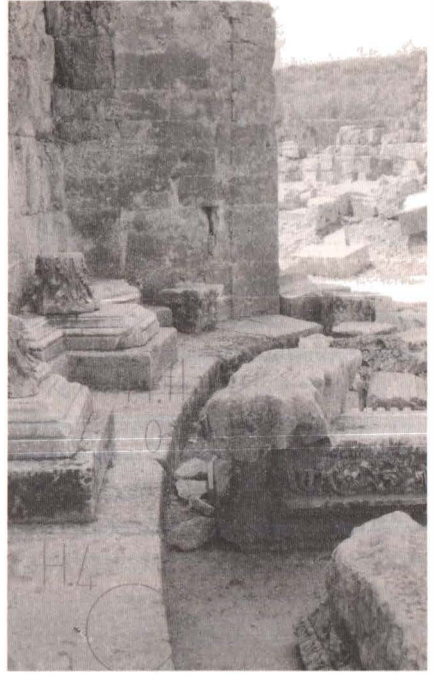
40

41

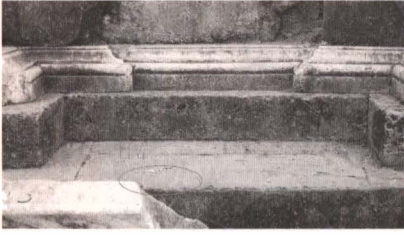
42

43

Perge'de Oval Avlu'da iki tane H.4 tipinde mankala tablası belirlenmiştir (Resim 41). Bunlardan ilki avlunun batı kanadında, güneyden birinci nişin önündeki krepis üzerine yapılmıştır. Uzunluğu 30 cm., eni 13 cm.dir; çukurların çapı ise 5 cm.dir. Toplama çukuru bulunmamaktadır (Resim 42). Oval Avlu'daki H.4 tipindeki öteki tabla ise doğu kanattadır (Resim 43) Üçüncü nişin önündeki oturma yeri üzerine yapılmıştır. Bir tane toplama çukuru vardır. Eni 15 cm., uzunluğu ise, toplama çukuruyla birlikte, 32 cm.dir. Çukur çapları 4,5 ile 5 cm. arasında değişmektedir (Resim 44 ve 45).

Theodosius Ayasofyası (II. Ayasofya Kilisesi) kalıntıları arasında, hepsi anıtsal giriş kapısı stylobatı üzerine yapılmış olan, dört tane mankala tablası tespit edilmiştir (Resim 46). Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius (MS 408-450) tarafından mimar Rufinus'a yaptırılan II. Ayasofya, MS 415

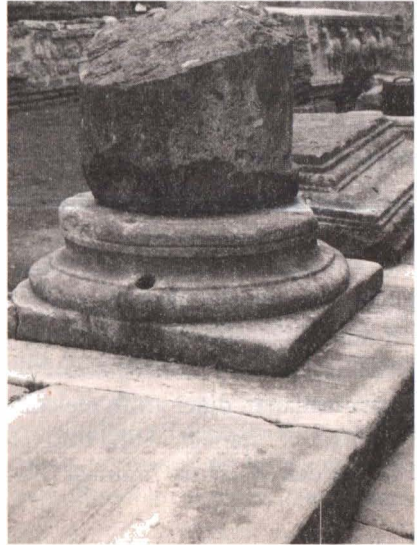
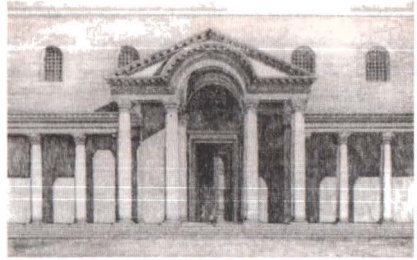

yılında ibadete açılmış, daha sonra MS 532'de Nika ayaklanması sırasında yanmıştır. O halde bu mankala tablaları MS 415-532 yılları arasına tarihleniyor olmalıdır. Kiliseye ait kalıntılar, 1935 yılında Ayasofya Müzesi'nde yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmıştır.¹⁰³

Tespit edilen mankala tablalarından bir tanesi H.4 tipindedir. Propylonun mermer stylobatı üzerine yapılmıştır (Resim 47). Eni 12 cm. olan, boyu ise 35 ile 39 cm. arasında değişen tablanın çukurlarının çapı ise 2 ile 3 cm. arasında değişmektedir. Toplama çukuru yoktur (Resim 48).

II. Ayasofya'da bulunan diğer mankala tablaları, beşer çukurlu iki sıradan oluşmaktadır ama H.4 tipinde değil, aşağıda "tabula ansata şeklinde mankala tablası" olarak adlandıracağımız tiptedir.

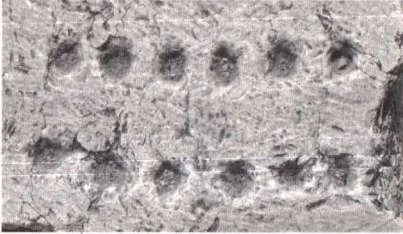
Perge'de yapılan araştırmalarda belirlenen mankala tablaları

103 II. Ayasofya için bkz. Sven Larsen, "A Forerunner of Hagia Sophia," *AJA*, c.XLI, 1937, s. 1-5.

48

49A

49B

arasında en yaygın olan tip, tıpkı Aphrodisias'da, Palmyra'da ve Bosra Tiyatrosu'nda olduğu gibi, her sırasında beş oyun yeri bulunan H.4 tipi tablolardır. Eski Roma'da çok rağbet gördüğü, özellikle de en yaygın olarak oynanan mankala tablası tipinin H.4 olduğu anlaşılmaktadır.

• H.5 (2x6) / Tipoloji VII

Her sırasında altışar çukurun bulunduğu iki sıralı mankala tablasıdır. Ain Ghazal'da bulunmuş, olan Neolitik Dönem'e tarihlenen mankala tablası bu tiptedir (Resim 23).¹⁰⁴ Aphrodisias'da yapılan incelemelerde bir tane 15x32 cm. boyutunda H.5 tipinde mankala tablası bulunmuştur; ancak bu tablanın altıncı çukuru belirgin değildir.¹⁰⁵ Bu tipte mankala tablasına rastlanan diğer antik mekânlar arasında Deir el-Medina'daki (Mısır) Ptolemaios Tapınağı, Atina'daki Hephaistos Tapınağı merdivenleri¹⁰⁶ ve Baalbek'deki Bacchus Tapınağı (Resim 49 A ve B) yer alır.

¹⁰⁴ Rolefson, *age*, s. 1-2.

¹⁰⁵ Rouecheh, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 103.

¹⁰⁶ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

BMTT'nde H.6 kodlu bir tabla çeşidi yer almamaktadır. Sınıflandırmada niye böyle bir atlama yapıldığına dair bir açıklamaya rastlanmıyor.

- H.7 (3x6) / Tipoloji VII

Her sırasında altı çukurun bulunduğu üç sıralık mankala tablasıdır. Deir El Mısır'da Medina'daki Ptolemaios Tapınağı çatısında üç tane H.7 tipinde mankala tablası tespit edilmiştir.¹⁰⁷

- H.8 (5x5) / Tipoloji VII

Her sırada beşer çukurun bulunduğu beş sıralık mankala tablasıdır. Mısır'da Edfu bölgesindeki Ptolemaios Tapınağı'nın duvarının dış kısmında bir tane H.8 tipinde tabla tespit edilmiştir.¹⁰⁸

- H.9 (7x7) / Tipoloji VII

Her sırasında yedişer çukurun bulunduğu yedi sıralık mankala tablasıdır. Aphrodisias'da yapılan incelemelerde 11x36 cm. boyutlarında H.9 tipinde bir tabla tespit edilmiştir.¹⁰⁹

H.8 ve H.9 kodlu tablalarda çok sayıda sıra vardır. Bu tablaların mankala için değil başka bir oyun oynamak için kullanıldıkları düşünülebilir. Oyun yerlerinin her iki örnekte de bir kare oluşturması böyle bir ihtimali akla getirmektedir. İkinci olasılık da, bu tablaların mankalanın daha sofistike varyasyonlarını oynamak amacıyla yapılmış olmasıdır. Oyun yerlerinin çukur olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

BMTT'DE YER ALMAYAN ÇUKURLU OYUN TABLALARI

- H.10 (1x3) / BMTT'de yer almıyor

Perge'de yaptığımız araştırmalarda iki adet üç çukurdan oluşan tek sıralık oyun tablası tespit ettik. BMTT'nde yer olmayan bu tipi H.11 olarak adlandırıyoruz.

Bu tip tablalar hakkında üç farklı yorum ileri sürülebilir. Birincisi, tek sıralı bir mankala tablası olduğudur. Mankala oyununun iki kişiyle oynandığı ve her oyuncuya ait bir sıra olduğu düşünülürse bu yorumu kabul etmek

¹⁰⁷ Age.

¹⁰⁸ Age.

¹⁰⁹ Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 103.

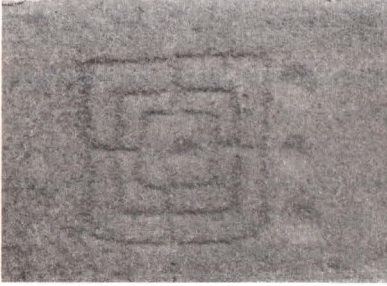
50

51

52

oldukça güçtür. İkinci olasılık, bu tablaların üçer çukurdan oluşan iki sıralı H.1 kodlu mankala tablasının tamamlanmamış halleri olmasıdır; fakat Perge'de iki farklı yerde ve Suveda'da (Suriye) aynı tabla tipine rastlamamız bu ihtimali de sorgulamamıza neden olmaktadır. Üçüncü ihtimal ise H.10 kodlu tablanın başka bir oyun için yapılmış olmasıdır.

Perge'deki H.10 kodlu iki oyun tablasından biri, Güney Hamamı'nın propylon stylobatı üzerinde yer almaktadır (Resim 31). Tabla mermere oyulmuş, çapları 2 cm. olan derin olmayan üç çukurdan oluşmaktadır. Çukurlar yukarı doğru hafif bir kavis çizmektedir. Tablanın uzunluğu 11 cm.dir (Resim 50). Perge'deki bu tipteki öteki tabla Oval Avlu'nun doğu kanadında, güneyden ikinci nişin önündeki krepis üzerinde tespit edilmiştir (Resim 43). Çapları 3 cm. civarında olan çizgiler

düz bir sıra oluşturmaktadır. Tablanın uzunluğu 12 cm.dir (Resim 51).

Suveda antik kentinde görülmüş olan H.11 tipinde oyun tablası bir dokuztaş tablasının hemen yanında yer alır (Resim 52). Bu durum bu çukurların dokuztaş oyununda kullanılan toplama çukurları oldukları ihtimalini akla getirir. Ancak dokuztaş iki kişilik bir oyun olduğuna göre, üçüncü çukurun rolü anlaşılmamaktadır.

• H.11 (2x7) / BMTT'de yer almıyor

Her sırasında yedi çukurun olduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Bosra Tiyatrosu'nda bulunan mankala tablalarından iki tanesinin bu tipte

A

53A-B

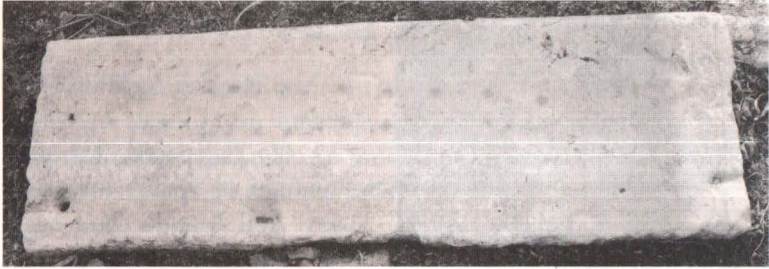
B

54

55

56

olduğu belirlenmiştir (Resim 53 A ve B). Her iki tabla da oturma sıraları üzerine oyulmuşlardır. Resim 53 A'da görülen tabla yaklaşık olarak 52 cm. uzunluğunda ve 15 cm. enindedir; çukur çapları ise 5 ile 6 cm. arasında değişmektedir. Resim 53 B'deki tabla yaklaşık olarak 40 cm. uzunluğunda ve 12 cm. enindedir; çukur çapları 4 cm.dir.

- H.12 (2x8) / BMTT'de yer almıyor

Her sırada sekizer çukurun bulunduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Apameia antik kentinde yapılan araştırmalarda Sütunlu Cadde'de bir tane bu tip oyun tablası tespit edilmiştir (Resim 54). Uzunluğu yaklaşık 27 cm. olan tablanın eni 6 cm.dir.

- H.13 (2x12) / BMTT'de yer almıyor

Her sırada onikişer tane çukurun bulunduğu iki sıralık mankala tablasıdır. Perge'nin kuzey-güney doğrultulu Sütunlu Cadde'nin (Ja) batı galerisinin genişleyen kısmında 2006 yılında yapılan kazılarda ne amaçla

57A-B

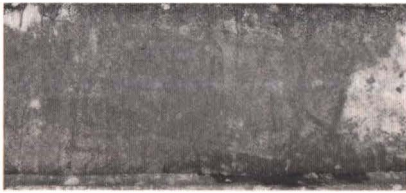
A

B

58

59

yapıldığı anlaşılmayan eksedra benzeri bir yapı gün ışığına çıkarılmıştır (Resim 55).¹¹⁰ Bu yapının önündeki dikdörtgen biçimli mermer bir blok üzerinde H.14 tipinde bir mankala tablasına rastlanmıştır (Resim 56). 51 cm. eninde 151 cm. uzunluğunda olan bu mermer blok devşirme malzemedir; üzerinde üç tane kenet yeri olduğu görülmektedir.

- H.14 (3x4)/BMTT'de yer almıyor

Her sırasında dört çukurun bulunduğu üç sıralık mankala tablasıdır. Abu Şaar'da oyun odasında bulunan mankala tablaları arasında bu tipte bir tabla vardır (Resim 27 G).¹¹¹ Üstteki sırada yer alan çukurlar diğer iki sıradaki çukurlarla aynı hizada değildir.

- H.15 (3x14)/BMTT'de yer almıyor

Her bir sırada on dört çukurun bulunduğu üç sıralık mankala tablasıdır. Arkeolog Flinders Petrie, Eski Mısır'da MÖ 1400 yıllarından kalma bu tipte bir mankala tablası bulmuştur.¹¹² Bosra Tiyatrosu'nda bulunan mankala tablaları arasında da iki tane

110 Özdzibay, *age*, s. 147

111 Mulvin, Sidebotham, *age*, s. 607.

112 And, *Kültürler Kavşağında Oyun*, s. 149.

60

H.15 tipinde tabla belirlenmiştir (Resim 57 A ve B). Resim 57 A'da görülen tabla yaklaşık olarak 47 cm. uzunluğunda, 13 cm. enindedir; çukur çapları 1 ile 2 cm. arasında değişmektedir. Resim 57 B'de görülen tabla ise yaklaşık olarak 54 cm. uzunluğunda, 10 cm. enindedir; çukur çapları ise 2 cm.dir.

TABULA ANSATA FORMUNDA MANKALA TABLALAR

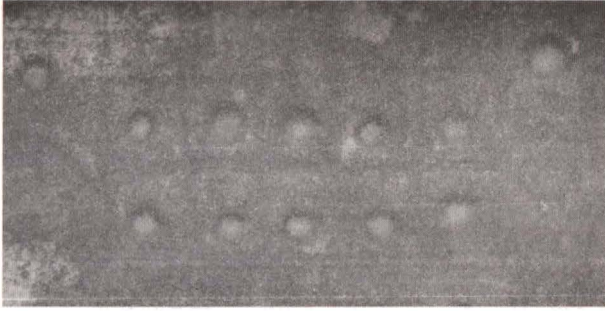
II. Ayasofya Kilisesi'nde tabula ansata şeklinde yapılmış olan mankala tablaları tespit ettik. Yukarıda incelediğimiz R kodlu tablalarda olduğu gibi dikdörtgen bir ana kısımdan ve dikdörtgenin kısa kenarlarına, tepe noktaları kenarlara bakacak şekilde, eklenen üçgen kulplardan oluşan bu tabla tipi BMTT'nde yer almamaktadır. Biz bu çalışmada söz konusu tablaları T kodu ile inceliyoruz.

II. Ayasofya Kilisesi'nin propylonunda bulunan dört mankala tablasının (Resim 58) üçü bu tiptedir.

- T.I (2x5) / BMTT'de yer almıyor

Bu tip mankala tablalarında iki sıra oluşturan kare şeklindeki beş oyun yeri dikdörtgen kısım içine yerleştirilmiştir.

II. Ayasofya Kilisesi propylonunun stylobati üzerinde iki adet bu tipte tam durumda bir mankala tablası tespit ettik. Resim 59'da görülen tabla muntazam bir dikdörtgen ölçülerine sahip değildir. Dikdörtgen kısmın uzun kenarları arasında 1 cm. (43 cm.-44 cm.), kısa kenarları arasında ise 2

cm. (20 cm.-22 cm.) fark vardır. Kulplar da birbirinden farklı boyutlardadır. Alttaki basamakta T.2 tipinde bir başka mankala tablası daha bulunmaktadır.

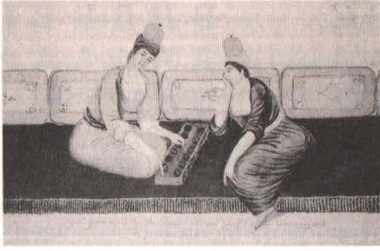
Resim 60'da görülen tablanın bir kısmı silinmiş olduğundan tam bir ölçüm yapılamamaktadır. Dikdörtgen kısmın boyu 44 cm, eni 20 cm.dir. Oyun karelerinin boyutları birbiriyle aynı değildir. Sağ kulp tamamen silinmiştir. Korunagelmış olan sol kulpun kenar uzunlukları birbirine eşit değildir.

- T.2 (çukurlu, 2x5) / BMTT'de yer almıyor

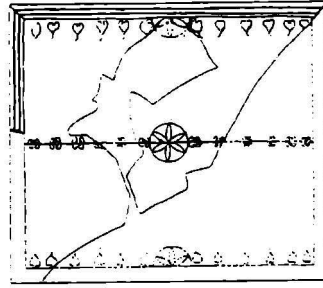
İki sıra oluşturan kare içinde çukurlar şeklindeki beş oyun yerinin tabula ansata formunun dikdörtgen kısmı içine yerleştirilmiş olduğu mankala tablasıdır. II. Ayasofya Kilisesi'nde bu tipte bir tane mankala tablası belirlenmiştir (Resim 61). Kilisede bulunmuş olan diğer mankala tablalarından farklı olarak propylonun stylobatı üzerine değil basamakları üzerine yapılmıştır. Ayrıca bu tablanın her iki yanında birer toplama çukuru bulunmaktadır. Tabla muntazam bir dikdörtgenin ölçülerine sahip değildir. Çukurların çapı da 4 ile 5 cm. arası değişmektedir.

Tabula ansata formundaki mankala tablalarının kullanılma nedeni konusunda iki sav ileri sürülebilir. Birincisi, estetik amaçlı olarak bu formda yapılmışlardır. Diğer sava göre ise kulplar toplama çukuru olarak kullanılıyor olabilir; ancak tablada ayrıca birer toplama çukuru bulunması bu savın doğruluğuna kuşku düşürmektedir.

İsrail'de Sepphoris kentinde taban döşeme taşlarına kazılı iki sıralı mankala tablaları bulunmuştur. Ancak kaynaklarda bu tablaların şekli ya

62

63

da çukur sayısı belirtilmediğinden tam olarak hangi tipe dahil olduklarını söyleyemiyoruz. Goodman bu tablaların kısa zaman öncesine kadar kent-in İslamiyet Dönemi'ne tarihlendiğinden fakat kentte bulunan oyunları yeniden tarihlendirme çalışmalarına başlayan bazı uzmanların tablaların Geç Roma ya da Bizans Dönemi'ne ait olduğunu öne sürdüklerinden bahsetmektedir.¹¹³ Müslüman Araplar mankala oyununu oynuyorlardı; ancak bu oyunlar daha erken dönemlerde de biliniyordu. Bu nedenle Goodman'a göre, Sepphoris'de bulunan bu tablaların İslamiyet öncesi dönemde yapılmış olması muhtemeldir.¹¹⁴

Mankala oyunu Osmanlı İmparatorluğu'nda da bilinen ve sevilen bir oyundu. Resim 62'de 18. yüzyıla tarihlenen bir çarşı içi resminde gele-neksel kıyafetleri içindeki iki Türk kadını evde mankala oynarken görül-mektedir. Oynama sırası sol taraftaki kadındadır.¹¹⁵ Kullandıkları tabla her sırasında altışar çukur bulunan H.5 tipinde taşınabilir bir tabladır.

Anlaşılmaktadır ki mankala, tarihi çok eski dönemlere dek uza-nan, oldukça geniş bir coğrafyaya dağılmış, farklı milletlerin oynadığı bir oyundur. Eski Mısırlılar, Eski Yunanlar, Romalılar, Araplar, Museviler, Osmanlılar bu oyunu oynamış olan milletlerin arasında sayılabilir.

Duodecim Scriptorum

Duodecim scriptorum, Roma İmparatorluğu'nda çok sevilen, iki kişi-nin on beşer pul ve üç zar ile oynadığı bir yarış oyunuydu. Adı Latince

113 Martin Goodman, *Jews in a Graeco-Roman World*, New York, Oxford University Press, 1998, s. 161.

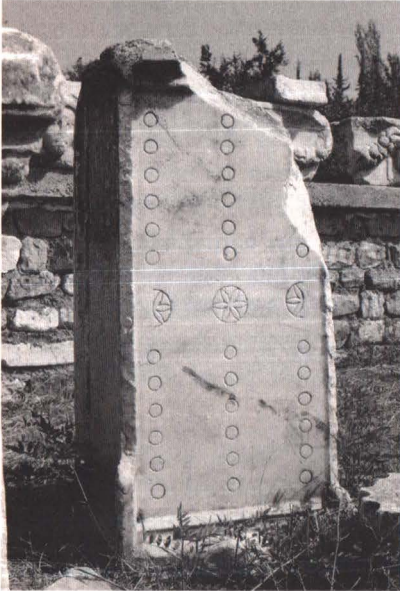
114 Age, s. 162.

115 And, *Kültürler Kavşağında Oyun*, s. 158.

C C C C C C
A A A A A A
D D D D D D

B B B B B B
A A A A A A
E E E E E E

On İki Nokta Oyunu anlamına gelir. Tarafların pulları renk (örneğin siyah-beyaz) ya da biçim (örneğin üzeri çizgili-çizgisiz) yoluyla birbirinden ayrılmaktadır. Oyun tablasında her biri üzerinde on iki hanenin yer aldığı üç sıra vardır (3x12). Her sıra iki yanında altışar hane olmak üzere ortasından bir boşluk ya da işaretle ayrılmıştır (Resim 63). Ovidius, MÖ 1.-2. yüzyıllarda kaleme aldığı *Aşk Sanatı* (*Ars Amatoria*) adlı şiirinde bu oyunun on iki haneli sıralarına atıfta bulunur.¹¹⁶

Duedecim scriptorum hakkında antik yazında birçok referans olmasına rağmen oyunun nasıl oynandığı konusunda bilgi yoktur. Ancak Ostia'da bulunmuş bir tabla-

ya dayanarak, pulların hareket ettirilme yönüne ilişkin Austin'in getirmiş olduğu açıklama literatürde genel olarak kabul görmüştür.¹¹⁷ Bu tabla muhtemelen oyunu yeni öğrenenler için hazırlanmıştı. Oyun yerleri A'dan E'ye kadar harflerle işaretlenmiştir (Resim 64 ve 65). Resim 64'de oyun tablasının orijinali, resim 65'deyse Austin'in orijinaline dayanarak yaptığı çizim görülmektedir. Pulların hareket yönü alfabedeki harflerin sırasını takip etmektedir. Pullar oyuna A ile işaretlenmiş orta sıradan sokulur ve daha sonra B, C ve D harf sıraları takip edilerek ilerlenirdi. Ancak bu iler-

¹¹⁶ Ovidius, *Aşk Sanatı Kadınlarla Öğütler*, 363, s. 101.

¹¹⁷ Austin, *Roman I*, s. 33.

leme sırasında bir hanede tek başına kalmış bir pul kırılırsa, bu pul oyuna tekrar en baştan A sırasından sokulmak zorundaydı. Oyuncular kendilerine ait olan pulları toplama hakkını ancak bütün pulları E ile işaretli bitiş kısmına getirdiğinde kazanırdı. Bütün oyun pullarını ilk toplayan taraf oyunu kazanmış sayılırdı.¹¹⁸

Roma İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü birçok yerde duodecim scriptorum tablası bulunmuştur. Bütün bu tablalar incelendiğinde hem sıralar üzerindeki hanelerin hem de bunları ortadan ikiye ayıran işaretlerin çok çeşitli olduğu görülür. Kullanılan şekiller arasında daireler, kareler, artı ve çarpı işaretleri, yaprak motifleri, çeşitli harfler, monogramlar, hilaller ve bir takım erotik semboller bulunmaktadır.

BMTT, duodecim scriptorum tablalarını "Sıralar" ana başlığı altında yer alan "3 Sıra (duodecim scriptorum için kullanılan)" alt başlığı içinde incelenmiştir (Tipoloji VIII, IX, X). Burada hanelerin ve ayırma işaretlerinin şekillerine göre birbirinden farklı on bir duodecim scriptorum tablası bulunmaktadır.¹¹⁹

Duodecim scriptorum ile ilgili kitaplık araştırması sırasında karşımıza çıkan tablaların bir kısmı ile Perge ve Side antik kentlerinde tespit ettiğimiz tablaların çoğu BMTT'de yer almıyor. Biz daha önce sınıflandırılmamış olan bu tiplere yeni kodlar vererek tipolojiyi genişlemeyi öneriyoruz. Aşağıdaki sıralamada ilk 11 tabla tipi, BMTT'de yer almaktadır, daha sonrakiler ise bizim eklediklerimizdir.

• 3Sıra. 1 / Tipoloji VIII

Oyun yerlerinin noktalardan oluştuğu ve sıraları düz bir çizginin ayırdığı tabla tipidir. Aphrodisias'da Geç Roma ve Bizans Dönemlerine tarihlenen çok sayıda tabla oyunu arasında duodecim scriptorum tablaları da vardır. Roueché, BMTT'ni esas alarak bu tablaların sınıflandırmasını yapmıştır. Ele geçirilen tablaların arasında 3Sıra.1 tipinde duodecim scriptorum tablaları yer almaktadır.¹²⁰

118 Austin, *Roman I*, s. 33; Marco Mostert, "Het Spelelement in de middeleeuwse beschaving," *Spelen in de Middeleeuwen: over schaken, dammen, dobbelen en kaarten*, haz. W.S. van Egmond, Marco Mostert, Hilversum, Verloren, 2001, s. 19.

119 Bell, *Roueché, age*, s. 109.

120 Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 103.

67

• 3Sıra. 2 / Tipoloji VIII

Oyun yerlerinin noktalardan oluştuğu ve her sırayı içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir.

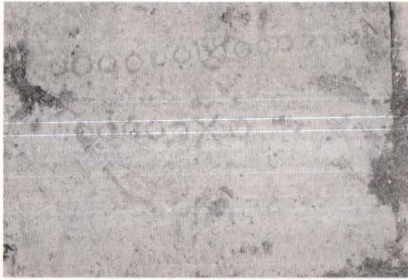
• 3Sıra. 3 / Tipoloji VIII

Oyun yerlerinin dairelerden oluştuğu ve sıraları düz bir çizginin ayırdığı tabla tipidir.

• 3Sıra. 4 / Tipoloji IX

Oyun yerlerinin dairelerden oluştuğu ve her sırayı daire içinde bir rozetin ayırdığı tabla tipidir. Aphrodisias'da bu tip tablalardan çok sayıda bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi Hadrianus Hamamları'nda ele geçirilen, şimdi Aphrodisias Müzesi'nde sergilenmekte olan tabladır (Resim 66). Yazıtından anlaşıldığı üzere Flavius Photius'un yaptırdığı

68

oyun tablalarından biridir. Uzunluğu 97, eni ise 47 cm.dir. Daire şeklindeki oyun yerlerinin çapı 3 cm., sıraların ortasındaki rozetleri çevreleyen dairelerin çapı ise 8,5 cm.dir.¹²¹

• 3Sıra. 5 / Tipoloji IX

Oyun yerlerinin dairelerden oluştuğu ve her sırayı X şeklinde bir işaretin ayırdığı tabla tipidir. Aphrodisias'daki şehir duvarının kuzey doğu bölümünde bu tipte bir duodecim scriptorum tablası bulunmuştur (Resim 67).¹²²

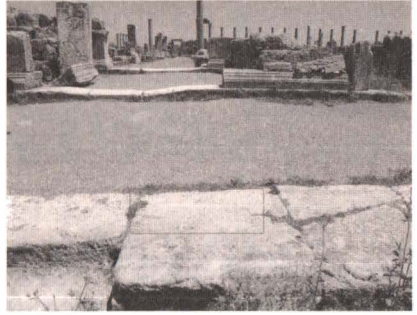
Perge Agora/Macellumu'nda yer alan bir duodecim scriptorum tablası bu tiptedir (Resim 68). Dış sıralarının ortasındaki X işareti tamamlanmamış birer daire içindedir. Oyun hanelerinin daire şeklinde olmasıyla Perge'de ortaya çıkarılan diğer duodecim scriptorum tablası örneklerinden

¹²¹ Roueché, *Aphrodisias in Late Antiquity*, no. 68.

¹²² Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 105.

ayrılır. Oldukça özensiz yapıldığını düşündüğümüz bir yer tablasıdır.

Agoranın batı kenarında, doğu yuvarlak kulenin hemen doğu karşısında, batı portiko dükkânlarının arkasında yer alan portiko, Özdizbay tarafından *stoa diple* olarak adlandırılmıştır.¹²³ Bulunan tabla tam olarak, agoranın kuzey batı girişinin hemen batı karşısına denk gelen, stoa diple ile Hadrianus Dönemi Takı'nın kuzeyindeki açıklık arasında bağlantıyı sağlayan basamakların güneyinde, stylobat üzerinde yer alır (stoa diplenin kuzeyden 4 ile 5. sütunları arasında; Resim 69).

69

- 3Sıra. 6 / Tipoloji IX

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı bir rozetin ayırdığı tabla tipidir.

- 3Sıra. 7 / Tipoloji IX

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı daire içinde bir rozetin ayırdığı tabla tipidir.

- 3Sıra. 8 / Tipoloji X

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı kare içinde bir rozetin ayırdığı tabla tipidir.

- 3Sıra. 9 / Tipoloji X

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve sıraların birbirinden boşlukla ayrıldığı tabla tipidir.

- 3Sıra. 10 / Tipoloji X

Oyun yerlerinin harflerden oluştuğu ve her sıranın daire içinde bir rozet ile ayrıldığı tabla tipidir. Oldukça sık karşılaşılan duodecim scriptarum tabla çeşitleri arasında olan bu tipte, oyun yerlerindeki harfler ile altı

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özdizbay, *age*, s. 119-121.

harften oluşan altı kelime yazılırdı (Resim 70). Kelimelerin bir araya gelmesi ile çoğunlukla eğlenceyle, şansla ya da askerlikle ilgili olan oldukça esprili bir üsluba sahip söz, tekerleme ya da deyişler oluşurdu. Örnek olarak “Defol buradan! Nasıl oynayacağını bilmiyorsun. Geri çekil, aptal!” anlamına gelen şu tekerleme verilebilir: LEVATE DALOCV LVDERE NESICIS IDIOTA RECEDE.¹²⁴ Anita Rieche bu tip tablaları konularına göre üçe ayırmaktadır: İyi ya da kötü şans, sirk ve araba yarışçıları, askeri zaferler;¹²⁵ bunlara sırasıyla değineceğiz.

Duodecim scriptorum hem şansa hem de stratejik yeteneğe bağlı bir oyundu. Bu bakımdan iyi ve kötü şans konulu deyişler oyunun doğasına oldukça uygundu. Örneğin LUDERE NESICIS PERDIS PLORAS VINCIS GAUDES, “Oyun oynayamıyorsun; kaybedersen ağlayacaksın, kazanırsan mutlu olacaksın”, VICTUS LEBATE LUDERE NESICIS DALUSO RI/LOCU(M) “Mağlup, kaybol! Oyun oynayamıyorsun, bırak da gerçek bir oyuncu yerine geçsin” anlamına gelmektedir. Bu sözler kaybedeni küçümsemekte, iyi oyuncuya cesaret vermekte ve kazananı da övmektedir.

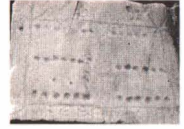
Britanya Müzesi’nde sergilenen bir oyun tablası sirk ve araba yarışçıları konulu tabla deyişlerine tipik bir örnektir (Resim 70): CIRCUS PLANES GLAMOUR INGENS, “Stadyum çok kalabalık, kulakları sağır edici tezahürat.”

Oyun tablaları üzerindeki yazıtlar kimi zaman politik olaylara, savaşlara ve askeri zaferlere atıfta bulunmaktaydı. Örneğin HOSTES

¹²⁴ Parlett, *age*, s. 71.

¹²⁵ Rieche, *age*, s. 88-89.

VICTOS ITALIA GAUDET LUDITE ROMANI “Düşman yenildi, İtalya çok kutlu, Romalılar oynayın” anlamına gelmektedir. Bu durumda oyun tablası savaş alanı olarak görülür. Oyuncular arasındaki rekabet savaşmayı çağrıştırmakta ve oyunculardan birinin başarısı Roma İmparatorluğu’nun zaferini temsil etmektedir.

71

- 3Sıra. 11 / Tipoloji X

Oyun yerlerinin çukurlardan oluştuğu ve sıraları düz bir çizginin ayırdığı tabla tipidir. Aphrodisias’da Güney Agora’da bu tipte bir oyun tablası bir çerçeve içine yerleşik olarak bulunmuştur. Tablanın uzunluğu 71 cm., eni ise 51 cm.dir (Resim 71).¹²⁶

BMTT’de yer alan duodecim scriptorum tabla çeşitleri bunlarla sınırlıdır. Bu bölümün geri kalan kısmında tipolojide yer almayan oyun tablalarını inceleyeceğiz.

- 3Sıra. 12 / BMTT’de yer almıyor

Oyun yerlerinin harflerden oluştuğu ve her bir sırayı içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir. Resim 64’de görülen Ostia’da bulunmuş olan tabla bu tiptedir.

- 3Sıra. 13 / BMTT’de yer almıyor

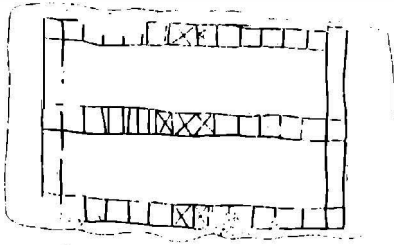
Dış sıralardaki oyun yerlerinin kalp şeklindeki sarmaşık yaprakları, orta sıradaki oyun yerlerinin ise iç tarafları birbirine bakan fasulye taneleri şeklinde olan ve her sırayı içinde altı kollu bir rozetin bulunduğu bir dairenin ayırdığı tabla tipidir. Resim 63’de görülen tabla bu tiptedir. MS 125’e tarihlenen tabla, Denbigshire’da (İngiltere) bulunmuştur ve MS 2. yüzyılın ilk yarısında Galler’de kurulan 12. Lejyon’un bir askerine ait olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁷

- 3Sıra. 14 / BMTT’de yer almıyor

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve sıraların içinde çarpı

¹²⁶ Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 104.

¹²⁷ Bell, *Board and Table Games*, s. 31.

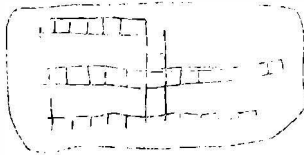
72

odasında bulunmuştur. Bunlardan bir tanesi 3Sıra.14 tipinde bir oyun tablasıdır (Resim 72).

Sıraları ayıran karelerin sayısı orta sırada üç, dış sıralarda ise ikidir.¹²⁸ Bu tablanın diğer bir özelliği de yanlarda sıraların uçlarını birbirine bağlayan iki şeridin yer almasıdır. Bunun Aphrodisias'ta bulunmuş olan 3Sıra.11 tipindeki tablada olduğu gibi tablayı sınırlayan bir çerçeve olduğunu düşünebiliriz.

• 3Sıra. 15 / BMTT'de yer almıyor

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve her sırayı boş birer karenin ayırdığı tabla tipidir. Abu Shaar'da yer alan Roma kalesindeki oyun odasında bulunan diğer tabla bu tiptedir (Resim 73). Oyun odasındaki oturma sıralarının yapımında kullanılmış olan taşlardan birinin üzerinde bulunmuştur. Muhtemelen aşınmış olduğundan bir süre sonra kullanım dışı bırakılan eski bir oyun tablası devşirme

73

malzemesi olarak yeniden kullanılmıştır.¹²⁹

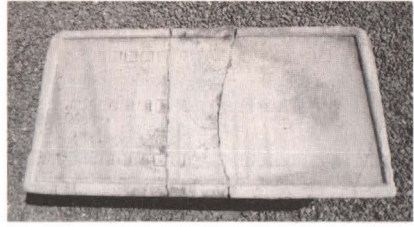
• 3Sıra. 16 / BMTT'de yer almıyor

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir.

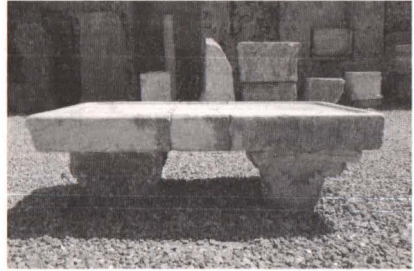
¹²⁸ Mulvin, Sidebotham, *age*, s. 609-611.

¹²⁹ *Age*.

Side Müzesi'nin açık tepiderium bölümünde sergilenen mermer oyun tablası da bu tiptedir (Resim 74). Tabla Side'nin Roma Hamamları arkasındaki bahçede bulunmuştur;¹³⁰ üç parça olarak ele geçmiş, müze görevlilerince restorasyonu yapılmıştır. Alçak kenarlı bir tabladır. Tablanın kısa yan kenarları iri oluk yivlerle bezemelidir (Resim 75 ve 76). Geometrik açıdan oldukça düzgün çizilmiş olması ve malzemesinin mermer olması nedeniyle oldukça değerli bir oyun tablası olduğunu düşünüyoruz.

74

75

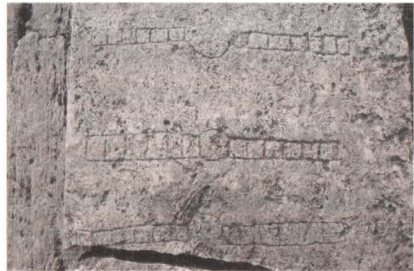
• 3Sıra. 17 / BMTT'de yer almıyor

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve sıraları iki yanı kesik, içi boş bir dairenin ayırdığı tabla tipidir.

Perge'de Güney Hamamı'nda bu tipte bir in situ duodecim scriptorum tablası bulunmuştur (Resim 77 ve 78). Perge Güney Hamamı MS 1. yüzyıla tarihlenmektedir. O halde bu tabla da en erken MS 1. yüzyılda yapılmış olmalıdır. Palaistranın güney portikosunda yer alan su kanalının üstündeki taş köprü üzerine yapılmıştır (Resim 79). Bir yer tabla

76

77

¹³⁰ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 99.

oyunudur. Taş köprü natatio ve apodyterion bölümlerini ayıran duvarın hemen kuzeyine denk düşer. Bu taş köprü geçilerek palaistranın güney portikosundan halkın spor yaptığı alana girilir. Natatio ve apodyterion bölümleri girişlerinin hamamın güney portikosuna açıldıkları göz önünde tutulduğunda bu köprüünün işlevsel önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Perge'deki bu oyun tablasının dış sıraların ortasındaki şekil ortadaki sırayı ayıran şekilden farklıdır; iki yanı kesik, içi boş yarım dairedir. Aphrodisias'da bulunmuş duodecim scriptorum tablalarında aynı durumla karşılaşyoruz. Dış sıraları ayıran şekillerin oyun tablasına bakmayan yarısı yapılmamıştır. BMTT'nde bu ayırım göz ardı edilmiştir. Biz de tipolojiye önerdiğimiz eklemelerde tablalar arasındaki bu farklılığı ön plana çıkaran bir sınıflandırma yapmadık.

- 3Sıra. 18 / BMTT'de yer almıyor

Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu ve orta sırayı içinde bir karonun bulunduğu iç içe geçmiş iki dairenin ayırdığı tabla tipidir. Her bir yan sırayı ise içinde yarım karo şekli bulunan tek yarım daire ayırmaktadır.

MS 2. yüzyıla tarihlenen Perge agorasının kuzey portikosunda üzerine bu tip bir duodecim scriptorum tablası yapılmış olan in situ kireçtaşı bir oyun masası bulunmuştur (Resim 80 ve 81). Bu oyun masası esasında tekrar kullanılmış yazıtlı bir heykel kaidesidir.¹³¹ Masanın her iki yanında dikdörtgen şeklinde birer mermer blok bulunmaktadır. Bu bloklar oturma sıralarıdır. Oyun masası tam olarak 4 No.lu dükkânı kuzey portiko ile

¹³¹ Clive Foss, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Norfolk, Variorum, 1996, s. 16.

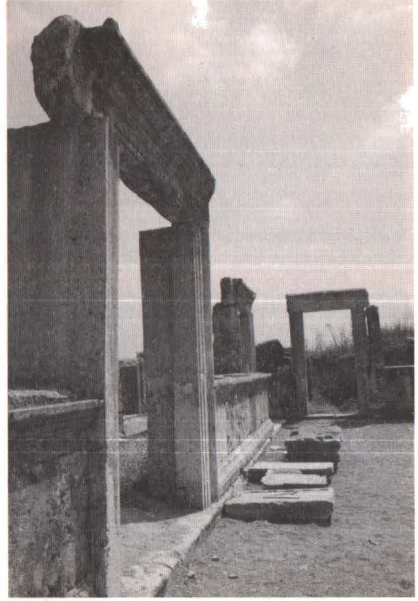
ayırان duvarın güneyindedir (Resim 83). Bu konum agoranın kuzey doğu girişinin batısına denk gelir. O halde buradan agoraya girenler ilk olarak bu masada oyun oynayanlar ile karşılaşıyor olmalıydılar.

Oyun tablasının merkezindeki şekil tam olarak iç içe geçmiş iki daireden ve içteki dairenin içine yapılmış kenarları içe doğru kavisli bir karodan oluşur (Resim 83). Tablanın doğuya bakan dış sırasını ikiye ayırان şekil ise yarım tek bir daire ile bu dairenin içine yapılmış yarım bir karodur; ancak karonun kenarları kavisli değildir. Batıdaki dış sırayı ikiye ayırان şekil silinmiştir; fakat dış sıraların ortasındaki şekiller genellikle aynı olduğundan doğudaki sırada olduğu gibi bunun da bir yarım daire içinde yarım karo olduğunu tahmin ediyoruz.

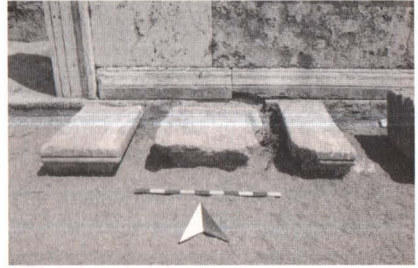
Tablanın yer aldığı oyun masası yüksek kenarlıdır. Oyun masalarının ya da tablalarının yüksek kenarlı yapılmasının nedeni oyuncuların hızla attıkları zarların tablanın dışına çıkmasını engellemektir.¹³²

• 3 Sıra. 19 / BMTT'de yer almıyor

Oyun yerlerinin bitişik olmayan karelerden oluştuğu ve her sırayı daire içinde bir karonun ayırdığı tabla tipidir.

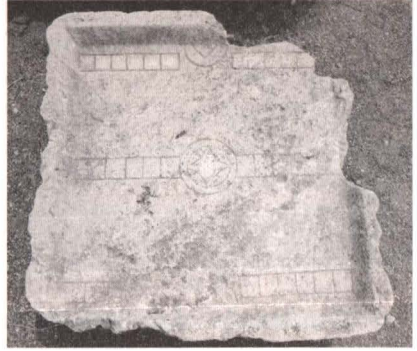
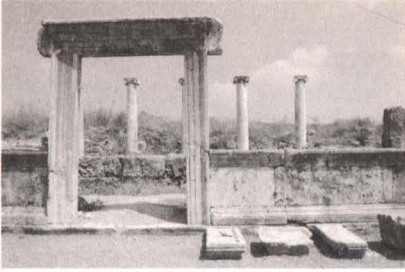
80

81

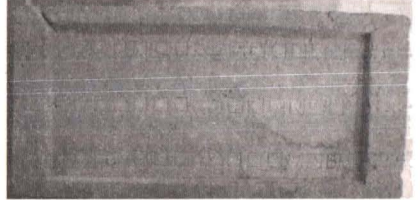
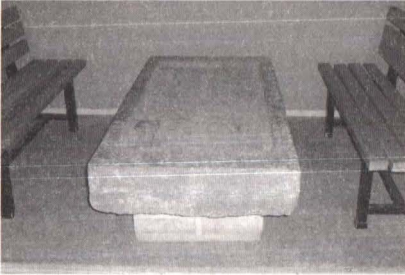
¹³² Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 99.

82

83

84

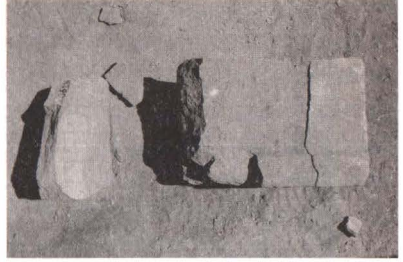
85

Perge'nin kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddesinde günümüzde Antalya Müzesi'nde sergilenen, üzerinde bu tipte bir *duodecim scriptorum* tablası yapılmış olan bir oyun masası bulunmuştur (Resim 84 ve 85). Bu masanın tam olarak sütunlu caddenin neresinde bulunduğu bilinmemektedir. Bean, bu oyun masasından şöyle bahseder:¹³³

Ana caddede ilerlerken, ziyaretçinin ilgisini son zamanlarda gün ışığına çıkarılan bir blok çekecektir. Bunun bir oyun tablası olduğu bellidir, fakat üzerinde nasıl bir oyun oynandığı bilinmemektedir. Olasılıkla Homeros'tan Roma Dönemi'ne dek antik kaynaklarda değinilen ve dama ya da satranca benzediği anlaşılan *pestoi* söz konusu değildir. *Pestoi* ile ilgili verilerin sınırlılığına karşın, taşların beş sıraya dizildiği ve arka sıradaki taşların ancak son aşamada oynandığı bilinmektedir. Bizim tablamız ise uzunlamasına altı sıra

¹³³ George E. Bean, *Eskiçağda Güney Kıyıları*, çev., İnci Delemen, Sedef Çokay, 2. bs., İstanbul, Arion Yayınevi, 1999, s. 36.

oluşturan kareleriyle bu oyuna uygun gözükmeyen, ama elverişli birtakım kurallar yaratmak kuşkusuz mümkündür. Öyle ya da böyle, burada oynanan oyunun çok sevildiği ortadadır; benzer şekilde işaretlenmiş taşlara Anadolu'nun çeşitli yerlerinde sık rastlanır.

86

Bu masa üzerinde yer alan oyun tablasında, orta sırayı ayıran dairenin içindeki karonun kenarları içe doğru kavislidir. Dış sıraları ayıran şekiller ise orta sıradaki şeklin yarısı olarak yapılmıştır. Oldukça özenli yapılmış, yüksek kenarlı bir tabladır. Kenarlı tablaların oyun yüzeyi çukurda kaldığı için içlerine su dolabiliyordu. Bu nedenle bu tür oyun masalarının bazılarının kenarına ya da köşesine oluk yapılırdı. Bu söz konusu oyun masasının da sağ üst köşesinde, masanın içine dolan suyun akması için yapılmış bir oluk vardır.

87

Perge'de 2006 yılında yapılan kazılarda çok çeşitli devşirme malzemenin özensiz biçimde örülmüş bir duvar bulunmuştur. Bu duvar, kuzey-güney doğrultulu sütunlu caddede yer alan su kanalı üzerine geç dönemde inşa edilmiş küçük kilisenin güneybatısındaki galeriyi doğu-batı yönlü kapatmaktadır.¹³⁴ Duvarda kullanılan devşirme malzeme arasında üzerinde kare bezemeler olan kireçtaştan bloklar bulunmuştur. Bu bloklar, aslında oyun yerleri kare şeklinde olan bir duodecim scriptorum oyunu masasına ait olan üç parçadır (Resim 86 ve 87). Bu parçalardan ikisi birbirine

¹³⁴ Haluk Abbasoğlu, *Perge Kazısı 2007 Yılı Raporu*, (Çevrimiçi) <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=199>, 28 Mayıs 2008.

kırık kırığa uymaktadır ve oyun masasının kenar kısmına aittir. Tabladaki oyun kareleri birbirine bitişik değildir. Bulunan parçalar arasında üzerinde sıraların ortasındaki şekli içeren bir parça olmadığından bu tablanın tam olarak hangi tipte olduğunu bilemiyoruz. Fakat Perge’de bulunan kareleri bitişik olmayan tek duodecim scriptorum tablası örneği olarak incelenen tabla ile aynı tipte bir tabla olabilir.

• 3Sıra. 20 / BMTT’de yer almıyor

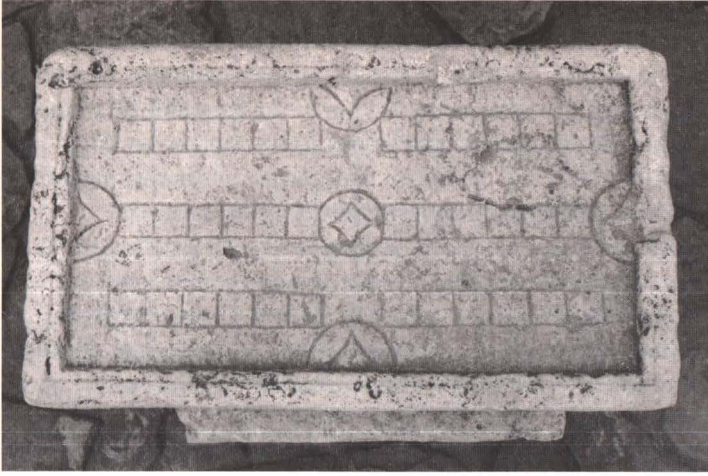
Oyun yerlerinin bitişik karelerden oluştuğu, her sırayı içinde bir karonun bulunduğu bir dairenin ayırdığı ve bu şeklin orta sırasının iki ucunda tekrarladığı tabla tipidir.

3Sıra. 18 kodlu tipten en önemli farkı tablanın ortasındaki şeklin orta sıranın kenarlarında da yer almasıdır. Tabla bu özelliğiyle şimdiye kadar incelediğimiz diğer tüm duodecim scriptorum tablalarından ayrılmaktadır. Sıraların ortasındaki şekiller sıraları ayırmaya yaramaktadır, oysa bu kenarlardaki işaretlerin sadece süsleme amaçlı olarak yapıldıklarını düşünüyoruz.

Günümüzde Antalya Müzesi’nin ön bahçesinde sergilenmekte olan bu duodecim scriptorum oyunu masasının Perge’den getirildiği bilinmekle birlikte tam olarak nerede bulunduğu bilinmemektedir (Resim 88). Oyun masasının içine dolan suyun akması için yapılmış oluk masanın köşesinde değil kenar kısmında yer almaktadır.

Perge’de şimdiye kadar tespit edilen duodecim scriptorum tablaları incelendiğinde, daire şeklinde oyun yerlerine sahip olan bir yer tablası dışında hepsinin oyun yerleri kare şeklindedir. Ruoueché’nin Aphrodisias tablalarını incelediği makalesinde yer alan yirmiyi aşkın duodecim scriptorum tablası içinde ise sadece bir tanesinin oyun yerleri kare şeklindedir; diğer tüm tablaların daire şeklinde oyun yerleri vardır.¹³⁵ İki farklı antik kentte bulunan oyun tablaları arasındaki bu zıtlık bir tesadüf olmayabilir. Side’de bulunduğunu bildiğimiz tek duodecim scriptorum tablası da kare oyun yerlerine sahiptir. Perge ile Side Pamphylia, Aphrodisias ise Karia

¹³⁵ Roueché, *Game Boards at Aphrodisias*, s. 100-105.

kentidir. Oyun tablalarındaki bu farklılık kentler arasındaki kültürel farklılıktan kaynaklanmış olabilir. Fakat Aphrodisias gibi bir Karia kenti olan Efes'te bulunduğunu bildiğimiz üç duodecim scriptorum tablasından ikisi kare şeklinde, diğeri de daire şeklinde oyun yerlerine sahiptir. İleride yapılacak araştırmalar bu konuya ışık tutabilir.

Oyunlar zaman içinde evrilmektedir. Kimi zaman yeni biçimler ve kurallar eklenmekte, kimi zaman da eski biçim ve kurallar unutulmaktadır. Örneğin, MS 1. yüzyılda duodecim scriptorum tablasındaki orta sıranın kaldırılmasıyla birlikte *alea* (2x12) adlı daha hızlı bir oyun ortaya çıkmıştı. Alea her ne kadar Batı Roma Dünyası'nda MS 1. ve 2. yüzyıllar içinde öncülü olan duodecim scriptorum oyununun yerini almışsa da, Aphrodisias'da ve Perge gibi kentlerde MS 5. ve 6. yüzyıllara tarihlenen duodecim scriptorum tablalarının görülmesi aynı durumun imparatorluğun doğusunda geçerli olmadığını göstermektedir.¹³⁶

¹³⁶ Malcolm J. Watkins, "A Brief History of Backgammon and the Design of the Board," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 238.

Duodecim scriptorum tablasındaki üç sıradan ortadakinin çıkarılmasıyla elde edilmiş bir tabla üzerinde oynanan oyundur. Alea tablası aynı günümüz tavalası gibi ortasından ikiye ayrılmış karşılıklı iki sıradan oluşur. Sıralarda her iki yarısında altışar olmak üzere toplam on ikişer tane hane yer almaktadır. Yani bir duodecim scriptorum tablasının toplam otuz altı hanesi varken, alea tablasında yirmi dört hane bulunur.

Alea zamanla duodecim scriptorumun yerini almıştır. Fakat aleanın yaygınlaşması öncülünün hemen ortadan kalkmasına yol açmamış, her iki oyun da varlıklarını bir süre birlikte sürdürmüşlerdir. Nitekim Austin duodecim scriptorum tablasının her iki oyun için de kullanılabileceğini belirtir;¹³⁷ oyuncuların tek yapacakları ortadaki sırayı görmezden gelmek olacaktır.

BMTT'nde 2Sıra.1 kodlu bir adet alea tipi bulunmaktadır¹³⁸ (Tipoloji XI). Bu tabla oyun yerlerinin bitişik olmayan 12 kareden oluştuğu ve sıraları bir rozetin ayırdığı iki sıralık bir tabla tipidir. Bell, yaptığı araştırmalarda Didim'de üç adet, Sardes'de bir adet muhtemelen alea tablası olan tablalar gördüğünü yazar.¹³⁹

Literatürde oyunun isminin ne olduğu konusunda tam bir fikir birliği yoktur. Austin oyunu tabula olarak adlandırmaktadır.¹⁴⁰ Bell, İsidore'nin *Origenes* adlı eserinde aleanın tabula ile aynı oyun olduğunu belirtmesine dayanarak, MS 6. yüzyılın sonlarına doğru tabula teriminin yerine aleanın geçtiğinden bahseder.¹⁴¹ Watkinson, oyunun tanımını yaptıktan sonra isim olarak her ikisinin kullanıldığını söyler.¹⁴² Parlett, aleanın yerine bir süre sonra günlük yaşamda tabulanın kullanılmaya başlandığını, bu ismin Bizans Devri'nde de varlığını sürdürdüğünü, modern Yunancada ise oyunun "Tavli" adını aldığını yazmaktadır.¹⁴³ Schädler Romalıların tabula adlı ayrı bir oyun oynadıklarının kesin olmadığını iddia eder. Yazılı kaynaklarda

¹³⁷ Roland G. Austin, "Zeno's Game of τάβλη (A. P. ix. 482)," *JHS*, c.LIV, 1934, s. 203.

¹³⁸ Bell, *Roueché*, *age*, s. 109.

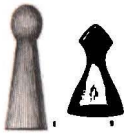
¹³⁹ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 99.

¹⁴⁰ Austin, *Roman II*, s. 77.

¹⁴¹ Bell, *Board and Table Games*, s. 35.

¹⁴² Watkins, *age*, s. 238.

¹⁴³ Parlett, *age*, s. 72.

aslında kastettiği pulların değerinin, oyun süresince bulundukları konuma göre değişmesidir; bir başka deyişle, bir pulun oyunun farklı aşamalarında içinde bulunduğu duruma göre değeri farklılaşabilirdi.¹⁴⁸

Eğer bir oyuncu bir haneye iki ya da daha fazla pul yerleştirmişse o hane rakip tarafın pullarına karşı koruma altına alınmış olur. Rakibin kıramadığı bu pullara *ordinarii* denir. Nitekim

günümüz tavalasında bir oyun hanesinde benzer bir şekilde birden fazla pul bulunması durumuna “kapı” denmektedir. Alea oyununda bir hanede tek başına kalmış pullara ise *vagi* denir. Eğer bir oyuncu kendi pulunu karşı tarafın bu şekilde tek bir puluyla işgal ettiği bir haneye sürerse o tek pul oyun dışı kalır, yani kırılır; ancak zar atma sırası tekrar bu oyuncuya geçtiğinde oyuna dönebilir. Muhtemelen bu pul oyuna tekrar girinceye dek, kırılan pulun sahibi olan oyuncu diğer pullarını hareket ettiremiyordu. Rakip *ordinarii* yüzünden hareket ettirilemeyen pullara “*incitii*” denirdi. Bir oyuncu attığı zarı *incitii* hariç oynamak zorundaydı.¹⁴⁹

Myrine’li Agathias, Doğu Roma İmparatoru Zeno’nun (MS 475-481) alea oynarken düştüğü bir durumu aktarır. Resim 89’da Agathias’ın anlatımına dayanılarak alea tablası üzerinde pulların dizilişini gösteren Austin’in yaptığı çizimde imparatoru beyaz pullarla oynarken görüyoruz. Attığı zarlar 2, 5 ve 6’dır. Zeno (6)’daki pullarını siyahların (8), (11) ve (12)’yi kapamalarından dolayı, (9)’daki tek başına kalmış pulunu da siyahların (11), (14) ve (15)’i kapamalarından dolayı hareket ettiremiyordu. Bu nedenle (10), (19) ve (20)’de bulunan kapılarını bozmak zorunda kalmıştı. Böylece (10)’dan bir pulu (16)’ya, (19)’dan bir pulu (24)’e ve (20)’den bir pulu da (22)’ye hareket ettirir. Zeno’nun bunlardan başka hiçbir hareket imkânı yoktu ve sekiz tane tek başına kalmış, kırılmaya hazır puluyla çok zor bir duruma düşmüştü.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Austin, *Roman II*, s. 78; Bell, *Board and Table Games*, s. 35

¹⁴⁹ Bell, *Board and Table Games*, s. 34.

¹⁵⁰ Austin, *Zeno’s Game*, s. 202-205.

Nasıl duodecim scriptorum aleanın öncülüyse, alea da modern tavlının öncülüdür. Aleanın kuralları günümüzde tavla aracılığıyla halen yaşamaktadır. Söz konusu iki oyun, oyunların evrilerek eski çağlardan bugüne ulaşmasına verilebilecek en dikkate değer örneklerdendir.

TABLA OYUNU ARAÇLARI

Oyun Pulları (pessoi, Latrunculi)

Oyun pulları tabla oyunlarında kullanılan oyun araçlarından biridir. Antik Dünya'da oyun pulları sadece Eski Yunan ve Roma'da değil tabla oyunlarının oynandığı birçok yerde bulunmuştur. Örnek olarak resim 90'da görülen çeşitli biçimlerdeki Mısır oyun pulları gösterilebilir. Bu pullardan bir tanesi üst kısmı insan başı (Resim 90. 3) şeklindedir.¹⁵¹ Mısır'da en yaygın olarak kuka şeklindeki oyun pulları kullanılırdı (Resim 90. 1). Nitekim Kral Ramses de sarayında bunları kullanıyordu. Eski Mısır'da kullanılan pullar değişik malzemelerden yapılırdı. Resim 90'da ahşap (No.2), kemik (No.3) ve fildişi (No.4 ve 5) pulları görüyoruz.¹⁵²

Oyun pulları Eski Yunancada *pessoi* Latince de ise *latrunculi* (tekil hali *latrunculus*) olarak adlandırılırdı. Eski Yunan ve Roma'da da Eski Mısır'da olduğu gibi pulların yapımında çeşitli malzemeler kullanılırdı. Bu malzemelerden en yaygın olanları pişmiş toprak, ahşap, kemik, cam ve değerli taşlardı. Nitekim Martialis cam¹⁵³ ve değerli taşlardan¹⁵⁴ yapılmış oyun pullarından bahseder.

Roma'da Palatium Tepesi'nin kuzey doğu yamacında yapılan kazılarda bin beş yüzden fazla kemik ve fildişi nesne bulunmuştur. Aynı yerde bu kadar çok aynı malzemeden buluntu çıkması, burada bir kemik ya da fildişi atölyesinin varlığına işaret etmektedir.¹⁵⁵ St. Clair, Palatium Tepesi'nde ele geçen oyun pullarının bir tasnifini yapmıştır.¹⁵⁶ Bu çalışmamızda

151 John Gardner Wilkinson, *A Popular Account of the Ancient Egyptians*, c.1, Elibron Classics, Adamant Media Corporation, 2006, s. 190-191.

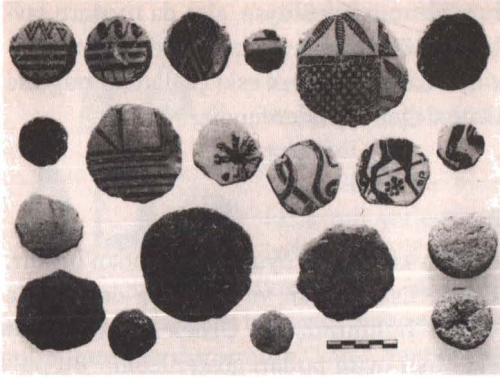
152 Age.

153 Martialis, *Epigramlar vii*, 72, 8, s. 258.

154 Age, xiv, 18(20), s. 487.

155 Archer St. Clair, "Evidence for Late Antique Bone and Ivory Carving on the Northeast Slope of the Palatine: The Palatine East Excavation," *Dumbarton Oaks Papers*, c.L, 1996, s. 371.

156 Palatium Tepesi oyun pulları ve sınıflandırmaları için bkz. St. Clair, *Carving as Craft*, s. 111-114.

St. Clair'in söz konusu tasnifini temel almakla birlikte onu geliştirmeyi amaçlayan (örneğin, Yunan oyun pullarını da kapsayacak şekilde) yeni bir sınıflandırma yapıyoruz: Oyun pullarını formlarına göre yassı, dışbükey (planokonveks), içbükey (planokonkav), kubbeli, davul biçiminde ve quadriga biçiminde olmak üzere altı ayrı başlık altında topladık:

Yassı Oyun Pulları

Genellikle düz ya da V şeklinde kenarları olan yayvan oyun pulları Roma Dünyasında yaygın olarak görülürler. Atina'da Areopagos Tepesi'nin kuzey yamacında bunlardan çok sayıda bulunmuştur (Resim 91). Kullanılmış çanak çömlek parçalarına kabaca daire şekli verilerek yapılmışlar, bazılarının üzeri çeşitli geometrik motiflerle bezenmiştir.¹⁵⁷ Ancak literatürde Atina'da ev ve atölye atıklarının atıldığı kuyularda benzer çanak çömlek parçalarından çok sayıda bulunduğu ve bunların taharet alırken kullanılmış olabileceği ileri sürülmektedir.¹⁵⁸ Şüphesiz aynı ya da benzer nesneler farklı amaçlara hizmet edebilir. Ancak özellikle bir işlemden geçirilerek daire şekli verilmiş olan çanak çömlek parçalarının oyun pulu olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

¹⁵⁷ Kurke, *Ancient Board Games*, s. 263.

¹⁵⁸ Mark L. Lawall v.d., "Notes From the Tins 2: Research in the Stoa of Attalos," *Hesperia*, c.LXXI, 2002, s. 426.

• Bezemesiz Yassı Oyun Pulları

Palatium Tepesi'nde bulunmuş, MS 2. yüzyıla tarihlenen iki adet bezemesiz kemik, yassı oyun pulunun kenarları V şeklindedir. (Resim 92) Bu tipteki kemik pul örneklerin çoğunun iki yüzünden birinde tormanın ya da delginin yaptığı iz bulunmaktadır. Bezemesiz yassı oyun pulları en çok MS 1. yüzyılda yaygın olmakla birlikte, MS 2. ve 3. yüzyıllara tarihlenen kemikten yapılmış yassı pullar ve MS 1.-3. yüzyıllar arasına tarihlenen taş-tan yapılmış örnekler de mevcuttur.¹⁵⁹

Perge'de Sütunlu Cadd'e'de yapılan kazılarda bir adet bezemesiz yassı oyun pulu bulunmuştur (Resim 93). Kemik olan bu pulun çapı 1,9 cm. ve kalınlığı 0,2-0,3 cm. arasındadır. Kalınlığı bir kenarından diğerine artmaktadır. Ön ve arka yüzlerin kenarları köşeli yapısı giderilecek şekilde hafifçe yontulmuştur. Her iki yüzünde de merkezde birer çukurluk bulunur.

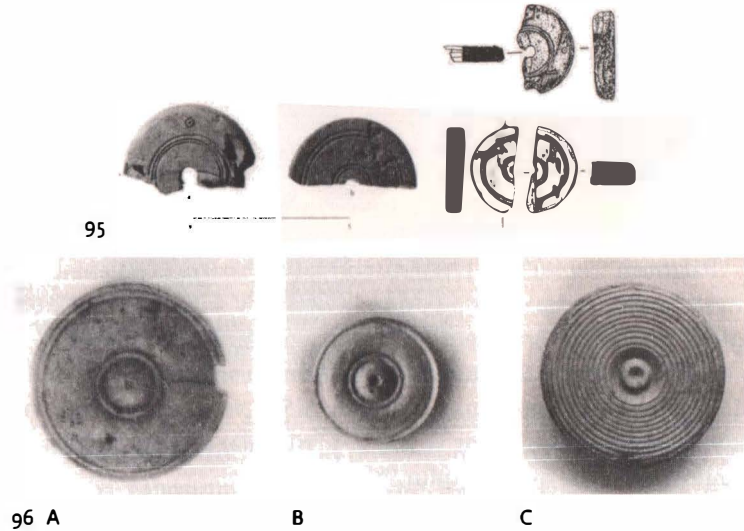
• Bezemeli Yassı Oyun Pulları

Metropolis kentinde, Han Yıkığı olarak adlandırılan mevkide yer alan Roma Hamamı'nın ana mekânında (Apsisli Salon) yapılan kazı çalış-malarında Roma Dönemi'ne tarihlenen kemikten yapılmış, üzeri bezemeli bir oyun pulu ile kübik bir zar bulunmuştur (Resim 94).¹⁶⁰ Pulun ön yüzünde merkezde bir çukurluk vardır. İkisi hemen bu çukurluğun çevre-sinde, diğeri de pulun kenarlarına yakın olmak üzere iç içe geçmiş üç daire ile bezenmiştir.

Fildişinden yapılmış yassı oyun pullarına az rastlanır. Bununla bir-likte Doğu Palatium Tepesi'nde MS 5. yüzyıla tarihlenen iki tane fildişi beze-

¹⁵⁹ St. Clair, *Carving as Craft*, s. 111.

¹⁶⁰ Recep Meriç v.d., "2005 Yılı Metropolis Kazıları," 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.245-246.

meli yassı oyun pulu bulunmuştur (Resim 95). Bu pulların kenarları düzdür ve ortalarında birer delik vardır. Resimde soldaki pul 4,3 cm. çapındadır ve kalınlığı 1 cm.dir. Merkezindeki delik ise 0,5 cm. çapındadır. Üzerindeki bezeme iç içe geçmiş üç daireden ve bir halka ile noktadan ibarettir. Sağdaki oyun pulu ise 4 cm. çapındadır ve kalınlığı 0,8 cm.dir. Merkezindeki delik ise 0,4 cm. çapındadır. Üzerindeki bezeme iki çift iç içe geçmiş daireden oluşur.¹⁶¹

İstanbul Saraçhane'de MS 524-527'de Anicia Juliana tarafından yaptırılan Aziz Polyeuktos Kilisesi'ndeki kazılarda oyun pulu olduğu tahmin edilen çok sayıda nesne bulunmuştur. Bunlar arasında kemikten yapılmış yassı bezemeli oyun pulları da vardır (Resim 96 A, B ve C). (A) No.lu pul 3,8 cm., (B) No.lu pul ise 2,3 cm. çapındadır. Bezemeleri açısından ikisi de Metropolis oyun puluyla oldukça benzerdir. 2,3 cm. çapında olan (C) No.lu pul ise kenarlardan merkeze kadar iç içe geçmiş çok sayıda daireden oluşan bezemesiyle (A) ile (B)'den ayrılmaktadır.¹⁶²

¹⁶¹ Clair, *Carving as Craft*, s. 112.

¹⁶² Saraçhane oyun pulları için bkz. R.M. Harrison, *Excavations at Saraçhane in İstanbul*, c.I, Princeton, Princeton University Press, 1986, s. 258-262.

İngiltere’de bir Roma yerleşiminde (Surrey) bir kremasyon gömüsünde dokuz adet kemik yassı oyun pulu bulunmuştur (Resim 97). Pulların ön yüzleri iç içe geçmiş dairelerle bezelidir. Resim 96 C’de görülen oyun puluna oldukça benzerler. Pulların arka yüzleri ise düzdür ancak üzerlerine çeşitli kazımlar yapılmıştır. Bunlardan iki tanesinin (C ve E) üzerine V sayısının hemen yanına “danarii” işareti yapılmıştır. Bu işaretin varlığı pulların daha önceden kumar fişi olarak kullanılmış olabileceğine işaret eder.¹⁶³

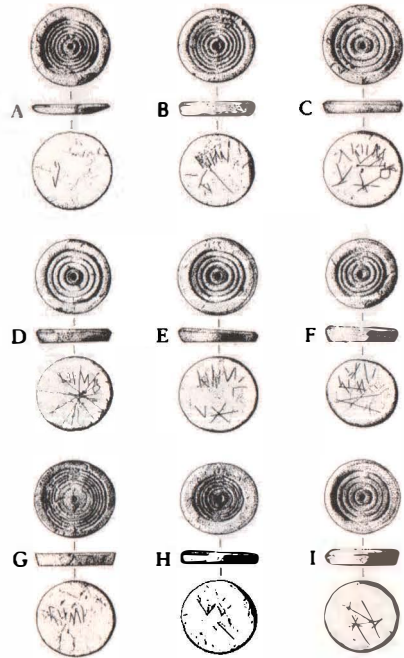
Perge’de konutlarda yapılan kazılarda da bir adet bezemeli yassı oyun pulu bulunmuştur (Resim 98). Roma Dönemi’ne tarihlenen pulun çapı 3,2 cm., kalınlığı ise 1 cm.dir.

Ön yüzü iç içe geçmiş iki daire ile, kenarlar ise üst üste iki sıra yiv ile bezemelidir. Arka yüz ise bezemesizdir. Perge’de ele geçirilmiş tek pişmiş topraktan oyun pulu olması bakımından özellikle önemlidir.

Planokonveks Oyun Pulları

Pulların alt yüzü düz, ön yüzü dışbükey olan formuna planokonveks denir. Roma, Antakya, Perge ve Kartaca gibi Roma Dünyası’nın farklı coğrafyalardaki kentlerinde benzer pullardan ele geçmiştir.

Roma’nın kuzeyinde MS 1. yüzyıla tarihlenen bir kadın mezarında yetmiş civarında cam planokonveks oyun pulu bulunmuştur (Resim 99). Bu oyun pullarının bir kısmı siyah, bir kısmı beyazdır ve çapları 10 ila 20 mm.

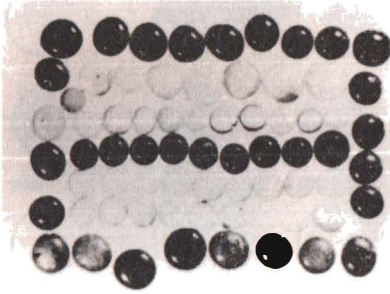
97

¹⁶³ S.S. Frere, M.W.C. Hassal, R.S.O. Tomlin, "Roman Britain in 1976," *Britannica*, c.VIII, 1977, s. 445.

98

99

100

arasında değişmektedir. Bu pulların özellikle Kartaca'da bulunan gömülerde ele geçirilen örneklerle benzerlik gösterdiği ileri sürülmüştür.¹⁶⁴ Bir kadın mezarında oyun pulları bulunması kadınların da tabla oyunu oynadığının bir kanıtıdır. Hatta Ovidius'un bir erkeğe sevdiği kadını etkilemesi için verdiği öğütlerden biri, tabla oyunu sırasında kadının pullarını almasına göz yummasıdır.¹⁶⁵

• Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulları

Dışbükey ön yüzünde bezeme olmayan oyun pullarıdır. Mısır oyun pulları arasında bu tipte fildişi bir örnek vardır; ancak tarihi bildirilmemiştir.¹⁶⁶ Roma'da Palatium

Tepesi'nde yapılan kazılarda çok sayıda bezemesiz planokonveks kemik pul bulunmuştur (Resim 100 B, C, D ve Resim 101 A).¹⁶⁷

Perge'de üç adet bezemesiz planokonveks oyun pulu ele geçirilmiş, bunlardan Resim 102'de görülen pul Perge Batı Nekropolis'de bulunmuştur. Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik pulun çapı 2,3 cm., yüksekliği ise 0,7 cm.dir. Ön yüzü dışbükey, alt yüzü düzdür. Tam durumda bulunan pulun ön yüzünde hafif zedelenme görülmektedir. Ön yüzünün merkezinde çukurluk vardır.

101

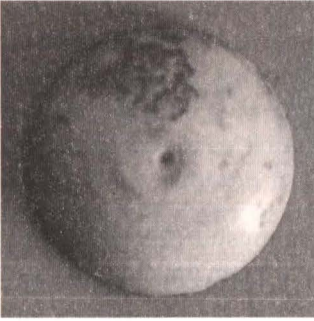
164 Dimitris Plantzos, "Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World," *AJA*, c.CI, 1997, s. 456.

165 Ovidius, *Aşk Sanatı* ii, 208, s. 62.

166 Wilkinson, *age*, s. 191.

167 Clair, *Carving as Craft*, s. 112.

102

103

104

Resim 103'de görülen oyun pulu Batı Nekropolis'de bulunmuştur. Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik pulun çapı 3 cm., yüksekliği ise 0,4 cm.dir. Ön yüzü dışbükey, alt yüzü düzdür. Perge'de ele geçirilen bezemesiz konveks oyun pulları arasında çapı en büyük olan puldur; ancak buna karşılık yüksekliği diğer iki puldan da azdır. Tam durumda olan pulun ön yüzünde büyük çapta zedelenme görülmektedir. Ön yüzünün merkezinde çukurluk vardır.

Resim 104'de görülen pul Batı Nekropolis'de bulunmuştur. Roma Dönemi'ne tarihlenen bu kemik pulun çapı 1,9 cm., yüksekliği ise 0,7 cm.dir. Ön yüzü dışbükey, alt yüzü düzdür. Tam durumda olan pulun bütününde yanmanın sebep olduğu düşünülen kararma görülür; ön ve arka yüzünde küçük çatlaklar oluşmuştur. Ön yüzünün merkezinde çukurluk vardır.

Perge'de en çok bezemesiz planokonveks formunda oyun pulu bulunmuştur. Bu pulların ortak noktaları üçünün de kemikten yapılmış olmaları ve hepsinin buluntu yerinin Batı Nekropolisi olmasıdır.

• Bezemeli Planokonveks Oyun Pulları

Dış bükey ön yüzlerinde bezeme olan oyun pullarıdır. Palatium

105

106

Tepesi'nde bu tipte kemik bir pul bulunmuştur (Resim 100 A ve 101 B); çapı 2,7 cm., yüksekliği ise 0,6 cm. olan pulun ön yüzü bir daire ile bezemelidir.¹⁶⁸

Bu tipe diğer bir örnek Antakya'da yapılan kazılarda ele geçirilen puldur. Roma Dönemi'ne tarihlenen bu pul ön yüzündeki bazı çatlaklar ve kenarındaki eksiklikler dışında sağlam durumdadır (Resim 105). Çapı 2,7 cm., yüksekliği ise 1 cm.dir. Ön yüzünde merkezde çukurluk vardır. Çukurun çevresinde iç içe iki, pulun kenarının hemen altında ise bir daire bezemesi vardır. Bu dairelerin arasında kalan alan, beş adet tek halka ve nokta motifleriyle bezemelidir. Anemourion ve Korinthos'de de bu oyun puluna benzer bezemeli oyun pulları bulunmuştur.¹⁶⁹

Planokonkav Oyun Pulları

Alt yüzleri düz, ön yüzleri ise içbükey olan oyun pullarıdır. Bu form sayesinde parmakla kolayca ittirilebilirler. Palatium Tepesi'nde bezemeli planokonkav bir oyun pulu bulunmuştur (Resim 106). MS 3. yüzyıla tarihlenen bu pul 2,3 cm. çapında ve 5 mm. yüksekliğindedir. Merkezinde bir delik vardır.¹⁷⁰ Ön yüzü daire şeklinde bezemelidir.

Kubbeli Oyun Pulları

Altı yüzü düz, üstü kubbe biçiminde olan oyun pullarıdır. Resim 90'daki Eski Mısır pulları arasında görülen 4 No.lu fildişi pul bu tipe bir örnektir.¹⁷¹

¹⁶⁸ Age.

¹⁶⁹ Lawrence Becker, Christine Kondoleon, *The Arts of Antioch: Art Historical and Scientific Approaches to Roman Mosaics and a Catalogue of the Worcester Art Museum Antioch Collection*, Princeton, Princeton University Press, 2005, s. 273.

¹⁷⁰ Clair, *Carving as Craft*, s. 111-112.

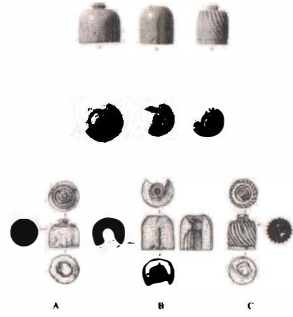
¹⁷¹ Wilkinson, *age*, s. 191.

Palatium Tepesi'nde yapılan kazılarda bu tipte beş adet kemik pul ele geçmiştir. Resim 107'de bunlardan üç tanesi görülmektedir. İki parçadan oluşan bu pullarda dıştaki ana gövdenin ortası delinip içine ikinci bir parça yerleştirilmiştir. Bu iç parçanın baş kısmında oyun pulunu süslemek amacı ile ufak bir top bulunmaktadır.

Çapı 2,5 cm., yüksekliği 2,7 cm. olan ortadaki pul (Resim 107 B) MS 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Yüzeyi per-dahlıdır. Tepesindeki topçuk eksiktir.

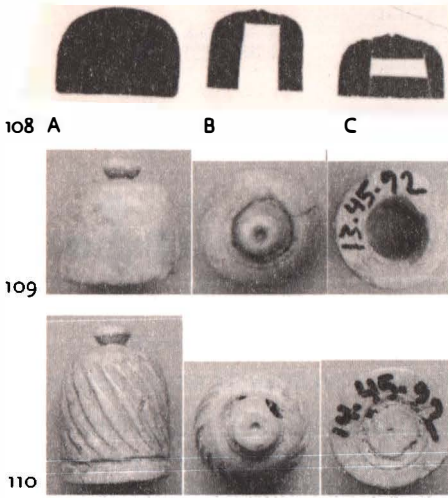
Resim 107'de görülen diğer kubbeli oyun pulları ise ortaçağa tarihlenirler. Resim 107 (A)'de görülen pulun çapı 3 cm., yüksekliği ise 2,9 cm.dir. Süs topçuğunun çevresinde iki iç içe geçmiş daire vardır. Resim 107 (C)'de görülen yine ortaçağa tarihlenen pulun dış yüzü, Resim 107'deki diğer iki puldan farklı olarak, oyulmuş çapraz çizgilerle bezemelidir. Çapı 2,3 cm., yüksekliği ise 2,8 cm.dir. Baş kısmı iç içe geçmiş dairelerle bezemelidir.¹⁷²

İstanbul Saraçhane'de Aziz Polyeuktos Kilisesi'nde yapılan kazı çalışmalarında MS 6. yüzyıla tarihlenen kubbeli oyun pulları bulunmuştur (Resim 108 A, B ve C). Resim 108 (A)'da görülen oyun pulu fildişinden yapılmıştır ve çapı 3,5 cm., yüksekliği ise 2,5 cm.dir. Kenar kısmında bir parça eksiktir. Resim 108 (B)'de görülen pul kemikten yapılmıştır, çapı 2,7 cm., yüksekliği ise 2,4 cm.dir. Hem ön hem arka yüzü iç içe geçmiş iki daire ile bezemelidir. Bunun yanı sıra ön yüzünde, merkezde küçük bir delik vardır. İç alt kısmı eksiktir. Saraçhane kazılarında bulunan diğer kubbeli oyun pulu ise 2,9 cm. çapında ve 1,5 cm. yüksekliğindedir (Resim 108 C). Kemikten yapılmış bu pulun bezemesi Resim 108 (B) ile aynıdır.¹⁷³ Saraçhane pulları ile Palatium Tepesi pulları karşılaştırıldığında iki fark göze çarpar: Birincisi, Saraçhane pullarında dekoratif amaçlı topçuklar bulunmamaktadır. İkinci olarak, Resim 108 C'de görülen oyun pulu, Palatium Tepesi'nde bulu-

107

¹⁷² Palatium Tepesi Kubbeli oyun pulları için bkz. Clair, *Evidence*, s. 371; Clair, *Carving as Craft*, s. 111-112.
¹⁷³ Harrison, *age*, s. 260.

nan pullardan farklı olarak, iki değil üç parçadan oluşmaktadır. Üçüncü parça, pulun iç kısmında, tabandaki eklemedir.

Perge'de yürütülen kazı çalışmalarında ise Palatium Tepesi pullarıyla oldukça benzer olan iki tane kubbeli oyun pulu ele geçmiştir. Bunlardan birincisi 2,7 cm. çapında ve 2,7 cm. yüksekliğinde olan, Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik bir oyun puludur (Resim 109). Resim 107'de görülen (A) ve (B) No.lu pullarla çok benzerdir. Gövdesi üzerinde, baş kısmında topçuğun çevresine ve alt

yüzüne oyulmuş daireler dışında bezeme bulunmamaktadır. Yüzeyi perdahlıdır. İç taban kısmı yoktur.

Perge'de bulunan diğer kubbeli oyun pulunun taban çapı 2 cm., yüksekliği 2,8 cm.dir; Roma Dönemi'ne tarihlenir (Resim 110). Bu pulun ayırt edici özelliği, gövdesini çapraz olarak dolaşan, birbirine paralel çizgilerle bezemeli olmasıdır. Bu bakımdan Resim 107'de görülen (C) No.lu pula oldukça benzemektedir. Bunun yanı sıra gövdenin içine yerleştirilen ikinci parçanın gövdenin içindeki boşluğu pulun tabanına kadar tamamen kaplamasıyla diğer kubbeli oyun pullarından ayrılmaktadır. Bu iç parçanın kaç kısımdan oluştuğunu bilmiyoruz; belki de resim 111 (D), (E) ve (F)'de görülen pullarda olduğu gibi iki parçadan oluşmaktadır.

Davul Şeklinde Oyun Pulları

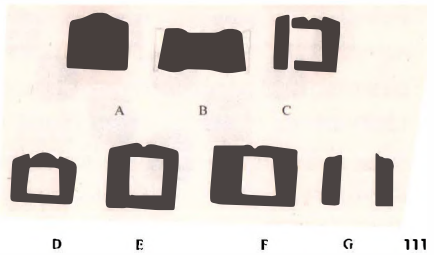
Harrison, Saraçhane'de Aziz Polykeutos Kilisesi'nde bulunan oyun pulları arasındaki bazı pulları "Davul Şeklinde Oyun Pulları" olarak tanımlamaktadır.¹⁷⁴ Bu pullar kubbeli oyun pullarının yuvarlak hatlarından farklı olarak keskin hatlı, köşeli pullardır (Resim 111). Örneğin resim 111

¹⁷⁴ Harrison, *age*, s.260-261.

(A)'da görülen davul şeklinde oyun pulu, fildişinden yapılmıştır; 2,3 cm. çapında ve 2,3 cm. yüksekliğindedir. Baş kısmında merkezde bir çukurluk bulunmaktadır.¹⁷⁵

İngiltere'de (Toplow) bir Anglo-Sakson soylu mezarında, MS geç 6. yüzyıla tarihlenen, kemik

davul şeklinde oyun pulları olarak sınıflandırılabilir pullar ele geçmiştir (Resim 112). Düzenli bir biçimde dizilmiş olarak bulunmuş olmaları belki de bir tablanın üzerine konuldukları ya da saklama kutularıyla birlikte gömüldükleri olasılığına işaret eder. Bu pulların çapları 3,1 cm., yükseklikleri ise 2,5 cm.dir.¹⁷⁶

Quadriga Şeklinde Oyun Pulları

Suetonius'dan öğrendiğimiz kadarıyla İmparator Nero çocukluğundan beri atlara ve arenadaki atlı araba yarışlarına çok düşküncü ve duodecim scriptorum oynarken sade düz oyun pulları yerine fildişinden yapılmış quadrigae (dört atlı araba) şeklinde pullar kullanıyordu.¹⁷⁷ Rieche'ye göre bu pul şeklinin tercih edilmesinin nedeni söz konusu oyunda oyun pullarının, yarış arabalarının arenada yarıştığı istikamette hareket ettiriliyor olmasıydı.¹⁷⁸ Bu oyun pullarının kullanılması oyunun bir yarış oyunu olmasına gönderme yapıyordu.

Perge'de bugüne kadar yapılan kazılarda toplam dokuz tane oyun pulu ele geçmiştir. Pişmiş topraktan yapılmış biri dışında hepsi kemiktendir. Kent içinde en çok sayıda oyun pulu Batı Nekropolis'de bulunmuştur. Perge pulları arasında bezemeli planokonveks ve davul şeklinde oyun pulu yoktur.

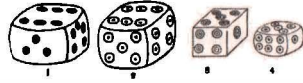
Oyun pullarının nerede üretildiklerini bilmiyoruz. Bu konuda iki olasılık söz konusudur: Birincisi, Perge'de bir kemik atölyesi vardı ve oyun pulla-

¹⁷⁵ Age.

¹⁷⁶ The British Museum, (Çevrimiçi) http://www.britishmuseum.org/explore/highlights/highlight_objects/pe_mla/s/set_of_gaming_pieces.aspx, 31 Mart 2008.

¹⁷⁷ Suetonius, *Caesar'ların Yaşamı Hakkında*, Nero, 22, s. 205-206.

¹⁷⁸ Rieche, *age*, s. 88.

rı bu atölyede üretiliyordu. Ancak Perge'deki kazılarda henüz böyle bir kemik atölyesi kesin olarak saptanmamış olsa da Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu Perge'de bir kemik işliğı olabileceğini düşünmektedir.¹⁷⁹ İkinci olasılık ise, söz konusu pulların Perge'ye ticaret yoluyla başka kentlerden getirilmiş olmasıydı. Örneğin Palatium Tepesi'nde yapılan kazılarda bir kemik atölyesinin varlığı saptanmıştır. Burada bulunan oyun pulları Perge'de bulunan oyun pullarına çok benzemektedir. Oyun pullarının yanı sıra, Palatium Tepesi'nde ele geçen diğer kemik buluntular ile Perge'de bulunan kemik buluntular arasında bezemeleri açısından yakın benzerlikler bulunmaktadır. O halde Perge'deki oyun pullarının kaynağını belirlemek açısından, Roma Dönemi'nde Roma ile Perge arasında deniz yoluyla aralarında oyun pullarının da olduğu kemik eşya ticareti yapıp yapılmadığı sorusu önem arz etmektedir.

Zar (kybos, Tessera)

Zar şans ve bazı tabla oyunlarında kullanılan oyun araçlarından biridir. Zarın tarihi çok erken dönemlere dek uzanır. Sophokles, zar atmanın Troya kuşatması sırasında Palamades adlı bir Yunan tarafından bulunduğunu ileri sürer.¹⁸⁰ Herodotos'a göre ise zarı Kral Atys döneminde Lydialılar bulmuştur.¹⁸¹ Ancak arkeolojik veriler her iki yazarın da yanlışlığını gösteriyor. Zar hem Mısır (Resim 113)¹⁸² hem de Mezopotamya'da çok daha erken tarihlerden beri bilinmektedir. Nitekim Platon zarı Mısırlıların bulduğundan bahseder.¹⁸³

¹⁷⁹ Haluk Abbasoğlu, "Perge 2006," *ANMED*, c.V, 2007, s. 56.

¹⁸⁰ Sophokles, *Fragmanlar*, 479, s. 251.

¹⁸¹ Herodotos, *Herodot Tarihi* i, 94, s. 47.

¹⁸² Eski Mısır'da kullanılan zarlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: John Gardner Wilkinson, *A Popular Account of the Ancient Egyptians*, c.1, Londra, Harper&Brothers, 1854, s. 195 ve 196.

¹⁸³ Platon, *Phaedrus*, 274d, s. 85.

Eski Yunan ve Roma'da asıl olarak iki çeşit zar kullanılırdı. Bunlardan ilki dört yüzlü aşık kemiği (Eski Yun. astragalos, Lat. talus),¹⁸⁴ ikincisi ise günümüzde yaygın olarak kullanılan zara benzeyen, altı yüzlü ve her yüzü birden altıya kadar bir sayıyı gösteren küçük küp şeklindeki zardır (Eski Yun. kybos, Lat. tesserä). Büyüsel bir işlevi olduğuna inanıldığından gelecek hakkında kehanette bulunmak amacıyla zar atılırdı. Kübik zarın falda kullanılan aşık kemiğinden türetildiği sanılmaktadır.¹⁸⁵

Kübik Etrüsk zarları karşılıklı sayı değerleri şu üç şekilden birine uygun olarak tasarlanmıştı: (1-2) (3-4) (5-6), (1-2) (3-5) (4-6) ya da (1-3) (2-4) (5-6). Eski Yunan zarlarında ise noktalar, genelde karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmekteydi: (1-6) (2-5) (3-4). Bu Yunan geleneği evrensel düzeyde kabul görerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu uygulamanın yaygınlaşmasının nedeni muhtemelen zardaki ağırlık dağılımının dengeleneceğinin düşünülmesi idi. Nitekim zar üzerindeki sayısal değerleri gösteren deliklerin doldurulması için kurşun kullanıldığına bu sistemin önemi daha da artmaktadır.¹⁸⁶

Zar bilinen en eski kumar aracıdır. Zar atarak kumar oynamak Eski Yunan ve Roma'da özellikle askerler arasında çok yaygın bir eğlenceydi. Hatta Eski Roma Mimarisi'nde zar oyunlarının oynandığı mekânın özel bir adı dahi vardı; bu mekânlara *aleatorium* denirdi.¹⁸⁷ Thermoplia'da (tavernalar) ve özel evlerde de zar atarak kumar oynandığı bilinmektedir. Örneğin, Martialis "gizli içki evinde" sarhoş olan bir zar oyuncusunun talihsizliğini şu şekilde anlatır:¹⁸⁸

çekici oyun kabından zarı kötü gelmiş,
gizli içki evinden az önce çıkarılmış
zar oyuncusu yalvarıyor içkili içkili
kent bakımı yüksek kamu görevlisine

¹⁸⁴ Aşık kemiği şeklinde zarlar "Aşık Oyunları" başlığı altında incelendiğinden burada sadece küp şeklinde zarlara değinilecektir.

¹⁸⁵ "Zar," *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.XXII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000, s. 534.

¹⁸⁶ Parlett, *age*, s. 27 ve 28.

¹⁸⁷ Cyril M. Harris, *Illustrated Dictionary of Historic Architecture: Dover Books on Architecture*, Toronto, Courier Dover Publications, 1983, s. 9.

¹⁸⁸ Martialis, *Epigramlar v*, 84, s. 200.

Bu kumar oyununda en yüksek zar 4-6'ydı ve bu zara *Venüs* denirdi. En düşük zar ise 4-1'di ve bu zara da *canis* denirdi. Roma'da Saturnus Festivali dışında kumar oynamak yasaktı ancak bu yasağa uyulmayıp her zaman kumar oynadığını biliyoruz. Fakat Saturnus Festivali sırasında kumar oynama "ulusal bir ahlaksızlık" boyutlarına ulaşıyordu.¹⁸⁹ Nitekim Martialis Saturnus Festivali'nin yapıldığı aralık ayından şu şekilde bahsetmektedir:¹⁹⁰

Bir parçacık olsun bırak takındığın sertliği,
Nasıl zar oyunlarına kaptırmış kendini
Başboş aralık ayı bir bak, sesi gelir
Ne çıkacağı kestirilmez zar hokkalarının
Oradan buradan

Eski Roma'da kadınların da erkekler gibi zar atmak suretiyle kumar oynadıkları bilinmektedir. Ovidius'un kadınlara verdiği öğütler arasında zar atmayı öğrenmeleri de yer alır:¹⁹¹

Çekiniyorum sözü uzatmaktan, bilin gene de
Aşık oyunlarını, zar atmayı, becerin.
Göstermeli oyuncu kendini zar atarken
İyi bir sayının gelmesi için, iş becerir
Olmak gerek iyi, zar atıp üstün çıkmada.

Zarla oynanan oyunlarda zarlar, elle ya da zar kutusu kullanılarak atılır. Zar kutusu kullanılmasıdaki amaç oyuncuların hile yapmasını önlemektir. Eski Yunan ve Roma'da zar kutusuna *fritillus* (Eski Yun. phimos) deniyordu.¹⁹² Zar kutusuna verilen diğer isimler *turricula* ve *pyrgos* idi. Fritillus muhtemelen zar kutularının genel adıydı. Ancak Rich, bazı yazarların fritillusun sadece silindirik şeklindeki zar kutularının ismi olduğunu

189 M. Cary vd., *The Oxford Classical Dictionary*, 5. bs., Londra, Oxford University Press, 1961, s. 276.

190 Martialis, *Epigramlar* iv, 14, s. 143.

191 Ovidius, *Aşk Sanatı* iii, 359-362, s. 100.

192 Fritillus için bkz. Antony Rich, *The Illustrated Companion to the Latin Dictionary and Greek Lexicon*, Londra, Longmans, 1849, s. 302, 649, 701; William Smith, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, 2. bs., Boston, Harvard University Press, 1859, s. 548, 976.

114

115

ileri sürdüğünü belirtir.¹⁹³ Turricula ve pyrgos ise daha ziyade kule şeklindeki zar kutuları için kullanılan isimlerdi. Nitekim pyrgos Eski Yunancada “kalelerle mücehhez sur çevresi, burç, sur, kale” anlamına gelmektedir.¹⁹⁴ Turricula ise Latince “kule, döner kule, kuşatma kulesi” anlamlarına gelen turris ile aynı kökene sahiptir.¹⁹⁵ Söz konusu zar kutuları muhtemelen kuleye benzemelerinden dolayı bu şekilde adlandırılıyordu.¹⁹⁶

Silindirik şeklindeki zar kutularının içinde aralıklarla çıkıntılar bulunurdu. Böylece bu çıkıntılara çarpan zarların silindirik içinde daha çok dönmesi sağlanıyordu. Resim 114’de Roma’da bulunmuş, içinde üç çıkıntı olan bir fritillus görülüyor.¹⁹⁷ Başka bir örnek de Herefordshire’da (İngiltere) kemik bir zar ile birlikte ele geçmiş olan küçük bir kemik kutudur (Resim 115). MS 1-4. yüzyıllar arasına tarihlenen bu zar kutusunun çok küçük olmasından dolayı sadece tek bir zarı sallamakta kullanılmış olabileceği belirtilmiştir. Diğer bir görüş de bu kutunun zar atmak için kullanılmadığı, sadece bir zar muhafazası olduğudur.¹⁹⁸

Her ne kadar kule formundaki fritillusa antik kaynaklarda, kabartmalarda ve mozaiklerde rastlansa da günümüze dek koruna gelmiş sadece iki tane söz konusu tipte fritillus bulunmaktadır. Bunlardan biri Ren’de ele geçirilmiştir. Bu örneğin üzerinde tipik bir oyun sloganı olan “Pictler yenil-

193 Rich, *age*, s. 701.

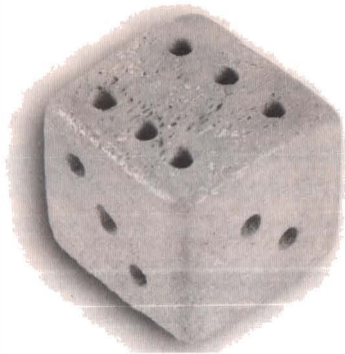
194 Suat Sinanoğlu, *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 237.

195 Kabaş, Alovera, *age*, s. 613.

196 Smith, *age*, s. 976.

197 Rich, *age*, s. 302.

198 Herefordshire kutusu için bkz. M.V. Taylor, R.G. Collingwood, “Roman Britain in 1925,” *The Journal of Roman Studies*, c.XV, 1925, s. 229.

116

117

118

di, düşman yok edildi. Güven içinde oynayın!" anlamına gelen PICTUS VICTOS HOSTIS DELETA LUDITE SECURI yazılıdır.¹⁹⁹ Martialis, turricula kelimesi ile ifade ettiği kule şeklindeki fritillustan şu şekilde bahseder:²⁰⁰

Burç biçiminde zar kutusu
Aşık kemiklerini dizmesini bilen düzenci el, ancak
Benim elimle atıldıysa, dileklerine kavuşacak.

Roma Palatium Tepesi'nde yapılan kazılarda çok sayıda kemik ve fildişi kübik zar ele geçirilmiştir. Clair kitabında bu zarların sınıflandırmasını yapmıştır.²⁰¹ Çalışmamız bu tasnifi esas almaktadır. Literatür taraması sırasında karşılaştığımız zarları ve Perge kazılarında bulunan zar örneklerini söz konusu tasnife dayanarak açıklıyoruz:

Oyuk Delikli Kübik Zarlar

Bu tip zarlarda sayı değerleri göstermek için zar yüzlerine küçük delikler oyulurdu. Oyuk delikli zarlara örnek olarak MÖ 750-300 yılları arasına tarihlenen, Frigya Uygarlığı'na ait kübik bir kemik zar (2,6 x 2,5 x 2,6 cm.) gösterilebilir (Resim 116).²⁰² Palatium Tepesi kazılarında sadece bir tane

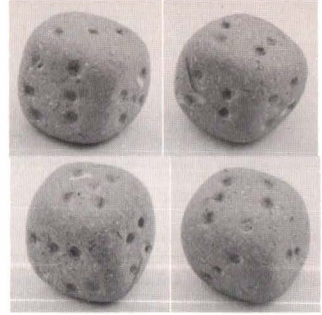
199 Rieche, *age*, s. 89.

200 Martialis, *Epigramlar* xiv, 16, s. 487.

201 Clair, *Carving as Craft*, s. 113

202 Friglerin Gizemli Uygarlığı: *The Mysterious Civilization of the Phrygians*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 286.

oyuk delikli zar bulunmuştur (Resim 117). MS 1 ve 2 yüzyıllar arasına tarihlenen bu zarın (kenarı 1,3 cm.) yapımı yarım kalmıştır ve bir tarafı kırıktır. Muhtemelen kurşun doldurulmak için içi boşaltılırken kırılmıştır.²⁰³

Oyuk delikli zarlarda kimi zaman oyukların içi daha estetik olması amacıyla renkli hamurla, bazen de ağırlık yapması amacıyla kurşunla doldurulurdu. Örneğin Mısır'da bulunmuş Roma Dönemi'ne tarihlenen mermer bir zarın oyuklarının içi bu şekilde kurşunla doldurulmuştur (Resim 118).²⁰⁴

Mehmet Özdoğan başkanlığında Aşağı Pınar Mevkii'nde (Kırklareli) yürütülen kazılarda bir hendeğin içinde Arkaik Dönem'e tarihlenen kübik bir zar ele geçirilmiştir. Özdoğan, Aşağıpınar Mevkii'nin Pers ordusunun MÖ 512 yılında gerçekleştirdiği İskit Seferi'nin yolu üzerinde olduğunu ve Pers ordusunun Kaynarca Mevkii'nden sonra ilk konaklamayı burada yapmış olabileceğini öne sürer.²⁰⁵ Bu bağlamda Özdoğan'a göre söz konusu zar Perslerin buradan geçişi ile ilgili olabilir (Resim 119).²⁰⁶

Kenarları kullanımdan dolayı oldukça aşınmış olan zarın üzerindeki sayı değerlerini gösteren delikler oyularak yapılmıştır. Karşılıklı yüzlerdeki delikler sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir.

Perge'de yapılan kazılarda iki tane oyuk delikli zar bulunmuştur: Bunlardan ilki Perge Güney Hamamı palastrasının batı portliğinde ele geçirilmiştir (Resim 120). Roma Dönemi'ne tarihlenen, pişmiş topraktan yapılmış, köşeleri kullanımdan dolayı aşınmış durumda olan bir zardır. Dört delikli olması gereken yüzü, iki delikli yüzün kenar kısmı ve yine altı delikli olma-

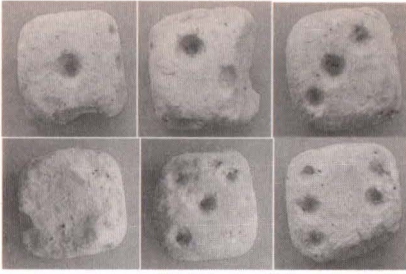
203 Clair, *Carving as Craft*, s. 113 ve 114.

204 PittRivers Museum (Çevrimiçi) http://www.prm.ox.ac.uk/LGweb/toys/1917_53_506.htm, 17 Nisan 2008.

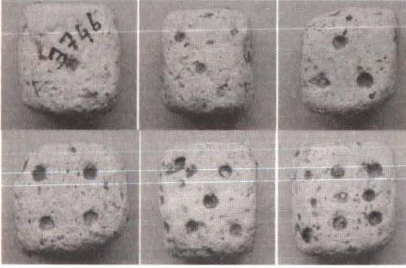
205 Mehmet Özdoğan, "Kırklareli Aşağı Pınar Kazısında Bulunan Arkaik Döneme ait bir Zar," *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı: Euergetes: Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*, haz. İnci Delemen, Sedef Çokay-Kepçe, Aşkın Özdişbay, Özgür Turak, 2 cilt, Antalya, Suna-İnan Kırcaç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 886-887.

206 Age.

120

121

sı gereken yüzün köşesi kırıktır. Bu nedenle altı sayısını gösteren yüzün köşedeki deliği eksiktir. Delikler karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4). Beş sayısını gösteren oyuk delikler bütün diğer zarlardan farklı olarak farklı yerleştirilmiştir. Genelde dört sayısının gösterildiği yüze dört işarete ek olarak karenin tam ortasına yapılan işaretle beş sayısı gösterilmiş olur. Ancak Perge örneğinde ortada bir işaret olmasına rağmen köşelerden birindeki işaret yoktur. Onun yerine zarın kenar kısmında bir oyuk işareti vardır.

Oyuk delikli diğer bir Perge zarı ise agora/macellumda bulunmuştur (Resim 121). Kireçtaşından yapılmış olan bu zarın üzerinde muhtemelen taşın yapısından kaynaklanan zamanla oluşmuş zedelenmeler ve küçük delikler görülmektedir. Özellikle altı sayısının gösterildiği yüzdeki bu delikler ilk bakışta yanıltıcı olabilmekte ve bu yüzde sekiz ya da dokuz işaret olduğu düşüncesi uyandırmaktadır. Köşelerindeki kullanımdan dolayı aşınma azdır. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir. Zar tam küp şeklinde değildir.

Halka ve Nokta Motifli Zarlar

• Tek Halka ve Nokta Motifli Zarlar

Sayı değerlerinin bir nokta ve bu noktayı çevreleyen bir halka ile gösterildiği zarlardır. Bu zar tipine şu örnekleri verebiliriz: Atina Agorası'nda ele geçen Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik zarlardan L70 envanter No.lu zar dışındaki zarlar (Resim 122);²⁰⁷ Roma İmparatorluk

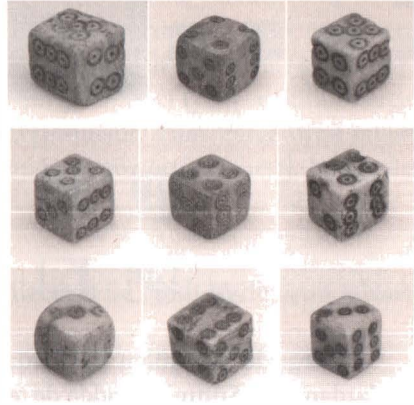
²⁰⁷ Henry S. Robinson, "Pottery of the Roman Period: Chronology," *The Athenian Agora*, c.V, 1959, s. 81 ve 94.

Dönemi'ne (MÖ 30-MS 364) tarihlenen Mısır Sina'da bulunmuş dokuz fildişi zardan bir tanesi dışında hepsi (Resim 123);²⁰⁸ Palatium Tepesi'nde bulunan on bir zar (Resim 124 a, c, d ve f);²⁰⁹ Metropolis kenti hamam kazılarında bir oyun puluyla birlikte ele geçirilen kemik zar (Resim 94).²¹⁰

Yenikapı'da Marmaray ve Metro projeleri kapsamında yapılan kazı çalışmalarında Geç Antik Dönem'e (MS 6 - 7. yüzyıllara) tarihlenen iki fildişi zar bulunmuştur (Resim 125). Bu zarların gemiciler tarafından oyunlarda kullanıldığı düşünülmektedir.²¹¹ Oldukça ince işlenmiş, dekoratif amaçlı olarak köşe kısımları hafif çıkıntılı yapılmış zarlardır. Bunlardan biri tek halka ve nokta motifli bir zardır (Resim 125 B).

122

123

• Çift Halka ve Nokta Motifli Zarlar

Sayı değerlerinin bir nokta ve bu noktayı çevreleyen iç içe iki halka ile gösterildiği zarlardır. En yaygın olan tiptir. Örneğin Atina Agorası'nda ele geçirilen, Roma Dönemi'ne tarihlenen kemik zarlardan L70 kodlu zar (Resim 123),²¹² Mısır'da Sina'da bulunmuş zarlardan bir tanesi (Resim 123), Palatium Tepesi'nde bulunmuş, Resim 127'de görülen e, g, h ve i No.lu zarlar²¹³ ve Yenikapı'da ele geçen fildişi zarlardan biri (Resim 125 A) çift halka ve nokta motiflidir.²¹⁴

208 Museum of Fine Arts: Boston, (Çevrimiçi) http://www.mfa.org/collections/search_art.asp?coll_keywords=ivory+dice, 15 Mart 2008.

209 Clair, *Carving as Craft*, s. 114.

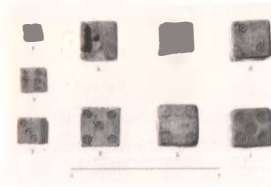
210 Meriç, *age*, s. 245-246.

211 Rahmi Asal, "Yenikapı: İstanbul'da Antik Ticaret," *Arkeoatlas*, c.VI, 2007, s. 152.

212 Robinson, *age*, s. 81 ve 94.

213 Clair, *Carving as Craft*, s. 114.

214 Asal, *age*, s. 152.

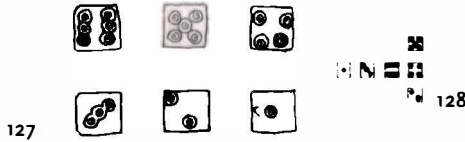
124

125

126

127

128

Perge'de yürütülen kazılarda bu tipte iki adet zar bulunmuştur: Bunlardan ilki Sütunlu Cadde'de ele geçirilmiştir ve Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir (Resim 126). Kemikten olan bu zarın rakamları çift halka ve nokta motifleriyle gösterilmiştir. Bu motifler kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4).

Perge'de bulunan diğer zar kentin akropolisinde bulunmuştur (Resim 127).²¹⁵ Kemikten olan bu zarın rakamları çift halka ve nokta motifleriyle gösterilmiştir. Bu motifler kazıma tekniğiyle yapılmışlardır. Karşılıklı yüzlerdeki sayıların toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir: (1-6) (2-5) (3-4). Perge'de ele geçirilen en küçük zardır (kenarı 1 cm.). Diğer zarlara nazaran köşelerinde neredeyse hiç aşınma olmadığından oldukça az kullanıldığı tahmin edilmektedir.

• Üç Halka ve Nokta Motifli Zarlar

Sayı değerlerinin bir nokta ve bu noktayı çevreleyen üç halka ile gösterildiği zarlardır. Palatium Tepesi'nde bulunan, MS erken 4. yüzyıla tarihlenen zar bu tipin bir örneğidir (Resim 128).²¹⁶

²¹⁵ Bu zarın fotoğrafı elimizde bulunmadığından çizimini ekleyeceğiz.

²¹⁶ Clair, *Carving as Craft*, s. 116.

Perge'de biri pişmiş toprak, biri yumuşak taş ve ikisi kemik olmak üzere toplam dört zar bulunmuştur. Bunlardan ikisi oyuk delikli ikisi de çift halka ve nokta motifli zarlardır. Hiç tek halka ve nokta motifli ve üç halka ve nokta motifli zar ele geçirilmemiştir. Perge zarlarının şu ortak özellikleri olduğu görülmektedir: Zarların hepsinde de karşılıklı yüzlerdeki sayılarının toplamı yedi olacak biçimde yerleştirilmiştir [(1-6) (2-5) (3-4)] ve bütün Perge zarları kentin kamusal alanlarında ele geçirilmiştir. Tüm Perge oyun tablalarının kamusal alanlarda bulunmuş olduğunu göz önüne alırsak bu hiç de şaşırtıcı değildir.

Oyun Tablası

Eski Yunan ve Roma tabla oyunlarında üç farklı türde oyun tablası (Lat. *abacus*) kullanıldığını görüyoruz.

Yer Tablaları

Her türlü düz yüzey üzerine yapılmış oyun tablalarını bu çalışma içinde "yer tablası" olarak adlandırdık. Yer tablaları, Eski Yunan ve Roma'da en çok görülen tabla çeşididir. Bu tablaların çoğu kamusal alanlarda, özellikle de kamusal yapıların giriş kısımlarında yer alır. Eski Yunan ve Roma'da hamam, agora, tapınak, bazilika gibi kamu binalarının stylobatı üzerine yapılmış çok sayıda yer tablası bulunmaktadır. Örneğin, Perge Güney Hamamı propylonunun stylobatı üzerinde bulunan bir adet H.4 tipinde ve bir adet H.11 tipinde mankala tablası bu türde yer tablalarıdır (Resim 31). Ayrıca stadyum, tiyatro gibi yapıların oturma yerlerine yapılmış oyun tablalarını da bu kategoriye dahil ediyoruz. Buna örnek olarak Perge'de Oval Avlu'da bulunan dört adet mankala tablasını verebiliriz (Resim 43).

129

Oyun Masaları

Üzerine özel olarak bir oyun tablası yapılmış olan masaları ve sehpaları bu çalışmada “oyun masası” olarak adlandırdık. Eski Yunan ve Roma’da oyun masalarının iki tipine rastlıyoruz. İlki, tabla oyunlarının taş bloklar üzerine çizilmesi yoluyla yapılmış olan masalardır. Bu tip masaların betimlendiği birçok Yunan vazo resmi bulunmaktadır. Örneğin Resim 1 ve 2’de bu tipte birer oyun masası tasvir edilmiştir. Ancak bu vazolarda görülen masalar Eski Yunan oyun masalarıdır. Eski Roma oyun masalarına örnek olarak da Perge’de agorada bulunan bir oyun tablası gösterilebilir (Resim 83 ve 84).

İkinci tip oyun masaları ayaklı masalar ya da sehpalardır. Daha ziyade kapalı mekânlarda kullanıldığını düşündüğümüz bu tip masalar muhtemelen ahşaptan yapılmaktaydı; bu nedenle günümüze ulaşan bir örnek bulunmamaktadır. Bununla birlikte, mermerden yapılmış örnekleri de olabilir. Resim 129’da görülen siyah figürlü pelike üzerinde, iki müzisyen karşılıklı oturmuş, ayaklı bir oyun masasında petteia oynamaktadır; arkalarındaki ağaçta müzik aletleri asılıdır.²¹⁷ Bu tip oyun masalarını betimleyen diğer bir örnek de iki genç kanatlı figürün tabla oyunu oynamalarının resmedildiği bir vazodur (Resim 130).²¹⁸ Bu vazo resminde ayaklı oyun masası üzerine oyun pulları dizilmiştir. Oyun masası resim 129’daki masaya oranla daha alçaktır; bu yüzden oyuncular tabla oyununu oturarak değil çömelerek oynamaktadırlar.

Taşınabilir Tablalar

Diz üstüne konularak kullanılan oyun tablaları taşınabilir olmaları nedeniyle daha kullanışlıydılar. Abu Şaar’da bir adet taştan yapılmış taşınabilir tabla ele geçirilmiştir (Resim 27 D).²¹⁹ Ancak hafif olmaları nedeniyle ahşaptan yapılan taşınabilir oyun masalarının da kullanılmış olduğunu düşünüyoruz.

Palmyra’da bulunmuş, MS 200-250 yılları arasına tarihlenen kireçtaşı bir mezar kabartması üzerinde üç giyimli erkeğin tabla oyunu oynaması

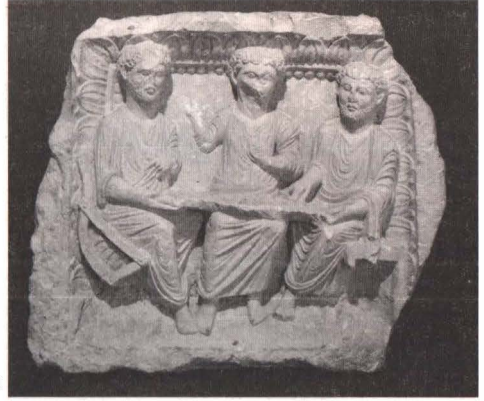
²¹⁷ Woodford, *age*, s. 177.

²¹⁸ *Age*.

²¹⁹ Mulvin, Sidebotham, *age*, s. 607.

130

131

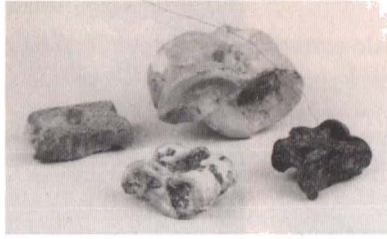
tasvir edilmiştir (Resim 131).²²⁰ Üç oyuncu da oturmaktadır ve ortadaki genç figürün dizlerinin üzerinde taşınabilir bir oyun tablası görülmektedir; yanlardaki oyuncular da düşmemesi için elleriyle tablayı tutmaktadır. Ortadaki figür ölen kişinin betimi olmalıdır. Yanlardaki iki sakallı figür ise ölenin babası ve amcası ya da arkadaşları olabilir. Soldaki tabla üzerindeki oyun pullarına bakmaktadır, sağdaki ise önündeki bir pulu hareket ettirmektedir. Ortadaki genç figür ise sol elinde ne olduğu anlaşılamayan nesneler tutmaktadır ve sağ elini havaya kaldırmıştır; belki de oyunda hakemlik yapmaktadır. Elinin bu duruşu, Geç Antik Dönem’de görülen bir zafer işareti ya da sirk oyunlarının başlaması için konsülün verdiği işaret olabilir. Kabartmada tasvir edilen oyun “hayat oyunu”nu sembolize ediyor olabilir.²²¹

AŞIK KEMİĞİ VE AŞIK OYUNLARI

Aşık kemikleriyle oynanan oyunlara “aşık oyunları” denir. Aşık kemiği koyun ve keçi gibi hayvanların ön dizlerinde bulunan eklem kemiğidir (Resim 132). Aşık kemiği Eski Yunancada *astragalos/astragali*, Latince’de ise *talus/tali* olarak adlandırılmıştır. Aşık oyunlarının tarihi çok erken dönemlere uzanır. Herodotos Lydia’lıların kıtlık zamanında vakit geçirmek

²²⁰ Cornelius C. Vermeule, “Greek and Roman Sculptures in Boston,” *The Burlington Magazine*, c.CXIII, 1971, s. 45.

²²¹ *Age*.

132

133

için icat ettikleri oyunlar arasında aşık oyunlarını da sayar.²²² Bir Geç Hitit kenti olan Kargamış'ta bulunmuş MÖ 8. yüzyıla tarihlenen bir kabartmada Kral Araras'ın çocukları topaç ve aşık oynarken görülmektedir (Resim 133). Bu kabartmada Araras'ın erkek çocukları topaç çevirmekte, karşılıklı oturan kız çocukları ise aşık oynamaktadır.²²³ Akurgal bu kabartmanın sanat tarihinin en eski *genre* (günlük yaşam) sahnelerinden biri olduğunu yazar.²²⁴

Eski Yunan ve Roma'da aşık kemikleri sadece aşık oyunlarında kullanılmıyordu. Bir oyun aracı olmasının yanı sıra başka işlevleri de vardı. Aşık kemikleri kehanette bulunurken de kullanılırdı.²²⁵ Eğitilmiş rahip ve rahibelerin tanrısal varlıkların düşünceleri hakkında, attıkları aşık kemiğinin sonucunu yorumlayarak, kehanette bulundukları bilinmektedir.

222 Herodotos, *Herodotos Tarihi*, 94, s. 47.

223 Baran, *age*, s. 116-117; Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, 7. bs., Net Yayınları, İzmir, 2000, s. 545.

224 Akurgal, *age*, s. 545.

225 Aşık kemiklerinin işlevleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Garth H. Gilmour, "The Nature and Function of Astragalus Bones from Archaeological Contexts in the Levant and Eastern Mediterranean," *Oxford Journal of Archaeology*, c.XVI, 1997, s. 167-175.

Susa'da 93,7 kg.lık masif tunç bir *astragalos* bulunmuştur. Bu *astragalosun* Apollon Tapınağı'nı yağmalayan Persler tarafından Didim'den getirilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Bu devasa aşık kemiği muhtemelen Apollon Tapınağı'nın bilicilik merkezi olmasıyla bağlantılıydı.²²⁶

Aşık kemikleri dini adak olarak da kullanılırdı. Eski Yunan ve Roma'da kız ve erkek çocuklarının belli bir yaşa gelince geleneksel olarak oyuncaklarını ya da oyun araçlarını adadıkları bilinmektedir. Örneğin Delphi yakınlarındaki Korykeion Mağarası'nda MÖ 6.-3. yüzyıllar arasına tarihlenen 22.781 tane aşık kemiği bulunmuştur. Korykeion Mağarası bu dönemde Pan ve Nymphe kültüne adanmıştı. Mağarada bu kadar çok sayıda aşık kemiğinin bulunmasının nedeninin çocukların oyuncak adama geleneği olduğu ileri sürülmektedir.²²⁷

Mezarlarda çok sayıda aşık kemiği bulunması aşık kemiklerinin ölü hediyesi olarak da kullanıldığını göstermektedir. Örneğin Erythrai'da yapılan kazı çalışmalarında MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir mezarın üzerinde ele geçen buluntular arasında bir tane aşık kemiği vardır.²²⁸

Aşık kemikleri aşık oyunlarının yanı sıra kumar ve tabla oyunlarında dört yüzlü zar gibi de kullanılmışlardır.

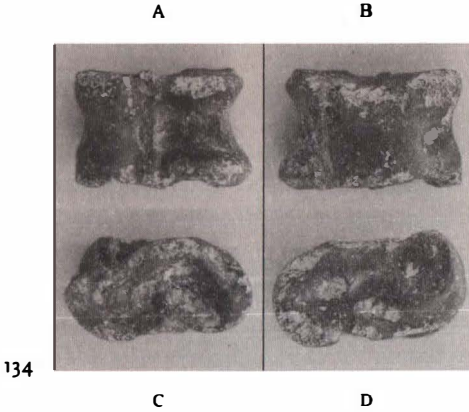
Asimetrik bir kemik olan *astragalosun* iki geniş ve iki dar yüzü vardır. Geniş yüzlerin dışbükey olanına *pranes* denirdi ve değeri 4'tü; içbükey olanına ise *hyp tion* denirdi ve değeri 3'tü. Dar yüzlerden nispeten düz olanına *khion* denirdi ve değeri 1'di; küçük ve girintili olanına ise *koon* denirdi ve değeri 6'ydı. O halde karşılıklı yüzlerin değerleri toplamı tıpkı günümüz kübik zarlarında olduğu gibi 7 idi. *Astragalosun* kübik zarlardan önemli bir farkı, atış değerini üstte kalan yüzeyin değil, altta kalan yüzeyin belirlemesiydi. Bu nedenle dar, küçük ve hafif yüzeyi sebebiyle gelmesi en zor yüz olan *koonun* değeri en yüksek değer olan 6 idi.²²⁹ Böylece 6 atmak aşık kemiğinin kendine

226 Bkz.: Alan M. Greaves, *Miletos: Bir Tarih*, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003, s. 53.

227 Jenifer Neils, John H. Oakley, "Catalogue," *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, haz. Jenifer Neils, John H. Oakley, New Haven ve Londra, Yale University Press, 2004, s. 279.

228 Ömer Özyiğit, "1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları," 11. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara, T.C.Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1990, s. 136-137.

229 Bkz.: Stephen Miller, *Ancient Greek Athletics*, New Haven, Yale University Press, 2004, s. 169 vd.

134

özgü biçimi sayesinde zorlaştırılmış da oluyordu.

Perge'de yürütülen kazılarda Sütunlu Cadde'de bir tane aşık kemiği bulunmuştur (Resim 134 A, B, C ve D). Bu aşık kemiğinin buluntu yeri tam olarak şapelin güneyindeki dokuzuncu dükkân girişidir. Roma Dönemi'ne tarihlenen aşık kemiği 1,6 cm. yüksekliğinde ve 2,6 cm. enindedir. Yangın geçirdiği için kemiğin bütününde genel bir kararma var-

dır. Bunun yanı sıra köşelerinde zedelenmeler mevcuttur.

Perge şehrindeki oyun tablalarının çoğunluğunun kamusal yapılarda (Güney Hamam girişi, Agora girişleri gibi) girişte yere kazındıkları gözlemlenmektedir. Bundan yola çıkarak Perge'de kamusal alanların girişlerinde genel bir oyun oynama alışkanlığının bulunduğunu söyleyebiliriz. Sütunlu Cadde'de 9 No.lu dükkânın girişinde bir aşık kemiğinin ele geçirilmiş olması bu görüşü desteklemektedir.

Basit aşık kemikleri zengin fakir her sınıftan çocuğun ya da gencin sahip olabileceği oyun araçları arasındaydı. Fakat varlıklı ailelerin çocukları için bronz, fildişi, cam, mermer, akik gibi kıymetli malzemelerden kopyaları da yapılmaktaydı (Resim 135). Martialis fildişi aşık kemiklerinden şöyle bahseder:²³⁰

Fildişi aşık kemikleri
Büyük armağan verdiğimi söyleyeceksin,
Sana aşık kemikleri çift gelmediğinde.

Aşık kemiklerinin üzerinde delik açma ya da kemiğe madeni parça ekleme gibi değişiklikler yapıldığı görülür. Bazı aşık kemiklerinin içine

²³⁰ Martialis, *Epigramlar* xiv, 14, s. 486.

kurşun dökülerek daha ağır olmaları sağlanmıştır. Bu sayede kemiğin fırlatıldığında daha uzağa gitmesi ve başka aşık kemiklerini vurması gereken oyunlarda çarpma kuvvetinin arttırılması istenmiştir.²³¹ Gerçekten de Korykeion'da bulunmuş aşık kemiklerinin birçoğu delinmiş ya da içi kurşunla doldurulmuş ya da

135

üzerlerine yazı kazınmıştır. Bir kısmının üzerinde ise çeşitli tanrı ya da kahraman isimleri yazılıdır (Herakles, Thetis, Akhilleus, Aias, Nyks ve Nike).²³² Benzer bir şekilde Gordion'da birinin üzerinde Akhilleus, diğerinin üzerinde Hektor yazılı iki aşık kemiği ele geçmiştir.²³³ Aşık kemiklerinde yapılan diğer bir değişiklik de boyanmalarıydı. Örneğin İstanbul Saraçhane'de Aziz Polyeyktos Kilisesi'nde yapılan kazılarda Geç Antik Dönem'e tarihlenen yeşile boyalı, kenar uzunluğu 2,7 cm. olan bir aşık kemiği bulunmuştur.²³⁴

Özellikle erkek çocukların aşık oyunları sırasında oldukça kavgacı olabildikleri bilinmektedir. O kadar ki aşık oyunları ile ilgili bilinen en eski referans olan *İlyada*'da Homeros çocuk Patroklos'un aşık oynarken bir arkadaşını öldürdüğünden bahseder:²³⁵

Ufaktım, bir kaza çıkmıştı elimden,
Öldürmüştüm Amphidamas'ın çocuğunu,
Yapmışım bu deliliği istemeye istemeye,
Öfkeye kapılmışım aşık oynarken.

Eski Yunan'da aşık oyunu oynayan erkek çocukların kavgacılıklarına dair diğer bir örnek de MÖ 1. yüzyıla tarihlenen Isıran Çocuk Grup

231 Bu uygulama Anadolu köylerinde hâlâ devam etmektedir.

232 Gilmour, *age*, s. 170.

233 Bkz.: Rodney S. Young, "The 1961 Campaign at Gordion," *AJA*, c.LXVI, s. 154.

234 Harrison, *age*, s. 259.

235 Homeros, *İlyada* xxiii, 88, s. 488.

Heykeli'dir (Resim 136). Aşık oyunu sırasında birbiriyle dövüşen iki erkek çocuğu konu alan bu heykel grubu belki de Homeros'dan esinlenerek yapılmıştır. Aynı temanın Klasik Dönem'de önemli bir heykelde de işlendiği bilinmektedir. Plinius, Polykleitos tarafından yapılan *astragalizontes* adlı aşık kemikleri ile oynayan çıplak erkek çocuklarını betimleyen bir heykelden bahseder.²³⁶ Resim 136'da görülen heykel de yine aynı temanın Helenistik Dönem'deki gün-

lük yaşama dair bir çeşitlemesidir. Ana figür şiddetle diğerinin kolunu ısıyrken betimlenmiştir. Çocuğun önünde yerde üç astragali görülmektedir. Üzerindeki kısa tunik köylülere has bir kıyafettir.²³⁷

Çocukların aşık oyunlarına merakı MÖ 5. yüzyıl yazarı Aristophanes'in *Eşekarları* (*Yargıçlar*) adlı oyununa da yansımıştır. Bir sahnede çocuğu bir şey almasını istediğinde babasının aklına ilk gelen şey aşık kemiğidir.²³⁸

ÇOCUK

Baba, bir şey istesem alır mısın?

KORO

Elbette yavrum, söyle, ne istersin?

Aşık isteyeceksin besbelli?

ÇOCUK

Yok, baba; kuru incir isterim.

²³⁶ Plinius, *Naturalis Historia* xxxiv, 55, s. 314.

²³⁷ Isıran çocuk grup heykeli için bkz. R. R. Smith, *Hellenistik Heykel*, çev. Aysin Yoltar Yıldırım, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002, s. 140.

²³⁸ Aristophanes, *Eşekarları* (*Yargıçlar*), s. 22.

Aşık oyunlarıyla daha ziyade çocuklar oynarlardı. Bununla birlikte Diogenes Laertios'dan Herakleitos'un kent politikasını yermek amacı ile politika yapmak yerine zamanını çocuklarla aşık oynayarak geçirdiğini öğreniyoruz:²³⁹

137

Artemis tapınağına

çekilip çocuklarla aşık oynuyor, çevresinde toplanan Efeslilere de “Niye bakıyorsunuz, lanet olasıcalar?” diyordu; “Böylesi aranızda katılıp politika yapmaktan daha iyi değil mi?”

Pentalitha

Pentalitha, beş aşık kemiği ya da beş taşla oynanan, kız çocuklarına ve genç kızlara has bir yetenek oyunudur. Sokakta, açık alanlarda olduğu gibi kapalı mekânlarda da oynanabilmesi nedeniyle hayatlarını daha ziyade evlerde geçiren kız çocukları ve genç kızlar için uygun bir oyundur. Eski Yunancada beştaş anlamına gelen *pentalitha*, beş anlamına gelen *pente* ve taş anlamına gelen *lithos* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Günümüzde hâlâ oynanmaktadır ve ismi Eski Yunan ve Roma'da olduğu gibi “beştaş”tır.

Oyunda amaç havaya atılan aşık kemiklerini elin üst yüzüyle yere düşmeden yakalamaktır. Eğer oyuncu beş aşık kemiğini birden

138

239 Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* ix, 3, s. 422.

yakalayamazsa yere düşen kemiği ya da kemikleri, elinin üstündekileri düşürmeden yerden toplamaya çalışırdı.²⁴⁰

Pentalitha oynayan kız çocukları Eski Yunan ve Roma sanat eserlerinde çok sevilen ve sıklıkla işlenen bir tema olmuştur. Bu eserlerde oyun oynayan kızlar genellikle karşılıklı olarak çömelmiş, sağ ellerinin üstüyle aşık kemiklerini yakalamaya çalışırken betimlenmiştir.

Resim 137'deki pentalitha oynayan iki kızdan oluşan grup heykelinde kızların ikisi de aynı şekilde sol bacağından destek alarak çömelmiş ve sağ ellerini ileriye doğru uzatmışlardır. Tanagra'da bulunmuş bu figürler pişmiş topraktandır ve MÖ 4. yüzyıla tarihlenir. Bu figürlerin yetişkin kadın göğüsleri ile betimlenmesi Eski Yunan sanatçılarının yaş değil cinsiyet belirtmek için kullandığı bir yöntemdir. Bu nedenle Resim 137'deki figürleri ve benzerlerini kız çocuklar ya da genç kızlar olarak kabul etmek gerekir.²⁴¹

Başka bir örnek de Britanya Müzesi'nde bulunan, MÖ 330-300 yılları arasına tarihlenen, pentalitha oynayan iki kızın betimlendiği pişmiş topraktan yapılmış grup heykelidir (Resim 138). Oyun oynayan kızlar resim 137'dekine benzer bir şekilde çömelmişler; farklı olarak, ellerinde aşık kemikleri tutmaktadırlar.²⁴²

Pentalitha oynarken oyuncu-
rın ellerinin aldığı biçim Metropolitan
Müzesi'nden kırmızı figürlü bir pyksis'de
(Resim 139)²⁴³ ve Napoli Milli Arkeoloji
Müzesi'nde bir duvar resminde (Resim
140) başarılı bir şekilde betimlenmiş-
tir. Her ikisinde de oyun oynayan kızlar
ellerini, avuçları yere bakacak şekilde,

240 Pollux, *Onomastikon* ix, 126, s. 391.

241 Neils, Oakley, *age*, s. 277.

242 Anita Klein, *Child Life in Greek Art*, New York, Columbia University Press, 1932, s. 18

243 *Age*.

kemikleri iyi yakalayabilmek için gergin olarak tutarken resmedilmişlerdir. Resim 140'da görülen duvar resmi Pompei'de bulunmuştur ve MS erken 1. yüzyıla tarihlenmektedir.²⁴⁴ Bu duvar resminde Resim 139'daki vazo resminden farklı olarak aşık kemikleri de betime dahil edilmiştir. Böylelikle pentaltha oyununun en can alıcı noktası resmedilmiştir. Karşılıklı olarak çömelmiş iki kızdan izleyiciye göre sağda duranı aşık kemiklerinin hepsini yakalayamamış olarak resmedilmiştir. Sanatçı kemikleri yere düşerken göstermiştir.

Eis Omillan

Eis omillan adlı oyunda amaç, aşık kemiklerini fırlatmak suretiyle yere çizilmiş bir çemberin içindeki karşı tarafa ait aşık kemiklerini çemberin dışına çıkarmaktır.²⁴⁵

MÖ 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir *khous* üzerinde aşık oynayan üç çıplak erkek çocuk betimlidir (Resim 141). Çocukların *eis omillan* ya da *pleistobolinda* oynadıkları ileri sürülmüştür.²⁴⁶ Çömelen oyunculardan ortadaki yere sağ eliyle bir aşık kemiği yerleştirmektedir; sağ elinde ise çok sayıda aşık kemiği taşımaktadır. Sağ taraftaki çocuğun henüz fırlattığı aşık kemiği havadadır. Sağ eliyle hedeflediği kemiği göstermektedir. Sol taraftaki çocuk ise oyunu izlemektedir.

Pleistobolinda

Hem kız hem erkek çocukların oynadığı iki kişilik bir şans oyunudur. *Pleistobolinda* oyununda tarafların ikişer aşık kemiği vardır. Aşık kemikleri yere atılır ve gelen değerlere göre toplamda en yüksek sayıya ulaşan oyunu kazanır

140

²⁴⁴ Erich Lessing, Antonio Varone, *Pompeii*, Terrail, Paris, 1996, s. 189.

²⁴⁵ Pollux, *Onomastikon* ix, 102, s. 385-386.

²⁴⁶ Neils, Oakley, *age*, s. 278.

ve ödül olarak rakibin aşık kemiklerini alır. Pleistobolinda oyunu tek aşık kemiğiyle de oynanabilirdi ancak iki kemikle oynanmasının nedeni muhtemelen beraberlik olasılığını azaltmaktır.²⁴⁷

“Tek mi çift mi” Oyunu (Artiasmos, Parimpar)

Eski Yunan ve Romalılar arasında oldukça sevilen, iki kişilik bir tahmin oyunudur. Eski Yunancada bu oyuna *artiasmos*,

Latince de ise *parimpar* denirdi.²⁴⁸ Gerçekten de Latince de “*par*” çift “*impar*” tek anlamına gelmektedir.²⁴⁹ Yetişkinler tarafından kumar oyunu olarak da oynanırdı. Oyunculardan birinin karşı tarafın avuçlarına sakladığı aşık kemiklerinin sayısının tek mi çift mi olduğunu tahmin etmesinden ibarettir. Oyun sikke, fındık, taş gibi ufak nesnelerle de oynanırdı.²⁵⁰ Günümüzde Türkiye’de bu oyun “tek mi çift mi” adıyla boncuklar kullanılarak oynanmaktadır.²⁵¹

Parimpar, İmparator Augustus’un (MÖ 27-MS 14) en sevdiği oyundu. Antik Dönem yazarlarından Pollux²⁵² ile Platon’un parimpardan söz ettiği bilinmektedir. Platon *Lysis* adlı eserinde bu oyundan şöyle bahseder:²⁵³

O zaman öyle yapalım, dedim ve hemen Ktesippos’u alarak palais-traya doğru ilerledim. Diğerleri peşimizden geldi. İçeri girdiğimiziz-

247 Ulrich Schädler, “Spielen mit Astragalen,” *Archäologischer Anzeiger*, c.I, 1996, s. 68.

248 Smith, *age*, s. 863.

249 D.P. Simpson, *Cassell’s Latin Dictionary: Latin-English, English-Latin*, 5. bs., New York, Macmillan, 1968, s. 288.

250 Bkz. Hilary Deighton, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten Ersoy, 2. bs., İstanbul, Homer Kitabevi, 2002, s. 36; Waldo F. Sweet, Erich Segal, *Sport and Recreation in Ancient Greece: A Sourcebook with Translations*, Oxford, Oxford University Press, 1987, s. 108.

251 Baran, *age*, s. 119.

252 Pollux, *Onomastikon*, ix, 7 ve 101, s. 359 ve 385.

253 Platon, *Lysis*, 206E, s. 27.

de gençler kurbanlarını kesmişti ve tören neredeyse sona erdiğinden hep beraber aşık kemikleriyle oynuyorlardı. Çoğu oyunlarına dış avluda devam etmelerine karşın bazıları soyunma odasının köşesinde, küçük sepetlerden çıktıkları bir sürü kemikle tek mi çift mi oynuyorlardı, diğerleri ise etraflarında halka oluşturmuş onları seyrediyordu.

Platon'dan öğrendiğimize göre gençlerin tek mi çift mi oynadıkları yerlerden biri palaistra idi. Platon oyuncuların kiminin dış avluda kiminin de soyunma odasının bir köşesinde parimpar oynadığını söylemektedir. Dolayısıyla parimparın hem açık hem de kapalı alanlarda oynanmaya müsait bir oyun olduğunu söyleyebiliriz.

Tropa

Atışların belirli bir değeri olmaksızın aşık kemiklerinin yerdeki bir deliğe ya da yerde duran bir kabın içine atılmasıyla oynanan bir oyundur. Deliğe (ya da kabın içine) en fazla sayıda aşık kemiği sokabilen oyunu kazanır. Başarılı olabilmek için yetenek gerektiren bir oyundur. Martialis *Epigramlar* adlı eserinde *tropa* oyunundan şöyle bahseder:²⁵⁴

Aşık kemiklerini
Kurnazca atar deliğe sokma oyununda

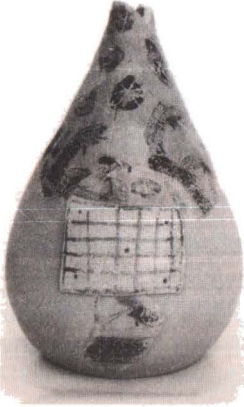
Aşık oyunlarını konu eden sanat eserlerinde çoğunlukla insanlar betimlenmiştir, az sayıda eserde de tanrıları aşık oynarken görürüz. MÖ 4. yüzyıla tarihlenen bir bronz aynanın muhafazası üzerinde Aphrodite ile Pan aşık oynarken betimlenmiştir (Resim 142);²⁵⁵ ancak hangi aşık oyununu oynadıkları tam olarak tespit edilememektedir. Sağ işaret parmağını kaldırmış olarak resmedilen Pan sanki Aphrodite'yi uyarmakta ya da onun dikkatini çekmeye çalışmaktadır.

254 Martialis, *Epigramlar* iv, 14, s. 143.

255 Gisela Richter, *A Handbook of Greek Art: A Survey of the Visual Arts of Ancient Greece*, 7. bs., New York, Phaidon, 2003, s. 222-223.

143

144

Aşık kemiği kapları

Eski Yunan'da çocukların aşık kemiklerini muhafaza etmeleri için iki tip kap kullanılmaktaydı.²⁵⁶

• Phormiskos

Çocukların aşık kemiklerini sakladıkları deri ya da bez torbalar veya torba formunda yapılmış pişmiş toprak kaplar *phormiskos* olarak adlandırılırdı. Çeşitli mezar kazılarında bir arada çok sayıda aşık kemiğinin bulunmuş olması bu aşık kemiklerinin torbalar içinde saklanmaları ile açıklanmaktadır. Deri ya da bez olan torbalar çürüdüklerinden günümüze ulaşmamışlardır.²⁵⁷ Platon, *Lysis* adlı eserinde parimpar oynayan çocukların aşık kemiklerini bir sepetten çektiklerini anlatır.²⁵⁸ Bu sepet de bir phormiskostur.

Palatium Antolojisi'nden, Konnaros adlı bir çocuğun güzel yazı yarışmasında ödül olarak seksen aşık kemiği kazandığını öğreniyoruz.²⁵⁹ Konnaros ödülünü saklayabilmek için bir phormiskosa ihtiyaç duymuş olmalıydı.²⁶⁰

Phormiskosların duvara asılı şekilde betimlendikleri vazo resimleri bilinmektedir. Herhalde aşık kemikleriyle oynanmadığı zaman phormiskoslar evlerde duvara asılı dururdu. Muhtemelen çocuklar dışarı oyun oynamaya çıkarlarken ya da Platon'un da bahsettiği gibi palaistraya gittikleri zamanlar²⁶¹ phormiskoslarını da yanlarında götürüyorlardı. Ancak bu durum kuşkusuz ki aşık kemiği torbalarının ağır seramikten olanları için geçerli değildi.

²⁵⁶ Guy Bar-Oz, "An Inscribed Astragalus with a Dedication to Hermes," *Near Eastern Archaeology*, c.LXIV, 2001, s. 216.

²⁵⁷ Gisela M. A. Richter, "An Athenian Astragalos," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.XXXVI, 1941, s. 233.

²⁵⁸ Platon, *Lysis*, 206E, s. 27.

²⁵⁹ *Yunan Antolojisi*, s. 467.

²⁶⁰ Klein, *age*, s. 18.

²⁶¹ Platon, *Lysis*, 206E, s. 27.

Resim 143'de MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış bir kız çocuğu figürünü görülmektedir. Burada kız çocuğu sağ eliyle küçük çuval şeklinde bir phormiskos tutmaktadır. Resim 144'de ise bir Sicilya kenti olan Morgantina'da bulunmuş, Arkaik Dönem'e tarihlenen pişmiş topraktan bir phormiskos görüyoruz.²⁶²

• Astragalos Vazosu

Yunanlar tarafından MÖ 5. yüzyılda aşık kemiklerini saklamak için geliştirilmiş kaba astragalos vazosu denir. Vazo büyük bir aşık kemiği formundaydı ve aşık kemiklerini rahatça koymak ve çıkarmak için geniş bir ağız vardı. Günümüze az sayıda ulaşabilmiş örneklerinden biri Villa Giulia Müzesi'ndedir ve çömlekçi Syriskos imzalıdır. Bir diğeri MÖ 460'lara tarihlenen lir çalan Eros betimli, kulplu bir astragalos vazosudur;²⁶³ Resim 145'de görüldüğü gibi vazonun ağız kısmı oldukça geniştir. Bu tip vazolar iki kalıp kullanılarak üretilmişlerdir.²⁶⁴

Astragalos vazolarının en ünlüsü Aigina'da bulunmuş olan üzeri "Bulutların Dansı" betimli Ressam Sotades'in vazosudur (Resim 146). Kulpsuz olan bu vazo, MÖ 460-450 yıllarına tarihlenir ve Britanya Müzesi'ndedir.²⁶⁵ Bu örnekler dışında olasılıkla MÖ geç 5. yüzyıla tarihlenen, Atina Agorasında bulunmuş küçük bir vazo fragmanı da vardır. Üzerinde bir satyr'in kuyruğu ve bacakları betimlidir.²⁶⁶

²⁶² Jennifer Neils, "The Morgantina Phormiskos," *AJA*, c.XCVI, 1992, s. 233.

²⁶³ Richter, *An Athenian*, s. 123.

²⁶⁴ Age.

²⁶⁵ Herbert Hoffmann, *Sotades: Symbols of Immortality on Greek Vases*, USA, Oxford University Press, 1998, s. 107 vd.

²⁶⁶ Mary B. Moore, "Attic Red-Figured and White-Ground Pottery," *The Athenian Agora*, c.XXX, 1997, s. 356.

TOP OYUNLARI (EPHAIŘEİS, PILAE LUSUS)

Çeşitli oyunlarda kullanılan küre ya da yumurta biçimli nesneye top denir. Eski Yunan'da top yerine kullanılan kelimeler hakkında bilgimiz oldukça az olmakla birlikte en yaygın olarak kullanılan kelimenin *sphaira* olduğunu biliyoruz.²⁶⁷

Eski Yunan ve Roma'da farklı ebatlarda ve farklı malzemeler kullanılarak sınırsız çeşitlilikte top üretilirdi. Toplar genellikle bez ya

da deriyle kaplanır, içleri ise kum, toprak, un, yün, at kılı, tüy, paçavra, ip veya sünger gibi malzemelerle doldurulurdu.²⁶⁸ Dodona'da Zeus Kutsal Alanında bulunmuş bronz heykelde çıplak bir çocuk sağ elinde fırlatmak üzere olduğu bir top tutarken betimlenmiştir. Topun deri ile kaplanmış olduğunu üzerindeki dikiş yerlerinden anlıyoruz (Resim 147).²⁶⁹ MS

2. yüzyılda yaşamış olan tıp bilgini Galenus, Yunan çocukların domuz mesanesinden top yapışlarını anlatır.²⁷⁰ Galenus çocukların şişirdikleri domuz mesanesinin şeklini düzeltmek amacıyla mesaneyi önce ateşin külünde ısıttıklarından ve sonra küle sürttüklerinden bahsetmektedir.²⁷¹ Boyut ve malzemedeki çeşitliliğin yanı sıra bazı topların boyanarak renkli yapıldığını biliyoruz. Örneğin Homeros *Odysseia* adlı eserinde erguvan renginde bir toptan bahsetmektedir.²⁷²

²⁶⁷ Miller, *Athletics*, s. 172.

²⁶⁸ Nuray Yıldız, *Eski Çağlarda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 212.

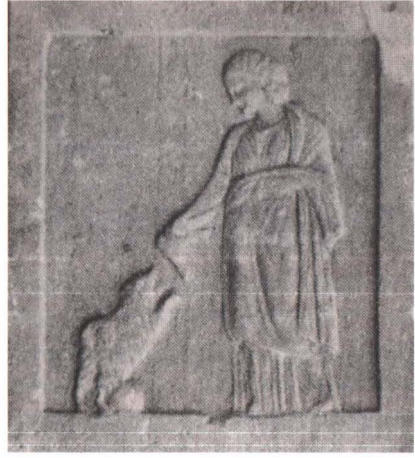
²⁶⁹ Dorothy Burr Thompson, "A Dove for Dione," *Hesperia Supplements*, c.XX, 1982, s. 157.

²⁷⁰ Harold Arthur Harris, *Sport in Greece and Rome (Aspects of Greek and Roman Life)*, New York, Thames and Hudson, 1972, s. 79.

²⁷¹ *Age*.

²⁷² Homeros, *Odysseia* viii, 374, s. 145.

Klasik Dönem çocuk mezar stellerinde top betimlerine rastlanır. Top betimleri daha çok erkek çocuklara ait stellerde görülür.²⁷³ Stel tasvirlerinde çocuklar genellikle topla oynarken gösterilmezler. Örneğin, Eretria'da bulunmuş, MÖ erken 4. yüzyıla tarihlenen bir mermer mezar stelinde Aristokrateia adlı bir kız çocuğu oyuncak topu ve köpeğiyle birlikte betimlenmiştir ancak top köpeğin arka ayaklarının dibinde yerde durmaktadır (Resim 148).²⁷⁴

148

Eski Roma Sanatı'nda lahitler üzerinde de top oynayan çocuk kabartmalarına rastlanır. Örneğin, Ksanthos'da bulunmuş bir lahdin bir yüzündeki kabartmada iki erkek çocuğu top oynarken betimlenmiştir (Resim 149). Sadece sağdaki çocuğun belden yukarısı korunagelmıştır. Çıplak ve sırtı dönük olarak gösterilen çocuk, sağ elindeki topu arkadaşına atmak üzeredir.²⁷⁵

Köylü Topu

Eski Roma'da tam olarak kaç top türü (*pilae, folles*) bulunduğu bilinmemektedir. Fakat Martialis dört çeşit top olduğundan bahseder.²⁷⁶ Bunlar *pila paganica*, *pila trigonalis*, *folles* ya da *folliculus* ve *harpestud*. Martialis "köylü topu" anlamına gelen *pila paganica* adlı topu şöyle tanımlar:²⁷⁷

Şişirilmiş tulumdan daha az gevşek,
içi hava dolu torbadan daha sıkıdır
tıka basa kuş tüyüyle şişkin bu köylü topu.

²⁷³ Christoph W. Clairmont, *Classical Attic Tombstones: I*, Kilchberg, Akanthus, 1993, s. 140.

²⁷⁴ *Age*, s. 158.

²⁷⁵ Gerhard Rodenwaldt, "Sarcophagi from Xanthos," *JHS*, c.LIII, 1933, s. 186.

²⁷⁶ Martialis, *Epigramlar xiv*, 45, 46, 47, 48, s. 491-492.

²⁷⁷ Martialis, *Epigramlar xiv*, 45, s. 491.

Eski Yunan ve Roma dünyasında top oyunları hem çocukların hem de yetişkinlerin oynadığı oyunlardı. Athenaeus'dan öğrendiğimize göre Büyük İskender de top oynamayı sevenler arasındaydı. İskender'in en sevdiği oyun arkadaşı, Atina tarafından kendisine vatandaşlık verilmiş ve bir heykeli

yaptırılarak onurlandırılmış olan Karystoslu Aristonicos idi.²⁷⁸

Galenus *De parvae pilae exercitu* (Küçük Topla Egzersiz) adlı incelemesinde top oyunlarının fiziksel ve zihinsel yönden yararlarını över. En iyi egzersizin top oynamak olduğunu; top oyunlarının diğer egzersizler gibi yaralanmalara yol açmadığını söyler. Galenus'a göre top oyunları vücudun her tarafını eşit biçimde çalıştırır, masrafsızdır, zamandan tasarruf sağlar ve her yaştan insan rahatlıkla oynanabilir. Top oyunlarının eğlenceli olmalarının yanı sıra sağlığa faydalı olarak görülmeleri nedeniyle de oynandığı anlaşılmaktadır.²⁷⁹

Yunan *gymnasion*unda top oyunları için ayrılmış *sphaisterion* (Lat. *sphaeristerium*) adlı özel bölümlerin olduğu bilinmektedir.²⁸⁰ Olympia palastrasındaki on dokuz numaralı odanın bir *sphaisterion* olabileceği ileri sürülmektedir. Odanın mimarisi hakkında bilgimiz yoktur.²⁸¹ Harris'den öğrendiğimize göre Eski Yunan yazınında *sphaisterion*dan bahseden ilk yazar Theophrastos (MÖ 372-287) olmuştur.²⁸² Theophrastos, zenginleşip sınıf atlayan ailelerin ortak bir özelliğinin içinde *sphaisterion* bulunan bir palastraya sahip olmak olduğunu anlatır.²⁸³ Bunun yanı sıra Delos ve Delphi'de bulunmuş, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen yazıtlardan buralarda atletik bina komplekslerine dahil olan *sphaisterion*lar olduğunu öğreniyoruz. Delphi'daki yazıt, *sphaisterion*un inşa harcamalarını içermesi

278 Athenaeus, *Deipnosophistae* i, 19A, s. 83.

279 Sweet, Segal, *age*, s. 96.

280 Mark Golden, *Sport in the Ancient World from A to Z*, Londra, Routledge, 2004, s. 157.

281 Miller, *Athletics*, s. 178.

282 Harris, *age*, s. 84.

283 *Age*.

bakımından özellikle ilgi çekicidir. Söz konusu yazıtta top sahası için satın alınan siyah toprağın fiyatı ile stadium için alınan beyaz kumun fiyatının karşılaştırılması yer almaktadır.²⁸⁴

Romalılar sphairisterionu Yunanlardan almışlar ve ismini *sphaeristerium* olarak değiştirmişlerdir. Roma'da büyük kamu hamamlarında ve Eski Yunan'da olduğu gibi varlıklı ailelerin villalarında top sahaları bulunurdu. Örneğin Claudius Etruscus Hamamları'nda bir sphairisterium olduğu kesin olarak bilinmektedir.²⁸⁵ Genç Plinius (MS 61/62-113), Laurentum ve Tuscan tepelerinde bulunan villalarını anlatırken içindeki top sahalarından da bahsetmektedir. Laurentum'daki evinin top sahasının deniz kıyısında olduğunu,²⁸⁶ Tuscan Tepeleri'ndeki evindeki top sahasının birden fazla top oyununun aynı anda oynanabileceği ve tüm bu oyunları seyretmek için sahaların etrafına toplanan seyircilerin sığabileceği kadar geniş olduğunu anlatır.²⁸⁷ Genç Plinius'dan top oyunlarının sevilerek oynanmasının yanı sıra çok sayıda izleyici çekme özelliğine sahip olduğunu da öğrenmekteyiz. Nitekim Genç Seneca (MÖ 4 - MS 65) da stadyumda top oyununu izleyen kalabalığın gürültüsü nedeniyle çalışmasının kesildiğini anlatır.²⁸⁸

Tiyatroda ele geçirilen bir yazıttan öğrenildiğine göre bir imparator kültü başrahibi Perge'de gymnasionda bir sphairisterion yaptırmıştı; ancak yazıt tiyatrodan devşirme olarak ele geçirilmiş olduğundan sphairisterionun Perge'de hangi gymnasionda bulunduğu bilinmemektedir.²⁸⁹

Herodotos, Lydia'lıların geliştirdikleri oyunlar arasına top oyunlarını da dahil etmektedir.²⁹⁰ Elimizde bu bilginin tarihsel gerçeklere ne oranda karşılık geldiğini doğrulayacak bir kanıt yoktur. Biz bu bölümün geri kalan kısmında Eski Yunan ve Roma'da oynandığını bildiğimiz top oyunlarını on bir başlık altında toplayarak inceleyeceğiz.

284 Age.

285 Fikret Yegül, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkınma*, çev. Emel Erten, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006, s. 345.

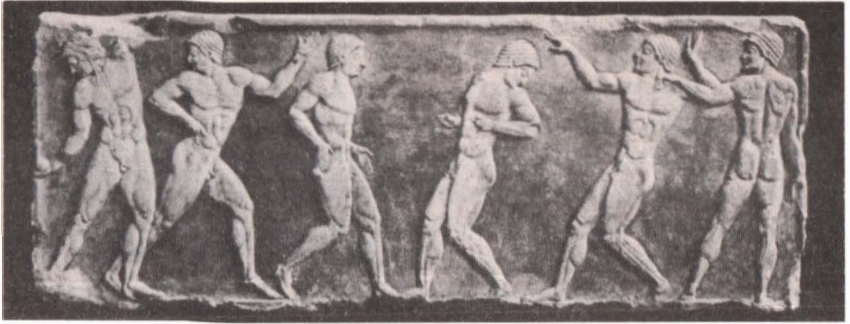
286 Harris, *age*, s. 84.

287 Age.

288 Seneca, *Mektuplar*, 80, I, s. 109.

289 Özdizbay, *age*, s. 84.

290 Herodotos, *Herodot Tarihi I.*, 94, s. 47.

Episkyros

Eşit sayıda oyuncudan oluşan iki takımın oynanan bu top oyununun sahası, günümüz benzer top oyunlarında olduğu gibi, çizilen üç çizgi ile belirlenirdi. Sahayı ortadan ikiye ayıran bir çizginin yanı sıra takımların yer aldığı yarı sahaların arka sınırını belirleyen iki çizgi bulunurdu. Orta çizgiye, yere tebeşir ile çizildiği için, Eski Yunancada tebeşir anlamına gelen *skyros* denirdi. Oyunun ismi de bu kelimeden türemiştir.

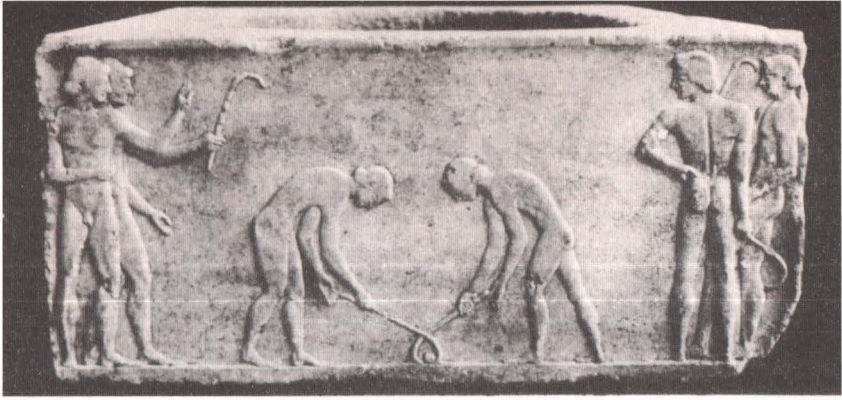
Pollux, *Onomastikon* adlı eserinde *episkyros* oyununu tanımlar; ancak bu tanım bir özetin ötesine geçmez.²⁹¹ Oyuna nasıl başlandığı, aynı takımda yer alan oyuncuların birbirlerine pas atıp atmadığı, sayı yapmak ya da oyunu kazanmak için ne yapılması gerektiği gibi önemli noktalara değinilmemiştir.²⁹² Pollux'dan öğrendiğimiz kadarıyla, topa sahip olan takımın topu karşı yarı sahaya atması gerekiyordu. Öteki takım ise kendilerine atılan top hareket halinde iken onu yakalayıp geri atmaya çalışırdı. Bu şekilde süren oyun, bir takım diğer takımı arka çizginin gerisine itinceye kadar devam ederdi.²⁹³ Yine Pollux'dan öğrendiğimize göre bu oyunun diğer bir ismi *ephebike* idi. Bu terim Antik Yunan'da yaşı on iki ve üzerinde olan genç erkeklere verilen isim olan *ephebos*dan türemiştir.

Atina'da Themistokles Duvarı'nda bulunan, yaklaşık olarak MÖ 6. yüzyıl sonlarına tarihlenen bir kouros kaidesinin üzerindeki kabartma-

291 Pollux, *Onomastikon* ix, 109, s. 387.

292 S. Casson, "The New Athenian Statue Bases," *JHS*, c.XLV, 1925, s. 169.

293 Miller, *Athletics*, s. 172.

lardan birinde episkyros oyunu betimlenmiştir (Resim 150). Pollux'un bu oyunu çocuk oyunları arasında saymasına rağmen burada görülen oyuncuların genç atletler olması dikkat çekicidir. Altı *epheboi* karşılıklı iki takıma ayrılmışlardır. En solda duran oyuncu elindeki küçük topu karşı yarı sahaya atmak üzeredir. Aynı takımın ortadaki oyuncusu hızla koşmaya hazırlanmaktadır. Orta çizgiye en yakın olan üçüncü oyuncusu ise karşı takımın topu hemen yakalama ve geri atma olasılığına karşı tedbirli bir şekilde onlara doğru ilerlemektedir. Diğer bir deyişle, topa sahip olan soldaki takım topun atılmasıyla birlikte atak yapmaya ve karşı takımın arka çizgisine ulaşmaya çalışmaktadır.²⁹⁴

Sopalı Oyun

Eski Yunan'da tıpkı günümüzün hokey sopaları gibi ucu kıvrık sopalarla oynanan bir oyun olduğu bilinmektedir. Fakat bu oyun hakkında sahip olduğumuz tek kaynak Atina Themistokles Duvarı'nda bulunan kaidenin ön yüzündeki bir kabartmadır (Resim 151); günümüze ulaşan bir yazılı kaynak bulunmamaktadır. Biz bu çalışmada bu oyunu "sopalı oyun" olarak adlandırdık.

294 Alex Philadelphus, "Three Statue-Bases Recently Discovered at Athens," *JHS*, c.XLII, 1922, s. 104; John Boardman, *Yunan Heykeli: Arkaik Dönem*, çev. Yaşar Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2001, s. 247; Miller, *Athletics*, s. 173; Casson, *age*, s. 169.

Söz konusu kabartmada toplam altı çıplak epheboi bulunmaktadır. En soldaki dışında hepsi sağ elinde hokey sopasına göre daha kısa olan, ucu kıvrık birer sopa tutmaktadır. Soldaki figürün sağ eli bir sopa tutuyor izlenimi verecek şekilde betimlenmiştir fakat bir sopa kabartması görülmemektedir. Casson bu figürün aslında boya ile yapılmış bir sopası bulunduğu ihtimalinden bahseder.²⁹⁵ Ortadaki iki epheboi aralarında yerde duran küçük bir topa eğilmiş, sopalarıyla bu topu kapmak için mücadele etmekte, diğer dört genç ise kendi oyun sıralarının gelmesini bekliyor gibi bu iki oyuncuyu izlemektedir. Casson, Della Seta'nın en sağdaki figürün duvara yaslı olduğunu iddia ettiğini aktarır; bu görüşe göre bu dört genç o an oynanmakta olan oyunun bir parçası değildir ve kenarda kendi sıralarının gelmesini beklemektedir.²⁹⁶ Philadelphus da aynı görüşü paylaşır ve bu kabartmadaki sahnenin aniden çekilmiş bir fotoğraf izlenimi verdiğini söyler.²⁹⁷

Klein'a göre, her ne kadar bu kabartma oyuncuları genç erkekler olarak tasvir ediyor olsa da, çocukların çoğu zaman yetişkinleri taklit ettiği göz önüne alındığında Eski Yunan'da küçük çocukların da bu oyunu oynadığı fikri ileri sürülebilir.²⁹⁸

MS 14. yüzyıla tarihlenen bir İngiliz minyatüründe sopalı oyuna çok benzer bir oyun resmedilmiştir (Resim 152).²⁹⁹ Oyuncuların ellerinde hokey sopasını andıran, ucu kıvrık sopalar vardır. Sopaların ve topun tasviri resim 151'deki kabartma ile neredeyse tamamen aynıdır. İki betim arasındaki tek önemli fark, minyatürdeki oyun sopalarının daha uzun olması nedeniyle oyuncuların ayakta dik durmalarıdır. Bu minyatür, oyunların çağlar boyunca nesilden nesile, coğrafi sınır tanımaksızın toplumdan topluma aktarılarak varlığını sürdürdüğüne iyi bir örnektir.

Ephedrismos

Pollux'dan öğrendiğimize göre *ephedrismos* adlı oyunda, belirli uzaklıktaki bir mesafede yere dik olarak konulan bir taş, başka bir taş ya da top

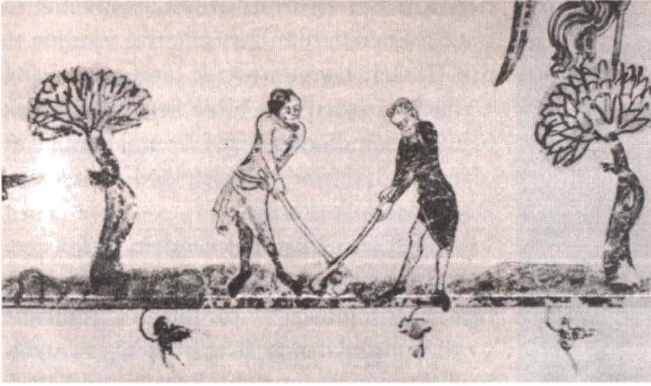
295 Casson, *age*, s.172.

296 *Age*.

297 Philadelphus, *age*, s. 104.

298 Klein, *age*, s. 20.

299 Casson, *age*, s. 172.

152

atılarak devrilmeye çalışılır.³⁰⁰ Hedef olan taş *dioros* olarak adlandırılırdı. Oyun da ismini buradan alır.

Diorosu deviremeyerek oyunu kaybeden taraf; ceza olarak kazanan oyuncuyu bulundukları yerden diorosa kadar sırtında taşır. Kimi zaman sırtta taşınan oyuncu, kendisini taşıyan oyuncunun gözlerini elleriyle kapatarak bir bakıma cezayı ağırlaştırırdı. Ephedrismos oyununun tüm betimlerinde oyuncular yerdeki taşı vurmaya çalışırken değil bu geleneksel taşıma pozunda gösterilir.³⁰¹

Pollux, ephedrismosu çocuk oyunları arasında saymıştır; fakat Yunan vazo resimlerinde bu oyunu oynayan yetişkinler de resmedilmiştir. Çıplak bir satyrin genç bir kızı sırtında taşımalarının betimlendiği, Ephedrismos Ressamına atfedilen, MÖ 470-460 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü bir lekythos buna iyi bir örnektir (Resim 153). Satyr bir genç kızı bükülmüş sağ dizinden tutarak taşımaktadır.³⁰² Satyrin gözlerini kapatan kızın sol bacağı serbest olarak aşağı sarmaktadır.

Ephedrismos oynayan erkek çocukların resmedildiği vazolara bir örnek olarak Schuvalov Ressamı'na ait, MÖ 430-420 yıllarına tarihle-

300 Pollux, *Onomastikon* ix, 119, s. 390.

301 Ephedrismos için bkz : Klein, *age*, s. 19; Werner Fuchs, "A Late Hellenistic Group of Aeneas and Anchises," *AJA*, c.LXXII, 1968, s. 384-385; Miller, *Athletics*, s. 172; Neils, Oakley, *age*, s. 275.

302 Neils, Oakley, *age*, s. 276.

153

nen kırmızı figürlü vazoyu gösterebiliriz (Resim 154).³⁰³ Çocuklardan biri diğerini sırtında taşımaktadır. Gözleri taşınan çocuk tarafından kapatılmıştır. Üçüncü bir çocuk ise biraz ileride üst üste duran iki taşın arkasında çömelmiş, kendisine ulaşmak üzere olan arkadaşlarını seyretmektedir. Taşınan çocuğun iki dizi de bükülüdür.

Erken Helenistik Dönem’de kız çocuklarının ephedrismos oynarken gösterildiği pişmiş toprak figürinler oldukça yaygındı. Bu figürinlerin MÖ 5. yüzyıl sonlarında üretilmiş olan büyük boyutlu heykellerden türeme oldukları bilinmektedir. Resim 155’de görülen yaklaşık olarak MÖ 300’e tarihlenen figürin ephedrismos oynayan kız çocukları betimlerine bir örnektir. Burada, vazo resimlerinden farklı olarak, oyunu kazanan arkadaşını sırtında taşıyan kızın gözleri kapatılmamıştır.³⁰⁴

Kale Oyunu

Eski Yunan’da, amacı bir topu atarak ya da yerde sektirerek yere dik olarak konulmuş, üzerinde yuvarlak bir deliğin bulunduğu bir tahtadan yapılmış bir kaleden geçmesini sağlamak olan bir oyun oynanırdı. Çalışmamızda orijinal ismini bilmediğimiz bu oyunu oynanma biçimine dayanarak “kale oyunu” olarak isimlendirdik. Bu oyun hem kız hem de erkek çocuklar tarafından oynanan iki kişilik bir oyundu. Vazo resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla küçük bir topla oynanıyordu.

MÖ 425’e tarihlenen kırmızı figürlü bir

154

khous üzerinde bu

303 Miller, *Athletics*, s. 174.

304 Neils, *Oakley*, age, s. 275.

(Resim 156). Çocuklardan biri yukarı kaldırdığı sağ elinde atmaya hazırlandığı bir top tutmaktadır. Diğer çocuk yerdeki kalenin hemen gerisinde hafifçe çömelmiş, topu yakalamak için kollarını uzatmış bir halde hazır beklemektedir.³⁰⁵

Kız çocukları bu oyunu oynarken betimleyen bir örnek, MÖ 450-400 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü pyksistir (Resim 157). Soldaki kız sağ elindeki topu kaleye atmak üzeredir. Kalenin arkasında bekleyen kız ise dizlerinin üzerine çömelmiş topu yakalamaya hazırlanmaktadır.³⁰⁶

155

İncelediğimiz son iki vazoda topu atmakta olan oyuncular benzer, topu yakalamak için kalenin arkasında bekleyen oyuncular ise farklı pozlarda resmedilmişlerdir. Resim 156'da görülen erkek çocuk figürü yere yarı çömelmiş olarak, Resim 157'deki kız çocuk figürü ise dizlerinin üzerine çökmüş olarak gösterilmiştir.

Kale oyununun şimdiye kadar değerlendirdiğimiz tasvirleri dışında üç tane kırmızı figürlü vazoda daha betimlendiği bilinmektedir. Bunlardan biri

157

Lübnan'da Sheikh Zenad'da bulunmuş olan domuz başlı bir *rhyton*dur (Resim 158). Bir palaistrada geçmekte olan sahnede top oynayanların yanı sıra iki genç atlet bulunmaktadır.³⁰⁷ Diğer iki kale

158

305 Klein, *age*, s. 19; Neils, Oakley, *age*, s. 271.

306 Lesley Beaumont, "Child's Play in Classical Athens," *History Today*, c.XLIV, 1994, s. 34.

307 Beirut National Museum, (Çevrimiçi) <http://www.beirutnationalmuseum.com/e-collection-fer.htm>, 1 Şubat 2007.

oyunu tasviri, küçük bir lekythos üzerinde ve Eros ile oynayan bir erkek çocuğunun betimli olduğu bir aryballos üzerinde yer almaktadır. Bütün bu vazoların ortak noktası, Yunan Sanatı'nda çocuk oyunlarının en çok işlendiği dönem olan MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihleniyor olmasıdır.³⁰⁸

Top Çevirme Oyunu

İki ya da daha çok sayıda topun havada çevrildiği, el çabukluğu ve hünere dayalı, günümüzde “top çevirme” olarak bilinen oyun, Eski Yunan'da özellikle genç kızlar ve kadınlar arasında yaygın olarak oynanırdı. Antik Yunan evlerinde kadınlar için ayrılmış bölüm olan gynaikonitiste oynadıkları top çevirme oyunu eve kapalı yaşamlarında hoş zaman geçirme yöntemi olmalıydı.

Her ne kadar top çevirme bir kadın oyunu olarak bilinse de Miller, Sabouroff Ressamı'na ait MÖ 460'e tarihlenen kırmızı figürlü kyliks üzerindeki sahnede top çevirmekte olan bir kadını iki erkek çocuğunun izlemesinden yola çıkarak bu oyunun aynı zamanda erkek çocukları tarafından da oynandığını ileri sürmektedir (Resim 159).³⁰⁹

MÖ 5. yüzyıl Atina vazolarında çeşitli yaşlardan kadınlar bu oyunu oynarken betimlenmişlerdir. Örneklerin hepsinde top çeviren kadınlar otururken tasvir edilmiştir. Bazı vazo resimlerinde top çeviren kadının önünde yerde bir *kalathos* yani yün sepeti görülmektedir. Oyun sahnesine kalathosun dahil edilmesi muhtemelen kadınların yün topu çevirdiğini ifade etmek içindir.³¹⁰ Örneğin, Londra D 12 Ressamı'na ait, MÖ 460'lara tarihlenen bir pyksis üzerindeki betimde bir kadın, önünde yerde ağzına kadar yün ipliğiyle dolu bir kalathos, üç yün topu çevirmektedir (Resim 160). Karşısında ayakta duran diğer bir kadın da elinde bir yün topu tutmaktadır;³¹¹ sanki elindeki topu, oturarak top çeviren kadına atmak üzeredir. Top çeviren kadının arkasındaki sütun sahnenin bir evin içinde geçtiğini gösterir.

308 Neils, Oakley, *age*, s. 271.

309 Miller, *Athletics*, s. 168.

310 Neils, Oakley, *age*, s. 273.

311 *Age*.

Resim 159'daki vazo resminde ve Resim 161'da görülen, MÖ 420-400 yılları arasına tarihlenen bodur lekythos üzerindeki sahnede top çeviren kadınların önünde bir yün sepeti bulunmadığından kadınların top olarak ne kullandıklarını bilemiyoruz. Top yerine elma ya da küre şeklinde başka meyvelerin çevrildiği bilinmektedir. Elma aşkın ve doğurganlığın sembolü olması bakımından sembolik olarak evlenmemiş kızların çevirmesi için çok uygundur.³¹²

Resim 161'deki vazo fragmanında, *khiton* ve *himation* giyinmiş bir genç kız ya da kadın, *klismos*da oturmuş, top çevirmektedir. Önünde sadece sağ eli, elbisesinin alt tarafı ve ayağı gözüken başka bir kadın ayakta durmaktadır.³¹³

Top çevirme oynanırken "Ne kadar uzun yaşayacağım?" sorusu sorulması gibi bir âdet vardı.³¹⁴ Bu soru Yunan mitolojisindeki kader tanrıçaları Moira'ları akla getirmektedir. Yunan mitolojisine göre insan ana karnından doğar doğmaz kader onun "ipliğini bükmeye" koyulur. Üç Moira ipliği bükerek durur, günün birinde de keserler. O

159

160

161

³¹² Age.

³¹³ Söz konusu bodur lekythos için bkz. Moore, *age*, s. 267.

³¹⁴ Henry R. Immerwahr, "An Inscribed Terracotta Ball in Boston," *Greek and Byzantine Studies*, c.VIII, 1967, s. 259.

anda insan ölür.³¹⁵ Örneğin, *İlyada*'da dövüşen bir savaşçı için şöyle denmektedir:³¹⁶

Amarynkeusoğlu Diore's'in bitti ömür yumağı
tam o sırada,
Sivri bir taşla vuruldu sağ bacağı topuğundan.

Kadınların top çevirme oyununu yün toplanla oynamalarının ve oynarken sordukları sorunun mitolojik göndermeleri bu oyunu oynamanın aslında bir tür fal olduğuna işaret eder.

Aporraksis

Aporraksis, topu kuvvetli bir şekilde yerde sektirmek ve sürmekten ibaret olan bir çocuk oyunuydu. Aynı anda topun kaç kere sektirildiği de sayılırdı. Oyunun amacı mümkün olduğunca uzun bir süre topu sürmek ve olabildiğince çok sayıda sektirmekti. Bu oyunda kullanılan topun sert ve dayanıklı olması gerekliydi.³¹⁷

Pollux aporraksisi yerde top sektirme oyunu olarak tanımlar.³¹⁸ McDaniel ise Eski Yunan ve Roma'da duvarda top sektirerek oynanan bir oyun daha olduğunu ileri sürer.³¹⁹ Harris aporraksisin duvarda değil de yerde top sektirmek olduğunu özellikle belirtir.³²⁰ Sonuç olarak, bu konu literatürde tam olarak açıklığa kavuşmamıştır.

MÖ 4. yüzyıla tarihlenen Güney İtalya vazolarında aporraksis oyununun sıklıkla betimlendiği bilinmektedir. Bu vazo resimlerinde top sektiren kızlara genellikle genç bir adam ya da Eros eşlik etmektedir.³²¹ Bunların yanı sıra kırmızı figürlü bir *pelike* üzerinde de top sektiren bir genç ve onu

315 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997, s. 207.

316 Homeros, *İlyada* iv, 517. s. 143.

317 Miller, *Athletics*, s. 172.

318 Pollux, *Onomastikon* ix, 105, s. 386.

319 Walton Brooks McDaniel, "Some Passages Concerning Ball-Games," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, c.XXXVII, 1906, s. 123.

320 Harris, *age*, s. 86.

321 Immerwahr, *age*, s. 259.

izleyen iki arkadaşı betimlenmiştir (Resim 162).³²² Hem kız hem erkek çocukların oynadığı bir oyun olduğu anlaşılmaktadır.

Ourania

Ourania adlı oyunda, oyuncuların biri elindeki topu havaya atar, diğer oyuncular ise top yere düşmeden onu yakalamaya çalışırlar.³²³ Pollux topun geriye doğru kaykılarak gökyüzüne fırlatılacağını yazar.³²⁴ *Ourania* kelimesi, muhtemelen Eski Yunancada gök ya da gök kubbesi anlamına gelen *ouranos*dan³²⁵ türemiştir. Homeros *Odysssea*'da ouraniya benzer bir oyundan bahseder.³²⁶

Derken Alkionoos buyurdu Helios'la Laodamos'a,
Haydi dedi, oynayın şöyle karşılıklı,
geçemezdi onları oyunda hiç kimse,
onlar da güzelim bir top aldılar ellerine,
erguvan rengi bir toptu bu, usta Polybos'un yaptığı,
birisi topu attı bulutlu göklere doğru,
eğilip arkaya vermişti kendini,
öbürü de fırladı yerden havaya, ve daha yere değmeden ayakları
kolaycacık yakalayiverdi topu.
Böylece başardılar havada top oyununu,
sonra başladılar bereketli toprak üstünde oynamaya,
hora teptiler karşı karşıya, hızlı hızlı,

Homeros'un anlatımının Pollux'un *ourania* tanımına uyduğu görülmektedir. Fakat Pollux, *ouraniya* çocuk oyunları arasında sayarken, *Odysssea*'da oyunu oynayanlar (Helios ile Laodomas) çocuk değil delikanlılardır.

Lawler'a göre Eski Yunanlar için top oyunu ile dans iç içe geçmiş faaliyetlerdi. Hatta Yunanların kendilerinin bile ne zaman top oyununun bitip

322 Sweet, Segal, *age*, s. 100.

323 *Ourania* için bkz. Stephen G. Miller, *Arete: Greek Sports from Ancient Sources*, University of California Press, 2004, s. 124; Golden, *age*, s. 171.

324 Pollux, *Onomastikon* ix, 106, s. 386-387.

325 Sinanoğlu, *age*, s. 207.

326 Homeros, *Ilyada* viii, 370-380, s. 145.

ne zaman dansın başladığını tam olarak bilmediklerinden bahseder. Bu görüşünü Homeros'un yukarıda alıntılarımız metni ile destekler ancak özel olarak ourania oyunundan bahsetmez.³²⁷

Trigon

Üç kişinin bir üçgen oluşturarak birbirlerine top attıkları, topu yakaladıkları ya da topa vurdukları oyun *trigon* olarak bilinir. *Martialis*, *trigon* oynayan oyuncuların bu dizilişini anlatır:³²⁸

her biri üçgenin bir köşesinde duran
üç oyunculu top oynar, ısınır
ya da toza bulanmış topu kaparsın elinle

Trigon oyunu sayısı üç ile altı arasında değişen küçük toplarla oynanırdı. Oyuncular topları atarken birbirlerini yanıltmaya çalışırlardı. Amaç karşı tarafın topu kaçırmamasını sağlamaktı.³²⁹ Yine *Martialis*'den öğrendiğimize göre *trigon* çıplak oynanan bir oyundu.³³⁰

Horatius, *Satirler* adlı eserinde *trigon* oynamayı sevmediğinden bahseder, sıcak akşamüstleri oynamaktan özellikle kaçındığı bir oyundur bu.³³¹

Dizle Top Sektirme

Eski Yunan'da erkek çocukların dizlerinde top sektirdiğini biliyoruz fakat bu oyuna verilen bir isim varsa da günümüze ulaşmamıştır; antik yazında da bu oyuna yapılmış herhangi bir referans yoktur. MÖ 400-350 yılları arasına tarihlenen mermer bir mezar *loutrophoros*u üzerinde çıplak bir genç erkek atleti sağ uyluğunda büyükçe bir topu dengede tutarken betimleyen bir kabartma bulunur (Resim 163). Top sektiren genç, sırtından doladığı sağ eliyle sol bileğini tutmuştur. Solda duran bir erkek çocuk ise onu izlemektedir. En sağda koşu yolunun kampteri durmaktadır.

327 Lillian B. Lawler, "Ballgame Dances," *The Classical Journal*, c.XXXVI, 1941, s. 423-424.

328 *Martialis*, *Epigramlar* iv, 19, s. 145.

329 R. C. Jensen, "The Kourion Ballplayer," *Report of the Department of Antiquities Cyprus*, 1984, s. 284.

330 *Martialis*, *Epigramlar* vii, 72, s. 258.

331 Horatius, *Satirler* i, 6, 126, s. 29.

Kampterin üzerinde atletin düzgün bir şekilde katlanmış kıyafetleri vardır. Sektirilen top muhtemelen bir *follistir*.³³²

Phaininda

Pollux'dan öğrendiğimize göre bir çocuk oyunu olan *phaininda* da oyuncular yumuşak bir topu birbirlerine atarlar. Oyunun özelliği topu tutan çocuğun topu şaşırtmacalı bir şekilde atmasıdır; böylece topun kendisine atılmasını bekleyen oyuncu aldatılmış olur.³³³

Phaininda, Pollux'a göre, Eski Yunancada *harpezo* yani kapmak, yakalamak anlamına gelen³³⁴ kelimedenden türeme *harpaston* adlı topla oynanan başka bir oyuna benzer.³³⁵ Athenaus'a göre ise phaininda, harpestonla oynanan oyunun eski ismidir.³³⁶ Nitekim Golden *phainindaya harpestum* da denildiğinden bahseder.³³⁷ And, Eski Yunancada çocuk oyunları için “-inda” eki konulduğunu yazar;³³⁸ phaininda kelimesini buna bir örnek olarak verebiliriz.

Bir Top Oyunu

Çok sayıda Yunan vazo resminde karşımıza çıkan fakat yazılı kaynaklarda bahsi geçmeyen, bu yüzden ismini bilmediğimiz ve kurallarını da tam olarak tanımlayamadığımız bir top oyunu vardır. Oyunun bilinen bütün betimlerinde yaşlı bir erkek figürü, birbirinin omzuna binmiş genç erkeklerin elindeki topu atmaya hazırlanmaktadır.³³⁹

Örneğin Edinburgh Ressamı'na ait, MÖ 500-490 yıllarına tarihlenen siyah figürlü bir lekythos üzerindeki resimde, arkadaşlarının omzuna binmiş olan üç genç erkek figürü topu yakalamak için ellerini ayakta duran sakallı bir erkeğe uzatmaktadır (Resim 164). Muhtemelen bir *paidagogos* olan bu yaşlı adam, topu havaya atmak üzeredir ve gençler de topu yakalamak için

332 Dizle top sektirme oyunu için bkz. Miller, *age*, s. 174 ve 175.

333 Pollux, *Onomastikon* ix, 105, s. 386.

334 Sinanoğlu, *age*, s. 34.

335 Pollux, *Onomastikon* ix, 105, s. 386.

336 Athenaeus, *Deipnosophistae* i, 14, s. 65.

337 Golden, *A to Z*, s. 131.

338 And, *Oyun*, s. 31.

339 Miller, *Athletics*, s. 173.

164

birbirleriyle mücadeleyle hazırlanmaktadır.³⁴⁰ Başka bir vazo resminde ise topu atacak olan erkek figürü oturmaktadır (Resim 165). Her iki örnekte de gençler çıplak, topu atmak üzere olan yaşlı erkek figürü ise giyimlidir.

Bu oyunu betimleyen bütün vazo resimlerinde sırtlarında arka-daşlarını taşıyan genç erkekler elleri güç almak için dizlerine dayalı olarak betimlenmiştir.³⁴¹ Assos nekropolisinde bir lahit içinde bulunan, Serdaroğlu'nun eserinde "Eskiçağda çok sevilen bir top oyununun oyuncuları" olarak tanımlandığı pişmiş toprak figürünü³⁴² aynen bu pozda betimlenmiştir (Resim 166). Sırtında genç bir oyuncuyu taşımakta olan sakallı figür ellerini, tıpkı vazo resimlerinde olduğu gibi dizlerine dayamıştır. Bu benzerliğe dayanarak, bu figürlerin söz konusu top oyununu oynamakta oldukları ileri sürülebilir.

165

DİĞER OYUNLAR

Kottabos

Kottabos, symposion sırasında, genelde yemek sonrası oynanır. İçki kâsesi elde çevriler içinde birikmiş olan şarap tortusu önceden belirlenmiş bir hedefe fırlatılır. Eski Yunan'da

340 Age.

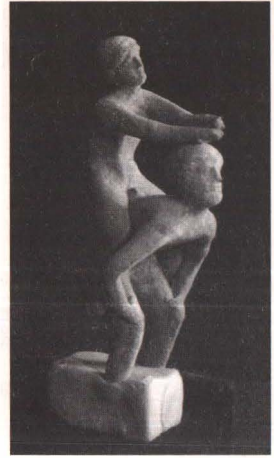
341 Klein, *age*, s. 19.

342 Ümit Serdaroğlu, *Behramkale*: Assos, 3. bs, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005, s. 121.

özellikle MÖ 6-3. yüzyıllar arasında çok yaygın olarak oynandığı bilinmektedir.³⁴³ Klineye uzanmış olarak ya da ayakta oynanan oyunda oyuncunun hedefe zarafet içinde isabet ettirmesi bir övünç kaynağı olarak görülürdü. Oyuncular klineye uzandıklarında sol dirseklerine dayanarak sağ elleriyle atış yaparlardı.³⁴⁴

Ressam Euphronios'a ait, yaklaşık olarak MÖ 520'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir psykterde Smikra adlı çıplak bir kadın, işaret parmağını sağ elinde havada tuttuğu bir kabin kulpuna geçirmiş kottabos oynamaktadır (Resim 167). Vazonun üzerinde "Senin için fırlatıyorum, Leagros" yazmaktadır.³⁴⁵ Symposionlarda erkeklere eşlik eden kadınlar, onların karıları değil *hetairalar*dır. Bu, resim 167'deki Smikra adlı kadın için de geçerlidir.

Aristophanes'in MÖ 425 yılında oynanan *Akharnes* (*Akharnailılar*) adlı komedyasında kottabos oynayan bir hetairanın bahsi geçmektedir.³⁴⁶ Atina'nın Akharnai demosundan olan Dikaiopolis, Peloponnesos Savaşı sırasında Spartalılarla kimseye danışmadan barış yapar. İlk önce hemşerileri tarafından suçlansa da sonra onları ikna etmeyi başarır. Kararını savunurken savaşın Megara kenti ile ticari ilişkiler nedeniyle değil de Megaralı hayat kadını Simaetha'nın kottabos oynayarak sarhoş olan Atinalılarca kaçırıldığı için çıktığını ileri sürer.³⁴⁷

166

167

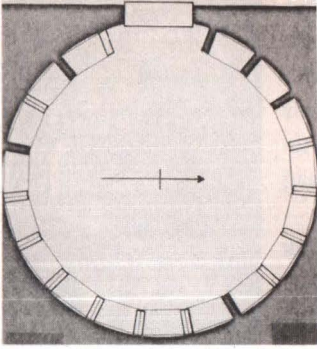
343 Brian A. Sparkes, "Kottabos: An Athenian After-Dinner Game," *Archaeology*, c.XIII, 1960, s. 202-207; E. Csapo, M. C. Miller, "The Kottabos-Toast and an Inscribed Red-Figured Cup," *Hesperia*, c.LX, 1991, s. 367-382.

344 Gisela M. A. Richter, "Department of Classical Art: Accessions of 1913. Bronzes," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.IX, 1914, s. 95; Deighton, *age*, s. 72.

345 Sparkes, *age*, s. 202.

346 Aristophanes, *Akharnailılar*, s. 28.

347 *Age*.

168

Sadece yetişkinlerin oynadığı, erotik öğeler barındıran bir oyun olan kottabosun bu özelliğine Sophokles *Salmoneus* adlı oyununda göndermede bulunur. Oyundaki bir karakter, en iyi kottabos oyuncusuna ödül olarak gıdıklamalar ve öpücükler verileceğini söyler.³⁴⁸

Kottabos oynanan mekân, Eski Yunan evlerinde symposion sırasında erkeklerin yemek yiyip içki içmesi için özel olarak ayrılan *androndu*.³⁴⁹ Andron dışında

kottabos oynanan başka özel odaların bulunduğunu Miller'in kare üzerine oturan dairesel planlı odaları incelediği makalesinden öğreniyoruz.³⁵⁰ Miller bu planın Antik Dönem mimarlık tarihçileri arasında sürekli bir tartışma konusu olduğundan bahseder. Vergina'daki bir yapıda bulunan bu plandaki bir odanın, Delphili Hegesander'e dayanarak, kottabos oyunu için özel olarak düzenlendiğini ileri sürer (Resim 168).³⁵¹ Bütün oyunculardan eşit uzaklıkta bulunan merkeze konan kottabos hedefine atış yapılan dairesel planlı odalar vardı.³⁵² Miller, Vergina'daki yapıda bulunan odada *kline* desteği olarak yorumlanabilecek duvardan odanın içine doğru uzanan toplam on sekiz tane çıkıntının bulunmasının bu odanın Delphili Hegesander'in tarif ettiği özel kottabos odalarından biri olduğunu kanıtladığını söyler.³⁵³

Temel unsuru şarap tortusu ile uzaktan belli bir hedefi vurmak olan bu oyunun sayılamayacak kadar çok çeşidinin geliştirilmiş olduğunu tahmin ediyoruz. Biz bu çalışmada antik yazında bahsedilen kottabosun iki çeşidini inceleyeceğiz.

348 Sophokles, *Fragmanlar*, 537, s. 273.

349 John Boardman, "Social Life in Classical Athens," *Cambridge Ancient History*: Cilt V ve VI resimleri, haz. John Boardman, Cambridge, Cambridge University Press, 1994, s. 125.

350 Stephen G. Miller, "Round Pegs in Square Holes," *AJA*, c.XXVI, 1972, s. 79.

351 *Age*.

352 Athenaeus, *Deipnosophistae* xi, 479-480, s. 125.

353 Miller, *Round Pegs*, s. 79.

- Kottabos di oksybaphon

Kottabos oyununun bu çeşidinde; lekane suyla doldurulur, içinde *oksybaphon* adını verdikleri küçük çanaklar yüzdürülür, oyuncular bu çanakları fırlattıkları şarap tortularıyla batırmaya çalışırlardı. En çok *oksibapha* batıran oyuncu oyunu kazanmış sayılırdı. Bu çanaklar su üstünde yüzebildiklerine göre düz olsalar gerek. Kattabosun bu tipinin bilinen bir betimi yoktur; fakat kırmızı figürlü vazo üzerine içinde çanakların yüzdüğü bir lekane resmi yapılmasının oldukça zor bir iş olduğu düşünülürse, bu durum hiç de şaşırtıcı değildir.³⁵⁴

- Kottabos Katakto

Antiphanes'in Athenaeus aracılığıyla günümüze ulaşmış bir yazısı kottabosun bu çeşidiyle ilgili en temel kaynaktır.³⁵⁵

Kottabos'un ikinci ve daha popüler olan bu varyasyonunda oyuncular kandelabrum benzeri "kottabos ayağı"nın tepesine yerleştirilen *plastinks* adı verilen bir disk vurmaya çalışırlardı. *Plastinks*, *manes* olarak bilinen bir erkek çocuğu figürünün üstünde dengede dururdu (Resim 169 ve 170). Manes Eski Yunancada aynı zamanda kölelerin genel adıdır. Ashmolean Müzesi'nde 9,8 cm. yüksekliğinde bronz bir manes bulunmaktadır. Manesin bağlı olduğu kottabos ayağı eksiktir. Bu erkek figür çıplaktır; sol eli kalçasında ayakta durmaktadır. Sağ elinin işaret parmağıyla şarap tortusu fırlatmak için kullandığı kyliksi tutmaktadır (Resim 169).³⁵⁶ Başka bir bronz manes ise bir kottabos ayağının kırılmış diğer parçalarıyla birlikte İtalya'nın Vetulonia kentinde bulunmuştur. MÖ 4. ya da 3. yüzyıla tarihlenen bu manes bir Silenos figürüdür (Resim 170).³⁵⁷ Silenos

169

170

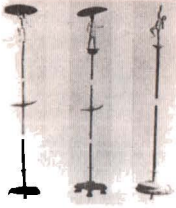
354 Sparkes, *age*, s. 206.

355 *Age*, s. 205.

356 P. Gardner, "Some Bronzes Recently Acquired for the Ashmolean Museum," *JHS*, c.XXX, 1910, s. 232; Sparkes, *age*, s. 205.

357 Sidney N. Deane, "Archaeological News," *AJA*, c.XXV, 1921, s. 91-92.

171

figürü şarapla, sarhoş olmakla bağlantılı olan kottabos oyununun genel niteliğine oldukça uygundur. Silenos, Dionysos alayında dolaşan kocamış satyrlere verilen isimdir; aynı zamanda Silenos adında bir mitolojik kişi de vardır.³⁵⁸

Oyuncuların amacı fırlattıkları şarap tortularıyla plastinksı vurarak yere düşürmektir. Vurulan plastinksin yere düşerken ses çıkarması için kottabos ayağı ortasında sabit duran ikinci bir disk bulunurdu.³⁵⁹

Günümüze ulaşmış kottabos ayağı örneklerinde manes kısmı bulunanlar mevcuttur fakat Yunan vazo resimlerinde kottabos ayakları üzerinde manes betimlerine rastlanmamaktadır. Örneğin Perugia'da yürütülen kazılarda üç tane manesli kottabos ayağı ele geçirilmiştir (Resim 171).³⁶⁰ Buna karşılık satyrlerin şölen eşyalarını taşıdığı bir tören alayının betimli olduğu kırmızı figürlü bir *guttus* üzerinde görülen satyrlerden biri iki tane manesi olmayan kottabos ayağı taşır. Her iki kottabos ayağı da kandelabrumlarda olduğu gibi üçer ayağa sahiptir (Resim 172).³⁶¹

172

Atina Agorasında bulunmuş kırmızı figürlü bir kyliks üzerinde kottabos oynayan genç bir erkek betimi vardır (Resim 173). Sağ elinin işaret parmağıyla bir kyliksi döndürmektedir, sol elindeyse bir skyphos bulunur. Vanderpool, erkek figürünün solundaki nesnenin kottabos ayağı olduğunu, üzerindeki nesnenin de bilinen manes figürlerine benzetmesine rağmen bir manes olduğunu ileri sürer.³⁶²

³⁵⁸ Erhat, *age*, s. 271.

³⁵⁹ Kottabos kataktos için bkz. Herman W. Hayley, "The κότταβος κατακτός in the Light of Recent Investigations," *Harvard Studies in Classical Philology*, c.V, 1884, s. 73-82; Richter, *Department of Classical Art*, s. 95; Sparkes, *age*, s. 205; Kurke, *Coins*, s. 280.

³⁶⁰ Sparkes, *age*, s. 204.

³⁶¹ H.B. Walters, "Red-Figured Vases Recently Acquired by the British Museum," *JHS*, c.XLI, 1921, s. 149.

³⁶² Eugene Vanderpool, "The Rectangular Rock-Cut Shaft," *Hesperia*, c.XV, s. 280.

Askoliasmos

Askoliasmos oyununun ismi Eski Yunancada “tek ayak üzerinde zıplamak” anlamına gelen *askoliazein* fiilinden türemiştir. Latincesi *ascitae*-dir. St. John, askoliasmosun beş çeşidi olduğunu belirtir:³⁶³

Oyunun en basit halinde oyuncular tek ayak üzerinde sekerek ilerlerler. Amaç bu şekilde mümkün olduğunca çok mesafe kat etmektir. Oyun tekli olduğu gibi kol kola girmiş çiftlerin yarışması olarak da oynanırdı.

St. John’a göre askoliasmosun ebeleme oyununu andıran iki farklı çeşidi vardır. Bunlardan birinde, tek ayak üstünde seken oyuncular birbirlerini ebelemeye çalışırlar. Diğer varyasyonda ise tek ayak üzerinde seken bir oyuncu “iki ayağını kullanabilen” diğer oyuncuları yakalamaya çalışır. Bunlardan herhangi birine dokunmayı başarırsa oyunu kazanmış olur. Başka bir deyişle, sadece ebe olan oyuncu sekerek ilerlemektedir, diğer oyuncuların böyle bir zorunluluğu yoktur. St. John’un bu askoliasmos tanımını bize göre tutarsız ya da eksiktir. Ebe dışındaki diğer oyuncular sekmek zorunda değil ise ebenin onları sekerek yakalaması olası gözükmemektedir. Böyle bir oyun kuralı ancak ebeden kaçan oyuncuların mekâna ya da başka bir kısıta bağlı oldukları zaman geçerli olabilir.

Dördüncü askoliasmos çeşidinde bütün oyuncular aynı anda tek ayak üstünde sekmeye başlarlar ve hepsi kaç defa sektiklerini sayarlar. Oyunu en çok seken oyuncu kazanır.

Bu ilk dört varyasyonundan farklı olarak daha ziyade yetişkinlerin oynadığı askolismos çeşidinde, içi şarapla ya da havayla şişirilerek doldurulan teke derisinden tulumlar yağlanıp yere konurdu. Ayakları çıplak bir oyuncu tek ayağı üstünde bir tulumun üzerine sıçrar ve orada dengede

173

³⁶³ J. Augustus St. John, *The History of Manners and Customs of Ancient Greece*, c.I, Elibron Classics Series, 2005, s. 156.

durmaya çalışırdı. Tulumlar yağlandıkları için çok kaygan olurlar ve bunu başaran çok az olurdu ve düşenlere gülmek de âdettendi. Ödül olarak kazananlara içi şarap dolu bir tulum hediye edilirdi.³⁶⁴

Askoliasmos'un bu türü Atina'da Askolia Bayramı sırasında sık sık oynanan bir oyundu. Askolia Bayramı Dionysos şerefine kutlanan bir bayramdı. Bu bakımdan askoliasmos dini bir oyundur. Oyunun teke derisi tulumların üzerinde oynanmasının da nedeni bu tulumların Dionysos'a kurban edilen tekelerin derisinden yapılmış olmasıyla açıklanmaktadır.³⁶⁵ Eski Yunancada askos "tulum, deriden yapma kap" ve "sarhoş" anlamına gelmektedir.³⁶⁶ Askoliasmos oyunu için kullanılan tulumlar da bu isimle anılırdı. Askos, askolia ve askoliasmos kelimelerinin birbirlerinden türedikleri açıktır.

Aristophanes bu oyundan şu şekilde bahsetmiştir: "...Açık havada, bir tulum üzerinde bacaklarınla sıçra."³⁶⁷ Vergilius (MÖ 70-19) ise Aristophanes'den (MÖ 448/445-388/385) yaklaşık dört asır sonra aynı oyundan şöyle bahseder: "...ve yumuşak çayırlarda yağlanmış keçi derileri üzerinde neşe ile dans edildi."³⁶⁸

Askoliasmos açık havada oynanırdı. Nitekim Ostia'da bulunmuş MS 2. yüzyıla tarihlenen bir mozaikte kırsal bir alanda oynanırken betimlenmiştir. Burada Bacchus, karısı Ariadne, satyrler ve kadınlar tulumun çevresine dizilmişlerdir. Yerde kaygan tulumdan düşen bir satyr oturmaktadır. Başka bir satyr ise tulumun üzerine sıçramaya hazırlanmaktadır. Oyun başlamak üzeredir. Napoli Müzesi'ndeki bir kameo üzerinde de benzer bir sahne betimlenmiştir.³⁶⁹

Tüm bu tasvirlerden ve anlatılanlardan bizim çıkarttığımız sonuç askoliasmos oyununun en popüler olan bu beşinci çeşidinin aynı zamanda içinde dini öğeler barındıran bir dans olması itibariyle karmaşık bir yapısı ve toplumsal anlamı bulunduğudur. Diğer bir deyişle, sadece bir oyun olarak değerlendirilemez.

³⁶⁴ John William Mollet, *An Illustrated Dictionary of Words Used in Art and Archaeology*, The Elibron Classics Series, 2006, s. 26; Yıldız, *age*, s. 124.

³⁶⁵ Yıldız, *age*, s. 124.

³⁶⁶ Sinanoğlu, *age*, s. 36.

³⁶⁷ Aristophanes, *Ploutos*, 1129, s. 461.

³⁶⁸ Vergilius, *Georgica* ii, 384, s. 40.

³⁶⁹ Yıldız, *age*, s.124.

Micatio

Micatio, iki oyuncuyla oynanan bir tahmin oyunudur. İki oyuncu aynı anda sağ el parmaklarıyla bir sayı yaparlar. İki sayının toplamını doğru olarak ilk söyleyen taraf oyunu kazanır. Günümüzde Güney İtalya'da oynanan *morra* bu oyunun aynıdır.³⁷⁰

Özellikle Eski Roma'da oldukça yaygın, çocukların yanı sıra yetişkinlerin de oynadığı bir oyundu. Hatta tavernalarda hesabı kimin ödeyeceğini belirlemek amacıyla kimi zaman bu basit oyunun oynandığı bilinmektedir.³⁷¹ Hile yapılmasına çok müsait bir oyun olması nedeniyle Latin edebiyatında birinin dürüstlüğüne ifade etmek için "karanlıkta micatio oynanabilecek adam" deyişi yerleşmişti.³⁷²

Micatio kural olarak sağ el ile oynanırdı. Oyuncular sağ ellerini o kadar hızlı hareket ettirirlerdi ki sol elin herhangi bir hareketi karşı tarafın dikkatini dağıtacağı ve parmak saymasını imkânsızlaştıracığı için, oyuncuların sol ellerini hareket ettirmeleri yasaktı. Bu yüzden oyuncular, ya sol elleriyle bir değnek tutarlardı ya da günümüz *morrasında* olduğu gibi sol ellerini arkalarına saklarlardı.³⁷³ Micatio, sol eli oyun dışı bırakan iki ayrı şekilde oynanırdı:

Değnekli Micatio

Değnekli micatio daha ziyade Yunan kentlerinde oynanmaktaydı. Bu tipe ilgili betimlerin bilinen en eski örneği olan MÖ 440-430 yılları arasına tarihlenir. Yıkama Ressamı'na ait kırmızı figürlü bir *hydriada*, iki kadın çeşme başında karşılıklı oturmuş micatio oynamaktadır (Resim 174). Kadınların üzerinde ufak değneğiyle bir Eros uçmaktadır. Soldaki kadın oyuncu parmaklarıyla iki, sağdaki kadın ise beş göstermektedir. Aralarında ikisinin de sol elleriyle tuttuğu bir değnek bulunmaktadır. Soldaki kadın

370 Beaumont, *age*, s. 33; Jerome Corcopino, *Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire*, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 251; Klein, *age*, s. 22.

371 William Steams Davis, *A Day in Old Rome: A Picture of Roman Life*, New York, Biblio&Tennon Publishers, 1959, s. 205.

372 Paul G. Brewster, "A Roman Game and its Survival on Four Continents," *Classical Philology*, c.38, 1943, s. 135; Corcopino, *age*, s. 252.

373 Paul F. Perdrizet, "The Game of Morra," *JHS*, c.XVIII, 1898, s. 130.

174

175

değneği ucundan, sağdaki kadın ise neredeyse ortasından tutmaktadır.³⁷⁴ Klein'a göre bu poz oyunun hangi aşamada olduğunu gösterir. Oyuncular her doğru tahminde kendi uçlarından başlayarak değneğin üzerinde belli bir mesafe kat ederler. Değneğin ortasına ilk ulaşan oyunu kazanır.³⁷⁵

Değnekli micatio oyununun tasvir edildiği diğer bir örnek, Sotades Ressamı'na ait Klasik Dönem'e tarihlenen bir kırmızı figürlü skyphos parçası üzerindedir (Resim 175). Bu vazoda dikkat çekici olan husus, satyrlerin yetişkin Atinalı erkekler gibi giyinik olmaları ve çocuklar gibi yerde oturarak çoğunlukla kadınlara atfedilen micatio oyununu oynamalarıdır. Hoffmann vazodaki bu alışılmamış tasvirin sembolik anlamını Pindaros'un ağıtı ve Eksekias'ın ünlü Vatikan Vazosu ile bağlantı kurarak açıklar.³⁷⁶

Pindaros'un (MÖ 522 veya 518-446) ağıtında ölümler dallarında altın elmalar asılı olan ağaçların gölgesinde bir tabla oyunu oynamaktadır. Atina vazolarında ağaç tasvirleri sıklıkla yer almazlar; yer aldıklarında da mutlaka sahnenin geçtiği mekânı ve bağlamını ifade etmek için kullanılmışlardır. Sotades'in vazosunda da satyrler, tıpkı Pindaros'un ağıtındaki ölümler gibi, bir ağacın altında oyun (micatio) oynarlar. Dolayısıyla Hoffmann'a

374 Perdrizet, *age*, s. 130; Sian Lewis, *Athenian Woman: An Iconographic Handbook*, New York, Routledge, 2002, s. 152-155.

375 Klein, *age*, s. 22.

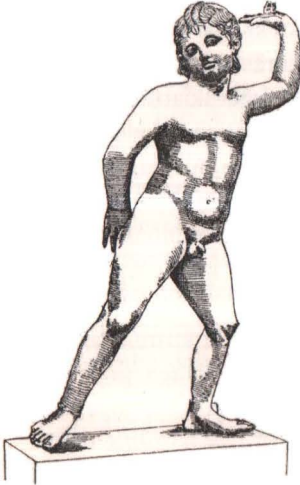
376 Herbert Hoffmann, *Sotades: Symbols of Immortality on Greek Vases*, USA, Oxford University Press, 1998, s. 142-143.

göre bu ağaçlar, bu vazo resminin bağlamını anlama-
mızın anahtarıdır. Hoffman ayrıca Sotades'in satyr
tasvirlerinin vazolarında genellikle kahramanlık
değerleriyle hicvetme amaçlı kullandığının altını
çizer. Bu noktada da Eksekiyas'a ait Achilleus ve
Aias'ın birlikte petteia oynadıkları ünlü vazo res-
mi akla gelmektedir. Hoffmann'a göre, Resim
175'de görülen vazo üzerinde, yetişkin Atinalı
erkekler gibi giyinmiş satyrlerin varlığı, büyük
ihtimalle bu meşhur kahramanlık temasının hicivli
bir yorumudur.³⁷⁷

176

Lampsakos'da bir mezar kazısında bulunan oymalı bir altın yüzük
üzerinde de micatio oyunu tasviri yer almaktadır (Resim 176). Bu yüzük
üzerinde Aphrodite ile Eros karşılıklı micatio oynamaktadır. Resim
174'deki betimden farklı olarak, oyuncuların biri (Eros) ayakta, diğeri
(Aphrodite) ise oturmuştur. İki tasvir arasın-
daki diğer bir fark da oyuncuların değneğin aynı
ucundan tutuyor olmalarıdır.³⁷⁸

177

Değnksiz Micatio

İtalya'da Foggia'da bulunan bronz bir
heykelde Eros sağ eli arkada tasvir edilmiştir
(Resim 177). Yukarı kaldırdığı sol eliyle üç işareti
yaparak micatio oynamaktadır. Eros'un genelde
sağ el kullanılarak oynanan bir oyunu sol eli-
le oynarken gösterilmesinin özel bir sembolik
anlamı olup olmadığını bilmiyoruz. Bu Eros
heykelinin, annesi Aphrodite ya da arkadaşı
Ganymedes ile micatio oynadığı bir grup heyke-
linin parçası olduğu ileri sürülmüştür.³⁷⁹

³⁷⁷ Age.

³⁷⁸ Perdrizet, *age*, s. 129.

³⁷⁹ Perdrizet, *age*, s. 131; Arthur Hamilton Smith, *A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum*, y.y., Adamant Media Corporation, 2005, s. 180.

Sopa Dengeleme Oyunu

Günümüzde de halen oynanmakta olan, oyuncuların bir ya da birkaç parmağının ucunda ince uzun bir sopayı dengelemeye çalıştıkları tek kişilik oyunu “sopa dengeleme oyunu” olarak tanımlıyoruz. İleri düzeyde el becerisi gerektirdiğinden küçük çocukların oynayabileceği bir oyun değildir. Yunan vazo resimlerinde sadece kız çocukları ve genç kızlar sopa dengeleme oyunu oynarken betimlenmişlerdir;³⁸⁰ fakat bu Eski Yunan’da erkek çocukların bu oyunu oynamadıkları anlamına gelmez.

MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kırmızı figürlü bir pyxis üzerinde, yeni gelinin kız arkadaşlarından hediyeler aldığı *epaulia* adı verilen düğünden sonraki sabah anlatılmaktadır (Resim 178 A ve B). Arka plandaki sütun sahnenin evde geçtiğini belirtiyor. Gelin oturmakta olan genç kızdır. İki yanında ellerinde mücevher kutuları, parfüm vazosu ve kuşak taşıyan iki

178A

genç kız ayakta durmaktadır. Bu üçlü gruba sırtı dönük olan, elinde kolye tutan başka bir kız sağ işaret parmağıyla sopa dengelemeye çalışan bir kızı seyretmektedir. Sopa dengeleyen kızın söz konusu merasimle bir ilgisi olmadığı düşünülmektedir.³⁸¹ Bacaklarını ayırarak ve sol kolunu kaldırarak dengesini sağlamaya çalışmaktadır. Vazo ressamı bu kızı sahneye katarak evlenen genç kızın yeni çıktığı çocukluk dönemine bir gönderme yapmak istemiş

178B

olabilir. Betimin en sağında ayakta mücevher kutusu ve kuşak taşıyan iki genç kız daha yer almaktadır.

Bu oyunun başka bir tasviri MÖ 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir Atina lekythosunun üzerinde bulunur (Resim 179). *Khiton* giyinmiş, bilezikler ve küpeler takmış bir kadın ayakta, sağ elinde uzun bir sopa dengelemeye çalışmaktadır. Sopayı daha iyi kontrol edebilmek için öne doğru eğilmiştir ve dikkatle sopaya bakmaktadır. Adımını atarken bir yandan da sol

³⁸⁰ Lewis, *age*, s. 152.

³⁸¹ Gisela M.A. Richter, "Department of Classical Art: The Accessions of 1909. III. Vases and Terracottas," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.V, 1910, s. 145; Klein, *age*, s. 23.

eliyle elbisesini tutmaktadır. Kadının oyunu oynamak için harcadığı çaba başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir.³⁸²

Genç kızlar ve kadınlar gibi kız çocuklarının da bu oyunu oynadığını, Atina Ulusal Müzesi'nde bulunan MÖ 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde yer alan betimden öğrenmekteyiz. Burada bir kız çocuğu parmağının ucuyla sopa dengelemeye çalışırken sola doğru ilerliyor gibidir. Yanındaki küçük köpek de koşarak ona eşlik etmektedir (Resim 180).³⁸³ Buraya kadar görülen tüm sopa dengeleme tasvirlerinde oyuncuların hareket halinde oldukları hatta koştukları görülür. Sabit durarak sopa dengelemenin oldukça zor olduğu ve oyuncuların bu yüzden hareket ettikleri göz önüne alındığında, vazo resimlerinin bu oyunu gerçekçi bir şekilde tasvir ettiği anlaşılmaktadır. Atina Agorasında yapılan kazılarda bulunmuş kırmızı figürlü bir khous üzerindeki sopa dengeleme oyununu tasvirinde, khiton ve *himation* giymiş olan bir kız oturmuş halde sağ avuç içiyle uzun bir sopayı dengelemektedir (Resim 181).³⁸⁴ Sopa dengeleyen kızın otururken betimlenmesi belki de kızın usta bir oyuncu olduğunu ifade etmektedir.

179

Ceviz Oyunları

Ceviz düzgün, yuvarlak şekli ve kolaylıkla erişilebilmesi açısından ideal bir oyun aracıdır. Bu nedenle ekonomik olarak her sınıftan çocuğun oynadığı çok sayıda oyunda kullanılır. Ceviz kullanıldığı için ceviz oyunları olarak adlandırılan bu oyunlar daha ziyade evin dışında, sokakta oynanırdı.

Ceviz kumar oyunlarında ve düğünlerde de kullanılırdı. Düğünlerde damadın etrafta toplanmış gençlere avuç dolusu ceviz atması gibi bir gelenek vardı. Kumar oyunlarında kullanılmalarından dolayı cevizlerin iyi şans getirdiğine inanılırdı. Mezarlarda ölüyle birlikte gömül-

180

³⁸² Neils, Oakley, *age* s. 272.

³⁸³ Lewis, *age*, s. 20.

³⁸⁴ T. Leslie Shear Jr., "The Athenian Agora: Excavations of 1972," *Hesperia*, c.XLII, 1973, s. 369.

müş cevizlerin bulunmasının nedeni olarak bu inanış gösterilmiştir.³⁸⁵

Antik yazarlardan Martialis ceviz oyunlarından bahsetmiştir. Martialis bir epigramında cevizle oyun oynamanın çocuklar için vazgeçilmezliğini şu şekilde vurgular:³⁸⁶

Öğretmen okula çağırıyor bağıra bağıra
Artık ceviz oynamayı bırakmaktan üzgün çocuğu

Martialis başka bir epigramında ceviz oyunlarının oldukça sert oyunlar olduğunu yazar:³⁸⁷

Zararsız, önemsiz bir oyun sanılır ceviz oyunu
Oysa kıcı çıktı çoğu kez bu yüzden çocukların

181

Bu dizeler Roma Sanatı'nda daha çok erkek çocukların bu oyunları oynarken betimlenmesinin sebebini açığa kavuşturmaktadır. Gerçekten de fiziksel olarak bu kadar tehlikeli olabilecek bir oyunun kız oyunu olması ihtimali düşüktür.

Eski Roma'da oynanan isimlerini bilmediğimiz üç ceviz oyun vardı:

Bunlardan ilki cevizlerden yapılmış bir piramidi uzaktan atılan bir cevizle vurarak dağıtmaya dayalı olan bir ceviz oyunu idi.³⁸⁸ Aries bu ceviz kümelerini "şato" olarak adlandırmaktadır.³⁸⁹ Birçok çocuk oyununun betimlendiği Vatikan Müzesi'nde bulunan bir lahit üzerinde yer alan kabartmada yerde üçer cevizden oluşturulmuş üç piramit bulunmaktadır (Resim 182, sol alt köşe).³⁹⁰ En solda bir erkek çocuğu öne doğru eğilmiş elindeki cevizi piramitlere doğru atmak üzere betimlenmiştir. Diğer çocuklar arkadaşlarının atışını ilgiyle izlemektedirler. Atıcının hemen sağında duran çocuk kollarının arasında cevizler taşıırken görülmektedir.

385 J.P. Toner, *Leisure and Ancient Rome*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1995, s. 92.

386 Martialis, *Epigramlar* v, 84, s. 200.

387 *Age* xiv, 19(18), s. 200.

388 Toner, *age*, s. 92.

389 Paul Veyne, "Roma İmparatorluğu," *Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına*, haz. Dupont Aries, George Duby, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s. 30.

390 Horst Blanck, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, çev. İslam Tannkurt, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999, s. 240.

182

Paris Louvre Müzesi'nde bulunan MS 2. yüzyıla tarihlenen bir çocuk lahdinin üzerinde aynı ceviz oyunu tasvir edilmiştir (Resim 183).³⁹¹ Ancak burada çocuklar cevizleri fırlatmak yerine bir eğik düzlemden aşağı yuvarlamaktadırlar. Ceviz eğik düzlemin ucundan aşağı düşerek yerdeki ceviz piramitlerine çarpıyordu. Oyunun amacı bu şekilde yerdeki cevizlerden mümkün olduğu kadar çok ceviz almaktı. Tahtadan yapılmış olan ve taş ya da ona benzer yerde duran bir nesneye dayandırılarak eğimli olması sağlanan bu eğik düzlemin adı *tabula* idi.³⁹²

Baran, kitabında ceviz oyunları başlığı altında "Tenkmeç" adlı bir oyundan bahseder:³⁹³

Duvara bir metre uzunluğunda, 20-25 cm. genişliğinde bir tahta 45°'lik eğimle dayanır. Oyun sırasına göre onun başucundan aşağıya ceviz tengelerler. Kimin cevizi yerdekilerden birine dokunursa önceden tengelenmiş olan cevizlerin hepsini ütmüş olur. Bazen yerde 20-30 ceviz birikir ve ütüm bereketli olur.

391 Veyne, *age*, s. 30.

392 Antony Rich, *The Illustrated Companion to the Latin Dictionary and Greek Lexicon: Forming a Glossary of all the Words Representing Visible Objects Connected with the Arts, Manufactures, and Every-Day Life of the Greeks and Romans*, Londra, Longmans, 1849, s. 641.

393 Baran, *age*, s. 134.

Bu oyun ile Resim 183'de betimlenmiş oyun arasında önemli benzerlikler göze çarpmaktadır. Her ikisinde de oyun aracı olarak ceviz ve eğik düzlem kullanılmaktadır. Cevizler eğik düzlemin tepesinden aşağı bırakılmaktadır. Belki de Resim 183'de görülen oyun günümüzdeki tenkmeç oyununun atasıdır.

İkinci bir oyunda da cevizler yere çizilmiş bir üçgenin içine atılıyordu. Üçgenin içindeki her yer aynı değere sahip değildi;³⁹⁴ dolayısıyla oyuncu cevizi attığı yere göre farklı puanlar alırdı. Bayral, Efes hakkında yazdığı kitabında antik kentin alt sınıfları arasında oynanan "Delta" adlı bir ceviz oyunundan bahsetmektedir.³⁹⁵ Bu oyunda yere çizilmiş bir üçgene belirli bir mesafeden cevizler fırlatılır. Üçgenin dışına isabet eden cevizler oyunu kazananın olur. Bütün cevizler atıldıktan sonra üçgenin içine en çok ceviz sokabilmiş oyuncu oyunu kazanır. Bell yaptığı yüzey araştırmalarında yere kazınmış üçgen bir tablaya rastlamadığını ancak BMTT'ndeki çember şeklindeki C.1 ve kare şeklindeki S.1 kodlu tablaların bu oyunda kullanılmış olabileceğini yazmaktadır.³⁹⁶

¹⁸⁴ Baran'ın kitabında "Ceviz Oyunları" başlığı altında incelediği "Dikmeç" adlı oyun konusu bu oyunla oldukça benzerdir. Bu benzerlik Bell'in C.1 tipi tablalar hakkındaki görüşünü desteklemektedir. Dikmeç adlı oyunda aşağı yukarı 1 m. çapında yere çizilen bir çemberin içine bir, iki ya da üç ceviz "dikilir." Çocuklar bunlara belirli bir uzaklıktan sırayla ceviz atarlar. Bu cevizler-

³⁹⁴ Üçgenin içindeki yerlerin farklı değerlere sahip olması Roma'da oynanan bir topaç oyununu anımsatmaktadır. Topaç oyununda söz konusu olan bir dairedir. İç içe çizilmiş dairelerin farklı değerleri vardır.

³⁹⁵ Mete Bayral, *Secret Ephesus*, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1985..

³⁹⁶ Bell, *Notes on Pavement Games*, s. 98.

den birini ya da birkaçını vurarak çemberden çıkartabilen onları “ütmüş” olur.³⁹⁷

Tropaya benzeyen bir başka ceviz oyununda da amaç cevizleri uzaktan bir çömleğin içine atmaktır.

Evcil Hayvanlarla Oyun

Evcil hayvanlar günümüzde olduğu gibi Eski Yunan ve Roma’da da çocukların çok sevdiği oyun arkadaşlarıydı. Çocukların birlikte vakit geçirdiği hayvanlar arasında kuşlar, köpekler, horozlar, tavşanlar, keçiler ve geyikler bulunurdu. Zengin aristokrat aile çocuklarının bunlara ilave olarak maymun gibi egzotik hayvanları da vardı.³⁹⁸ Çocukların hayvanlara düşkünlüğü dönemin sanatına da yansımış, bu sayede günümüze bu konunun işlendiği çok sayıda eser kalmıştır. Başta khouslar olmak üzere çok sayıda vazo resmi, çocukları hayvanlarıyla oynarken betimlemektedir. Ayrıca mezar stelleri ve heykeller de çocuklar ve evcil hayvanları arasındaki bu yakın ilişkiyi değerlendirmemize yardımcı olur.

Resim 184’de MÖ 450-400 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde çıplak, tombul bir erkek çocuğun önünde duran ördeğe doğru ellerini uzattığı görülmektedir. Solda, çocuğun arkasında bir oyuncak araba vardır.³⁹⁹ Vazo ressamının çocuğu bir oyuncak ve ördeği ile birlikte betimlemesi bu ikisinin çocuğun hayatında benzer roller üstlendiğini göstermektedir.

MÖ 340’a tarihlenen yazıtlı mermer bir mezar stelinde de benzer bir kompozisyon bulunur. Yazıttan çocuğun adının Melisto olduğunu öğreniyoruz. Altı ila sekiz yaşında bir kız çocuğu olan Melisto kuşu, köpeği ve oyuncak bebeğiyle birlikte betimlenmiştir (Resim 185).⁴⁰⁰ Evcil hayvanların da aynı oyuncaklar gibi Yunan ve Roma ikonografyasında çocukların atribüleri arasında olduğu anlaşılmaktadır.

397 Baran, *age*, s. 135.

398 Klein, *age*, s. 10-13.

399 Lucy T. Shoe, “A Box of Antiquities from Corinth,” *Hesperia*, c.I, 1932, s. 84 ve 85.

400 Melisto’nun steli hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: John Griffiths Pedley, “An Attic Grave Stele in the Fogg Art Museum,” *Harvard Studies in Classical Archaeology*, c.LXIX, 1965, s. 259-267; Neils, Oakley, *Age*, s. 307.

MÖ 450-400 yıllarına tarihlenen mermerden bir mezar lekythos üzerinde elinde tavşan tutan ergenlik çağında bir erkek çocuğu vardır (Resim 186 A). Çocuk sol eliyle tavşanı kulaklarından tutmaktadır. Karşısında aynı yaşlarda bir kız çocuğu vardır ve elini tavşana doğru uzatmaktadır. Lekythosun diğer tarafında ise yetişkin bir erkek ve kadın yer alır (Resim 186 B). Bu sahne, iki çocuğun kardeş oldukları, hemen hemen aynı zamanda öldükleri ve yetişkin erkek ile kadın figürlerinin de çocukların anne ile babası olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁰¹ Ebeveynleri çocuklarını muhtemelen sevdikleri bir oyun arkadaşı olan tavşanla hatırlamak istemişlerdir. *Palatium*

*Antolojisi'*nde çocuklar ve tavşanlar arasındaki ilişki hakkında bilgi veren bir epigram yer alır. Phanion adlı bir çocuk ve onun yavru tavşanı hakkındaki bu acıklı öyküde Phanion tavşanını o kadar çok besler ki sonunda tavşan ölür. Bunun üzerine ölü tavşan çocuğun kanepesinin yanına gömülür.⁴⁰²

Çocukların evcil hayvanlarla oynaması heykel ve heykelciklere konu olmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Geç Helenistik Dönem'e tarihlenen (MÖ 1. yüzyıl), 16 cm. yüksekliğinde, tavus kuşu ile oynayan çocuk heykelciği buna bir örnektir (Resim 187). Myrina'da bulunmuş olan bu heykelcik pişmiş topraktan yapılmıştır. Çocuk kuyruğu açık tavus kuşuna bakmaktadır.⁴⁰³ Lazenby Myrina'da çok sayıda tavus kuşuyla oynayan Eros betimli pişmiş toprak heykelcik bulunduğunu belirtir ve bunların aileleri tarafından bu tür kuşlarla oynamayı seven

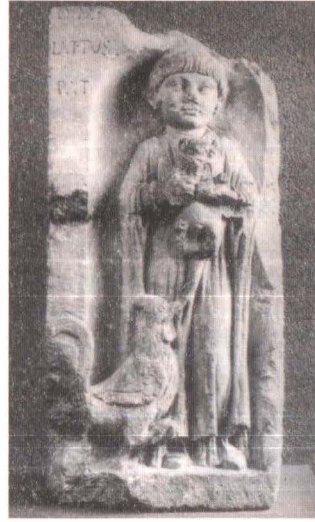
401 Silvia M. Welsh, "An Attic Grave Lekythos," *JHS*, c.XXVI, 1906, s. 231.

402 Yunan Antolojisi vii, 207, s. 117.

403 Anadolu Medeniyetleri II: Yunan/Roma/Bizans, haz. Ferit Edgü, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983, s. 88.

187

188

çocukları için yaptırılmış adaklar olabileceğini öne sürer.⁴⁰⁴ Bulundukları yerin aynı olmasına ve tasvirlerindeki benzerliğe dayanarak resim 187'de görülen heykelciğin aynı amaç için yapılmış olduğunu ileri sürebiliriz.

Şimdiye kadar incelediğimiz evcil hayvan tasvirleri nispeten erken tarihlidir. Daha geç bir döneme ait bir örnek ise MS 2. yüzyıla tarihlenen, 85 cm. yüksekliğindeki kireçtaşı bir mezar stelidir (Resim 188). Bordeaux'da bulunmuş bu stel üzerinde beş altı yaşlarında bir kız çocuğu kedisi ve horozuyla birlikte tasvir edilmiştir. Yazıtından öğrendiğimize göre steli babası Laetus kızı için yaptırmıştır. Kız kedisini ön bacaklarının altından kavrarak kucağına almıştır. Kedinin karnı gözükmektedir. Horoz ise çocuğun ayaklarının dibinde durmaktadır.⁴⁰⁵

Eski Yunan ve Roma'da yetişkinler de çocuklar kadar hayvanlara meraklıydı. Hayvanlar günlük hayatlarında günümüze oranla daha fazla yer alıyordu. Lazenby'e göre bunun başlıca nedeni Eski Yunan ve Roma'da çok tanrılı dine inanılmasıdır. Çoğu tanrı ve tanrıçaya adanmış hayvanlar vardı.

404 Francis D. Lazenby, "Greek and Roman Household Pets," *The Classical Journal*, c.XLIV, no. 5, 1949, s. 301.

405 Cathrine Jones, "The Tombstone of Laetus' Daughter: Cats in Gallo-Roman Sculpture," *Britannia*, c.XXIV, 2003, s. 56-58.

Bu hayvanların kutsal sayılmaları insanların onları daha çok sevmesine ve evlerinde beslemesine neden olmuştu.⁴⁰⁶ Çoğu hayvanın kutsal sayıldığı bir toplumda çocukların da bu hayvanlarla yakın bir ilişki içinde olmaları son derece doğaldır.

El Kızartmaca

El kızartmaca, iki kişiyle oynanan, el çabukluğu gerektiren bir oyundur. Oyunculardan biri her iki elini avuç içi yukarı bakacak şekilde önüne doğru uzatır; diğer oyuncu da avuç içi yere bakacak şekilde ellerini üzerine koyar.

Elleri altta olan ani bir hareketle diğerinin ellerine vurmaya çalışır. Bowdoin Ressamı'na ait MÖ 460-450 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir lekythos üzerindeki *gynaikonitiste* el kızartmaca oynayan bir kadın ve Eros tasviri bu oyunun Eski Yunan'da da oynanmış olduğunu gösteriyor (Resim 189).⁴⁰⁷

189

Ostrakinda

Ostrakinda, erkek çocukların bir istiridye kabuğu ya da vazo kırığı ile oynadığı bir tür yakalamaca oyunudur. İsmi de Eski Yunancada istiridye kabuğu ya da vazo kırığı anlamına gelen "ostrakon" kelimesinden gelmektedir.⁴⁰⁸ Ostrakon aynı zamanda reformcu Atinalı devlet adamı Kleistenes zamanında oy pusulası olarak kullandıkları çanak çömlek parçalarına verilen ad idi.⁴⁰⁹ Ostrakinda oyunu hakkındaki bilgilerimiz sadece yazılı kaynaklara dayanmaktadır.⁴¹⁰ Örneğin Pollux bu oyunun nasıl oynandığını anlatır.⁴¹¹

İki takıma ayrılmış oyuncuların öncelikle bir istiridye kabuğu ya da vazo kırığı bulmaları gerekiyordu. Eski Yunan'da çocukların vazo kırığı bulmaları oldukça kolay olmalıydı. Takımlar istiridye kabuğunun ya da vazo kırığının bir yüzünü seçerdi. Vazoların iç yüzü, su ve hava geçirmez olmalarını sağlamak amacıyla, kara astarla sıvandıklarından siyah olurdu. Bu nedenle

406 Francis D. Lazenby, "Greek and Roman Household Pets," *The Classical Journal*, c.44, no. 4, 1949, s. 245.

407 Lewis, *age*, s. 132.

408 Sinanoğlu, *age*, 206.

409 Saltuk, *age*, s. 131.

410 Platon, *Phaedrus*, 241b, s. 43.

411 Pollux, *Onomastikon* ix, III, s. 388.

bir vazı kırıgının farklı renklerde iki yüzü olurdu. İç kısımlarına siyah oldukları için “gece” dış kısımlarına ise “gündüz” denirdi. Oyun istiridye kabukları ile oynandığında bir tarafı siyaha boyanarak aynı etki yaratılırdı. Takımlar, yere çizdikleri çizginin karşılıklı iki tarafına yerleşirdi. İstiridye kabuğunu ya da vazı kırıgını bu çizgiye atarlardı. Atarlarken de “gece ya da gündüz” diye bağırırlardı. İstiridye kabuğunun ya da vazı kırıgının üste gelen tarafını seçmiş olan takım kaçmaya, diğer takım da onları kovalamaya başlardı. Kaçan takımın yakalanan oyuncularını hemen yere oturturlardı; onlara “eşek” denirdi. Oyun, kaçan takımın bütün oyuncularının yakalanmasıyla sona ererdi.⁴¹²

Bu oyun halen Avrupa’nın birçok yerinde çocuklar tarafından oynanmaktadır. İsmi İtalya, Fransa ve Almanya’da “gece ve gündüz”, Avusturya’da ise “siyah ve beyaz”dır.⁴¹³

Epostrakismos

Günümüzde de halen çocuklar tarafından sevilerek oynanan suda taş kaydırma oyununun Eski Yunan’da istiridye kabuklarıyla oynanan türüne *epostrakismos* denirdi. Amaç kabukların denizin üstünde mümkün olduğunca çok sayıda sekmesini sağlamaktı. Kabuğu batmadan evvel en çok sektiren oyunu kazanmış sayılırdı.⁴¹⁴

Platanistas

Sadece Sparta’da oynanan bir takım oyunu olan *platanistas* askeri eğitimin bir parçası idi. Çınar ağaçlarıyla çevrili bir alanda oynandığından ismi Eski Yunancada çınar ağacı anlamına gelen “*platanos*” kelimesinden gelmektedir.⁴¹⁵

Oyun alanı, Eurotas Nehri üzerinde bulunan bir adacıktı. Her sene Spartalı gençlerden oluşan iki takım, savaş tanrısı Enyalios’a bir köpek yavrusu kurban ederlerdi. Ertesi gün söz konusu adada silahsız olarak buluşurlardı. Biri Herakles diğeri ise ünlü Sparta Kralı Lykurgos ile bağlantılı olan iki takım oyun alanına iki farklı köprüden girerdi. Bu nedenle köprü-

⁴¹² St. John, *age*, s. 155; Kathleen Freeman, “Copper Fly,” *Greece@Rome*, c.VI, 1936, s. 29; Beaumont, *age*, s. 34; Neils, Oakley, *age*, s. 264.

⁴¹³ Beaumont, *age*, s. 34.

⁴¹⁴ St. John, *age*, s. 153.

⁴¹⁵ Sinanoğlu, *age*, s. 219.

lerden birinin üzerinde Herakles diğzerinin üzerindeyse Lykourgos heykeli bulunurdu.⁴¹⁶

Çoğu Yunan sporunda olduğu gibi bu oyun da çıplak oynanırdı. Oyuncular sadece dahil oldukları takımı belli eden farklı renklerde başlıklar takardı. Takımların amacı rakip oyuncuları suya kadar sürüp oyun alanından çıkarmaktı. Mücadele sırasında oyuncuların elleri ile dövüşmek, tekme atmak, ısırarak ve hatta rakiplerinin gözlerini oymak hakkına sahip oldukları oldukça sert bir oyundu.⁴¹⁷

416 Pausanias, *Yunanistan'ın Tasviri* iii, 14, 8-10, s. 49-50.

417 Walter S. Hett, "The Games of the Greek Boy," *Greece & Rome*, c.I, 1931, s. 26; Golden, A to Z, s. 136; Zehra Newby, *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue*, Oxford, Oxford University Press, 2005, s. 163; Donald G. Kyle, *Sport and Spectacle in the Ancient World*, Oxford, Blackwell Publishing, 2007, s. 183.

ESKİ YUNAN VE ROMA'DA OYUNCAKLAR

ÇİNGIRAK (KROTALOS)

S allandığında içindeki topçukların hareketiyle ses çıkaran oyuncaklar çingirak olarak adlandırılır. Eski Yunan ve Roma'da çingiraklar deri, ahşap, kemik, pişmiş toprak ve bronz gibi farklı malzemelerden yapılmaktaydı. Çingırağın içindeki topçuklar çoğunlukla pişmiş topraktan yapılırdı fakat bazı çingiraklarda kurt dişi ya da mercan kullanıldığı da bilinmektedir. Bunun nedeni büyük olasılıkla Eski Yunan ve Roma'da kurt dişi ve mercanın çıkardığı sesin kötülükleri uzaklaştırdığına inanılmasıydı.¹ Çingiraklar daha ziyade bebeklerin ve küçük çocukların oynadıkları bir oyuncak türüydü. Aristoteles *Politika* adlı eserinde çingırağın bu özelliğinin altını çizer:²

Arkhytas'ın çingırağı çocukları oyalamak için pek yararlı bir buluştu; onların hep uslu durmaları beklenemez, bu oyuncakla oynamaksa, çocukları evde bir şeyler kırıp dökmekten alıkoyar. Ama elbette, bu yalnız çok küçükler için uygundur; daha büyük çocukların çingırağı eğitimidir.

Philokles adlı bir çocuğun Hermes'e adadığı oyuncakları arasında çingirak da bulunmaktadır.³

Eski Yunan ve Roma'da dört farklı çingirak tipine rastlıyoruz:

Hayvan Biçimli Çingiraklar

Eski Yunan ve Roma'da çingiraklar çoğunlukla hayvan biçiminde yapılırdı. Bunun başlıca nedeni hayvanların görsel olarak çocukların ilgisini çekmeleri, çocuklara sevimli gelmeleri idi. Çingirak yapımında domuz, köpek, horoz, ayı, baykuş ve kaplumbağa formu tercih edilmiştir. Resim 190 ve 191'deki domuzların vücut kısmı, burunları da dahil olmak üzere çömlek-

1 Neils, Oakley, *age*, s. 265.

2 Aristoteles, *Politika viii*, 1340b, s. 242.

3 Yunan Antolojisi vi, 309, s. 467.

190

191

192

çi çarkında yapılmıştır. Üçgen kulaklar, kısa kıvrık kuyruk, bodur ayaklar ve sırttaki çıkık kısım el yapımıdır ve sonradan vücuda eklenmiştir. Vücudun üzerindeki kazıma bezekler domuzun tüylerini belirtir. Gözler ve burun deliği ise pişmiş toprağa delikler açılarak yapılmıştır. Bunlar aynı zamanda çingırağın fırınlanması sırasında hava deliği görevini görmekteydiler.⁴ Resim 192'deki oyuncığın ana gövdesi üzerindeki eklemeler ise barbotin tekniği ile kil ıslakken çimdikleme ile oluşturulmuştur.⁵

Domuz formundaki çingıraklar bir bebeğin tutabileceğinden daha büyük olduğu için bu çingıraklar muhtemelen anne ya da dadılar tarafından bebeği uyutmak için sallanırdı. Örneğin, Resim 191'de görülen oyuncığın uzunluğu 13,2 cm., yüksekliği 7,7 cm. ve gövde çapı 5,9 cm.dir.⁶ Pollux da çocukları uyutmak için dadıların çingırak kullandığından bahsetmektedir.⁷

Resim 193'de iki horoz, ön ayakları üzerinde oturan bir köpek ve bir ayıcık şeklinde çingıraklar görülmektedir. Kırmızı kilden yapılmış bu çingırakların üzerlerindeki boya zamanla yok olmuştur.⁸

Saplı Çingırak

Saplı çingıraklar, uzunca bir sap ve sapın ucunda bulunan kutucuk şeklinde bir parçadan oluşmaktaydı. Bu tip çingırakların tasvirlerine Yunan Sanatı'nda vazo resimlerinde ve mezar stellerinde rastlanır.⁹

Atina vazo resimlerinde küçük çocuklar bu tipte çingıraklarla oynar-

4 Domuz formundaki çingıraklar için bkz: Klein, *age*, s. 5; Neils, Oakley, *age*, s. 265.

5 Howard Comfort, "Roman Ceramic and Glass Vases at Heidelberg and New York," *AJA*, c.LIV, 1960, s. 273.

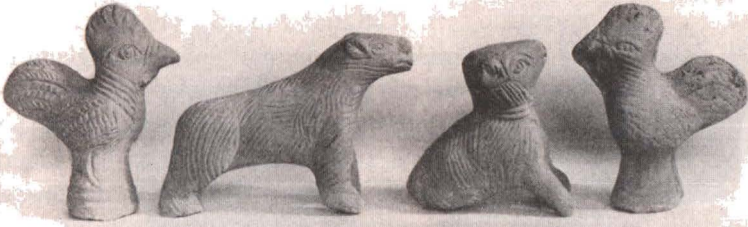
6 Neils, Oakley, *age*, s. 265.

7 Pollux, *Onomastikon* ix, 127, s. 392.

8 T. Leslie Shear, "Excavations in the Athenian Agora," *AJA*, c.XLI, 1937, s. 177.

9 Hilary J. Deighton, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2000, s. 39; Clairmont, *age*, s. 141 ve 170

193

ken görülmektedir. Örneğin MÖ 440-430'lara tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde sağ elinde sap kısmından tuttuğu çingırağı sallayan, lazımlığa oturmuş bir bebek betimlenmiştir (Resim 194).¹⁰ Bir sap kısmının bulunması sayesinde bebekler ve küçük çocuklar, domuz şeklindeki çingıraklardan farklı olarak, saplı çingıraklarla kendi başlarına oynayabiliyorlardı. Martialis bir epigramında saplı bir çingırakla oynayan küçük bir çocuktan bahsetmektedir:¹¹

Küçük Çingırak

Ağlaya ağlaya boynuna asılırsa evde doğmuş
küçük köle,
susmak bilmez uzun saplı çalparayı sallasın
körpe eliyle.

Saplı çingıraklar yetişkinler tarafından çocukları ile oynamak, onları eğlendirmek amacıyla da kullanılıyordu. Resim 195'te, MÖ 425-375 yılları arasına tarihlenen bir khousda yetişkin bir kadın figürün elinde saplı çingırak görülüyor.¹² Bu figür çocuğun annesi ya da dadısı olabilir.

195

¹⁰ Ian Jenkins, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, çev. Hasan Malay, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, s. 12; Beaumont, *age*, s. 31; Neils, Oakley, *age*, s. 240.

¹¹ Martialis, *Epigramlar* xiv, 54, s. 493.

¹² Klein, *age*, s. 6.

Çıngırak Biberon

Çıngırak biberon, bebekleri önce beslemek, sonra da uyutmak ya da eğlendirmek amacıyla kullanılan iki işlevli bir eşya idi. Süt ile dolu olduğunda ses çıkarmıyordu. Bebek içindeki sütü bitirince annesi boş biberonu sallar ve içindeki topçuk ya da topçuklar eğlenceli sesler çıkarır, böylece biberon bir çıngırağa dönüşürdü. Çocuk psikolojisinden yararlanıp bebeği şartlandırarak, sütünü içip bitirirse sesli ödülüne kavuşacağı sinyali verirdi.¹³

Pişmiş topraktan yapılmış çıngırak biberonlardan günümüze ulaşmışlar vardır (Resim 196 ve 197). Bu tip biberonlar Eski Yunan'da sadece MÖ 375-325 yılları arasındaki elli yıllık dönemde kullanılmışlardır. Atina'da bulunan bir çıngırak biberon örneğinin X ışını ile çekilmiş fotoğrafında içindeki topçuk net olarak görülmektedir (Resim 197).¹⁴

Çocuk Biçimli Çıngıraklar

Korinthos'da İmparator Nero Dönemi'ne ait (MS 54-68) bir bebek mezarında, uyuyan erkek çocuk formunda bir çıngırak bulunmuştur (Resim 198). Çıngırak siyah kilden yapılmış ve siyahi figürün derisinin parlak görünümünü verebilmek için cilalanmıştır. Ayrıca basık burunlu ve kalın dudaklı olarak yapılması da çıngırağın gerçekçi bir tarza sahip olduğunu gösterir. Çocuk yere oturmuş ve başını öne eğerek, çenesini dizleri arasına koymuştur. Bu tasvir esere bir kasvet havası katmaktadır. Büyük olasılıkla siyahi bir çocuk köle tasvir edilmiştir. Çıngırağın altında

¹³ Klein, *age*, s. 6; Joseph Veach Noble, "An Unusual Attic Baby Feeder," *AJA*, c.LXXVI, 1972, s. 438.

¹⁴ Noble, *age*, s. 438.

198

199

yapanın ismi yazılıdır (Philokleides).¹⁵ İçinde ses çıkarmasını sağlayan iki kil topçuk vardır.

Bu tipte çingiraklara başka bir örnek Resim 199'daki çingiraktır. Burada küçük bir erkek çocuk oturur vaziyette tasvir edilmiştir. Sağ kolunun altındaki kaz, sol kolunda tuttuğu meyvelere ulaşmak için boynunu açgözlü bir şekilde onlara doğru uzatmıştır.¹⁶

TOPAÇ (STROBİLOS, STROMBOS, TURBO)

Çevresine sarılan ip birden çekilip, kamçı ile vurularak ya da el ile hızla çevrilerek döndürülen ucu sivri oyuncağa topaç denir (Eski Yun. *strobilos*, *strombos*, Lat. *turbo*). Topaçla ilgili bilinen en eski referans MÖ 8. yüzyılda yazılmış olan *İlyada*'da yer alır:¹⁷

Hektor döndü topaç gibi, yalpa vurdu sağa sola.

Eski Yunan'dan günümüze ulaşan en erken tarihli topaçlar Geometrik Dönem'in sonuna (MÖ geç 8. yüzyıl) aittir. Birçok oyun ve oyuncak gibi topaç da sadece Yunan ve Roma Uygarlıkları'na özgü bir oyuncak değildi. Örneğin bir Geç Hitit kenti olan Kargamış'ta bulunup,

¹⁵ Theodore Leslie Shear, "Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930," *AJA*, c.XXXIV, 1930, s. 429.

¹⁶ Klein, *age*, s. 5.

¹⁷ Homeros, *İlyada* xiv, 413, s. 334.

MÖ 717-691 yıllarına tarihlenen “Kral Araras Kabartması” üzerinde Kral Araras’ın çocukları aşık oynarken ve kamçıyla topaç çevirirken görülmektedir (Resim 133).¹⁸

Palatin Antolojisi’nde yer alan bir epigramdan öğrendiğimize göre Leonidas adlı bir çocuğun Hermes’e adadığı oyuncakları arasında topaç da vardır.¹⁹ Kırsal alanlarda adak olarak ve ayrıca mezarlarda gömü hediyesi olarak çok sayıda topaç bulunmuştur. Örneğin, Teb’de Kabeirion’da ele geçirilmiş bir yazıttan öğrendiğimize göre Okythoa adlı bir kız çocuğunun tapınağa adanmış olduğu oyuncaklarının arasında topaç ve kamçısı da vardır.²⁰ Topaç çevirmek el becerisi gerektirdiğinden, topaç çok küçük çocukların oynayabileceği bir oyuncak değildi. Hatta Eski Yunan ve Roma’da yetişkinler de topaçla oynardı.

Eski Yunan ve Roma’da topaçlar ahşap, pişmiş toprak, taş, cam, bronz ve kurşun gibi çeşitli malzemelerden yapılıyordu. Ahşap ve pişmiş topraktan olanları daha yaygın olsa da ahşap topaçlardan günümüze ulaşmış bir örnek yoktur.

Neils ve Oakley, Eski Yunan’da topaçların çevrilme yöntemlerine göre ikiye ayrıldığından bahsederler. Onlara göre kamçıyla çevirmek daha popülerdi. Ayrıca elle çevrilen topaçlar da vardı.²¹ Biz de bu çalışmada topaçları bu sınıflandırma yardımı ile inceliyoruz:

Kamçı ile Çevrilen Topaç

Eski Yunan ve Roma’da kamçı vurarak çevrilen topaçlar çok yaygın olarak kullanılmaktaydı. Topacı çevirmek için kullanılan kamçı, bir sopadan ve ucuna tutturulmuş deri kayışlardan oluşmaktaydı. Yunanlar topaç çevirdikleri kamçıya *mastiks*, Romalılar ise *flagellum* derlerdi. Kamçıda kullanılan kayışların düz şeritler halinde mi oldukları ya da örgü gibi bükülmüş mü oldukları tam olarak bilinmemektedir.²² Topaç oynayan kişi, kayışları topacın

¹⁸ Akurgal, *age*, s. 545.

¹⁹ Yunan Antolojisi vi, 309, s. 467.

²⁰ Cecil Harcourt-Smith, “Whip-Tops,” *JHS*, c.XLIX, 1929, s. 219.

²¹ Neils, Oakley, *age*, s. 270.

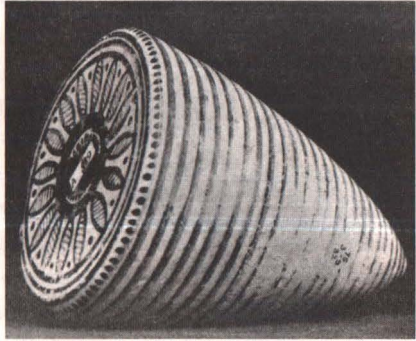
²² Yıldız, *age*, s. 211.

gövdesine sıkıca sardıktan sonra topacı sivri ucu yere gelecek şekilde hızla yere fırlatırken aynı anda kamçıyı da kendine doğru geri çekerti. Böylece topaç iwmeli bir şekilde dönmeye başlar ve yere iner inmez kamçı yardımıyla bu hareketini hızını ve dengesini kaybetmeden sürdürürdü. Vergilius *Aeneis* adlı eserinde çocukların kamçıyla topaç çevirmelerini şöyle anlatıyor:²³

Bir topaca benzer tıpkı,
hani çocukların çember olup çevirdikleri,
boş bir evin avlusunda, dikkatle, ayırmadan
gözlerini oyundan: Topaç yiyince kırbaçı
döne döne aşar mesafeleri; çocuk grubu
hayran olur üstten, dönen topaca, bilinçsizce,
kamçı yiye yiye can bulur topaç ya, tam öyle!

Horatius da topaçla oynanmadığı zaman kırbaçın merdiven altına asıldığından bahseder:²⁴ “Bir defasında o, çocukların yaptığı gibi merdivenin altında asılmış kayışla korkarak oynadı...”

Harcourt-Smith, kamçıyla çevrilen topaçları incelediği makalesinde bunların, düz kenarlı ya da arı kovanı şeklinde, iki farklı biçimde yapılmış olduklarından bahseder.²⁵ Biz de buna dayanarak kamçıyla çevrilen topaçları iki başlık altında inceleyeceğiz.

200

Arı Kovanı Şeklinde Topaç

Arı kovanı şeklindeki topaç, günümüzde yaygın olan topaçlar gibi, yukardan aşağı doğru ineleşen ve bir ucun üstünde dönen bir oyuncaktır.

23 Vergilius, *Aeneis* vii, 377 vd., s. 246.

24 Horatius, *Epistulae* ii, 12-15, s. 425.

25 Harcourt-Smith, *age*, s. 218.

201

202

Örneğin, Britanya Müzesi'nde sergilenen, MÖ 5. yüzyıla tarihlenen pişmiş topraktan topaç bu tiptedir (Resim 200). Harcourt-Smith, bu tip topaçların çömlekçi çarkında yapılmalarının şekilleri itibariyle düz kenarlı topaçlara göre daha kolay olduğunu öne sürer.²⁶ Resim 133'de görülen Kral Araras Kabartması'nda kamçıyla çevrilen iki topaç yer alır. Yerde dönen topaç anı kovanı şeklindedir; en sağda duran erkek çocuğun elindeki topacın şekli ise anlaşılamamaktadır.

MÖ 440-430'lara tarihlenen kırmızı figürlü bodur bir lekythos üzerindeki resimde iki kadın ellerinde kamçıları bu tipte birer topaç çevirmektedir (Resim 201).²⁷ Kadınlar birbirlerine dönüktür ve topaçlar yerde ikisinin arasında dönmektedir. Sağda sırtı dönük olarak tasvir edilen kadının kamçısının sadece ucu görülür. Kamçıların kayışları görülmez. Her iki kadın da sol ayaklarını öne atarak ağırlıklarını bu yöne vermişlerdir; sağ ayakları, her an duruşlarını değiştirmeye hazır şekilde arkada durmaktadır. Kamçıyla topaçlara vururken bir yandan da yerde dönen topaçları engellememesi için kamçı tutmayan elleriyle himationlarını toplamaktadırlar. Kadınların aynı anda topaç çeviriyor olması

yarıştıkları ya da bir topaç oyunu oynadıkları izlenimini vermektedir.²⁸ Günümüzde topaçla oynanan oyunlardan biri, oyuncuların topaçlarını aynı anda çevirmeye başladığı ve daha uzun süre dönen topacın sahibi-

²⁶ Age.

²⁷ Neils, Oakley, *age*, s. 270.

²⁸ Gisela M. A. Richter, "Three Vases in the Metropolitan Museum Illustrating Women's Life in Athens," *AJA*, c.XI, 1907, s. 422.

nin oyunu kazandığı “en uzun süreli çevirme” oyunudur.²⁹ Resim 201’de görülen betimde topaç çeviren kadınlar belki de buna benzer bir oyun oynuyorlardı.

Düz Kenarlı Topaç

Düz kenarlı topaçlar, arı kovanı şeklindeki topaçların aksine, iki kısımdan oluşur. Üst kısmı olan gövdesi silindirdir ya da benzer bir şekildedir; üstünde döndüğü alt kısmı ise koniktir.

Boiotia’da siyah figür tekni-

ğinde pişmiş topraktan yapılmış, MÖ 4. yüzyıla tarihlenen düz kenarlı bir topaç bulunmuştur (Resim 202). Üzerinde iki su kuşu ve iki palmet betimi yer alan gövde silindirik şeklindedir ve tepesine yakın bir yiv bulunmaktadır. Topacın yüksekliği 9,4 cm. ve gövdesinin çapı da 6,8 cm.dir.³⁰ Teb yakınlarındaki Kabirion’da buradaki kültle ilgili tanrısal bir varlık olan Pais’e adanmış benzer topaçlar bulunmuştur. Bunların bazılarının üzerinde Resim 203’de görülen topaçtakine benzer betimler vardır; diğerlerinde ise oynayan çocuk sahneleri bulunmaktadır.³¹

Douris Ressamı’na atfedilen ve MÖ 480-470 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü bir kyliks üzerinde resmedilmiş topaç da bu tiptedir (Resim 203). Burada Hermes’in bir gence topaç çevirmeyi öğretmesi betimlenmiştir. Hermes’in topacı icat ettiği ileri sürüldüğü düşünülürse böyle bir betimle karşılaşılması şaşırtıcı değildir. Yolculuk kıyafeti giymiş sakallı biri olarak resmedilen Hermes sol eliyle sol dizine dayanarak eğilmiştir ve yukarı kaldırdığı sağ elinde kamçısını tutmaktadır. Yerde dönmekte olan oldukça büyük topacı daha yeni kamçılamıştır.³² Topacın gövdesi tam bir silindirik şeklinde resmedilmemiştir. Gövdenin kenarları aşağıdan yukarı

203

29 Grunfeld, *age*, s. 123.

30 Klein, *age*, s. 17; Neils, Oakley, *age*, s. 271.

31 Neils, Oakley, *age*, s. 271.

32 *Age*, s. 216.

doğru genişlemektedir; fakat yine de gövde ve taban birbirinden ayrıdır.

Düz kenarlı topaç betiminin yer aldığı diğer bir vazo resmi de Hegesiboulos tarafından imzalanmış ve Sotades Ressamı'nca boyanmış beyaz zeminli bir kylikstir (Resim 204). MÖ 430'a tarihlenen bu vazanın ton-dosunda sağ elinde kamçı tutan bir kadın topaç çevirirken görülmektedir.³³ Bu tasvir-lerin ne denli gerçekçi olduğunu bilemi-

yoruz; ancak iki ayrı ressamın da topacı benzer şekilde resmetmiş olması gerçekte de bu tipte topaçların var olduğuna işaret eder.

Görüldüğü üzere Eski Yunan ve Roma'da topaç, çeşitli yaş grupları-na hitap eden ve hem erkeklerin hem de kadınların oynadığı bir oyuncaktı. Topaç çevirmenin yanı sıra topaç kullanılarak oynanan çeşitli oyunların var olduğu da çok büyük ihtimaldir. Örneğin, Grunfeld'den öğrendiğimize göre, Eski Roma'da yaşayan çocukların topaçla oynadığı bir oyun vardı: Önce yere iç içe, belli sayıları olan daireler çizilir; ardından topaç merkezdeki en küçük dairenin ortasına atılırdı. Topaç hangi daireleri dolaşmışsa o kadar sayı alırdı.³⁴

ÇEMBER (TROKHOS, TROCHUS)

Çocukların bir sopa yardımıyla ya da elleriyle iterek çevirdikleri, çevirirken beraberinde koşarak takip ettikleri içi boş daire ya da tekerlek biçiminde oynucağa çember denir. Çember çevirme ilk bakışta kolay gibi görünse de çemberi düşürmeden, dik kalmasını sağlayarak çevirmek beceri ve deneyim gerektirir. Bu nedenle çok küçük yaştaki çocukların oynayabileceği bir oyuncak değildir. Çember çevirmek için geniş alanlara ihtiyaç duyulur. Bu yüzden kapalı mekânlardan ziyade sokaklarda kullanılan bir oyuncaktır. Asıl olarak tek başına oynanan bir oyuncak olmakla birlikte Eski Roma'da birçok çocuğun katıldığı, karşılıklı takımların oluşturulduğu çember yarışları da yapılmaktaydı.

33 Miller, *Athletics*, s. 170; Yıldız, *age*, s. 212.

34 Grunfeld, *age*, s. 124.

Çember Eski Yunan ve Roma'dan günümüze çocukların çok sevdiği bir oyuncak çeşidi olarak varlığını korumuştur. Horatius, Romalıların çember çevirmeyi Yunanlardan öğrendiğini söyler.³⁵ Antik yazarlardan Martialis ise oyuncak çemberlerden şu şekilde bahseder:³⁶

Tekerlek konmalı içine: Yararlı bir armağan veriyorsun bize.
Çocuklara oyuncak, bana gerçek çember olacak bu.

Eski Yunan ve Roma'da çemberler çoğunlukla ahşaptan yapılır, bronz ve demirden yapılanlara da rastlanırdı. Üç ayrı parçanın birbirine takılması suretiyle yapılır,³⁷ bazı çemberlerin etrafına düzenli aralıklara küçük çiviler çakılırdı. Bu çiviler kolayca tanınan oldukça yüksek bir ses çıkarırdı. Bu ses, çocukların nerede olduklarının ebeveynleri tarafından anlaşılmasına yardımcı olurdu.³⁸ Döndüklerinde ses çıkarmalarını sağlayan başka bir yöntem de çembere Latince *anulus* adı verilen halkalar takılması idi. Bu halkaların çıkardığı sesin çivi sesine oranla çocuklar için çok daha ilgi çekici olduğu tahmin edilebilir. Tivoli'de bir mezara ait kabartma üzerinde betimlenen çember, etrafına halkalar takılmış bu tip bir çemberdir.³⁹ Martialis, halkalı çemberlerle ilgili yazdığı bir epigramda şöyle der:⁴⁰

Neden geniş çemberin içinde ses çıkara çıkara dolaşılıyor halka?
Karşılaşan yığın çekilsin diye çın çın eden oyuncak çemberin
önünden.

Çember çevirmek için kullanılan çeşitli tipleri bulunan sopalara Eski Yunancada *elater* deniyordu. Çoğunlukla kısa olan bu sopaların vazo resimlerinden öğrendiğimiz nispeten uzun ve günümüz hokey sopaları gibi ucu kıvrık çeşitleri de vardı.

35 Horatius, *Carmina* iii, 24, 56.

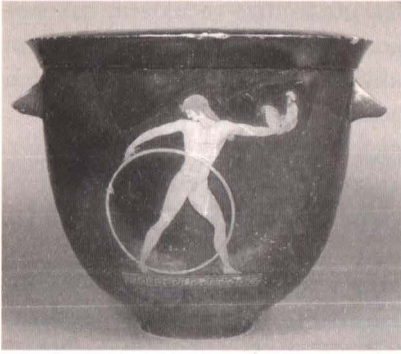
36 Martialis, *Epigramlar* xiv, 168, s. 512.

37 Klein, *age*, s. 17.

38 Miller, *Athletics*, s. 168.

39 Rich, *age*, s. 43.

40 Martialis, *Epigramlar* xiv, 169, s. 512.

Zeus'un Ganymedes'i çember çevirirken kaçırma sahnesi Yunan Vazo Sanatı'nda, özellikle de MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında çok sıklıkla işlenen temalardan biridir. Yunan Mitolojisi'ne göre Ganymedes ölümlülerin en güzeldir ve Zeus tarafından kendisine şarap sunması için Olympos'a kaçırılmıştır. Ganymedes'in çemberle oynarken tasvir edilmesi onun hâlâ çocukluktan tam olarak çıkmadığını

gösterir. Ancak ikonografide başka bir oyuncakla oynarken değil de çember çevirirken kaçırılmasının nedeni bilinmemektedir.

Ganymedes'in çember çevirdiği çok sayıda vazo resminden biri Berlin Ressamı'na ait, MÖ 500-490 yıllarına tarihlenen kırmızı figürlü çan kraterdir. Bu vazo resminde vazonun bir tarafında Ganymedes diğer tarafında Zeus betimlenmiştir (Resim 205).⁴¹ Sol elinde aşkın sembolü olan horoz taşıyan Ganymedes bir yandan da sağ elinde tuttuğu kısa elater ile çember çevirmektedir. Çemberin çapı oldukça büyüktür; neredeyse Ganymedes'in göğüs hizasına ulaşmaktadır.

Ganymedes'in çember çevirirken Zeus ile birlikte betimlendiği bir başka vazo da MÖ 440-430 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü bir lekythostur (Resim 206).⁴² Bu vazo resminde, Resim 205'teki gördüğümüz resimden farklı olarak, Ganymedes kalça hizasına gelen daha küçük bir çember çevirmektedir, sağ elinde tuttuğu elater daha uzundur ve sol eli de boştur.

Horrow Ressamı'nın MÖ 460'lara tarihlenen kırmızı figürlü *oinokhoesinde* bir erkek çocuk sağ eliyle oyuncak çemberini ve ucu kıvrık olan elaterini tutmaktadır (Resim 207).⁴³ Aynı zamanda sol omzuna dayadığı yiyecek dolu bir tepsi taşımaktadır. Bu çocuğun da başı geriye dönük pozu

41 John Boardman, *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem*, çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002, s. 106.

42 Neils, Oakley, *age*, s. 215.

43 *Age*, s. 269.

nedeniyle Zeus'tan kaçan Ganymedes olduğu söylenebilirdi ancak bir tepsi taşıyor olması böyle bir yargıya kesin olarak varmamızı engelliyor. Vazoda bir Zeus tasviri bulunmaması da çocuğun Ganymedes olmadığı görüşünü destekliyor. Aşıklarını kovalayan tanrı betimleri ayrı iki vazoda yer alabiliyordu; fakat söz konusu vazonun çiftinde de bir hizmetkâr çocuğun yer alıyor olması bu resimdeki betimin Ganymedes olmadığını gösterir.⁴⁴

Antalya Müzesi'nde sergilenmekte olan vazolar arasında Ksanthos'ta ele geçirilmiş kırmızı figürlü bir bodur lekythos bulunmaktadır (Resim 208). Antalya Arkeoloji Müzesi envanterinde bu vazonun üzerinde bir elinde strigil diğer elinde horoz tutan bir atlet betimi olduğu yazmaktadır.⁴⁵ Halbuki üzerinde sol elinde bir horoz taşıyan ve sağ elinde tuttuğu uzunca elater ile çember çeviren çıplak bir erkek çocuk tasviri yer almaktadır. Çocuk arkasına bakarken betimlenmiştir. Tüm bu anlatımsal öğeler çocuğun Ganymedes olduğuna işaret eder. Vazoda Zeus betimi bulunmamaktadır. Bu da bu vazonun Zeus'un ayrıca resmedildiği bir çiftinin olduğu ihtimalini akla getirmektedir.

Çember çevirme sahneleri sadece Yunan vazo resimleri ile sınırlı değildir. Roma Dönemi'ne tarihlenen bazı lahitler üzerinde çember çeviren Eros sahnelerine rastlanmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Ksanthos'ta ele geçirilmiş olan, üzerinde iki tane çember çeviren Eros betimi bulunan lahittir (Resim 209). Biri yüzü dönük diğeri ise sırtı dönük olarak tasvir edilmiştir.

206

207

44 Age.

45 Envanter defteri, no. 444.

208

İki Eros da başları hizasına gelen çemberleri çevirmektedir.⁴⁶ Eros'un çember çevirme betimlerine diğer bir örneği MS geç 3. yüzyıla tarihlenen başka bir lahitte görüyoruz (bkz. Resim 182). Dört tane kanatlı çıplak Eros sağ ellerinde tuttukları elaterler yardımıyla çember çeviriyorlar. Sağ tarafta duran çocuklar birdirbir benzeri bir oyun oynamaktadır.⁴⁷

İstanbul Mozaik Müzesi'nde sergilenen ve MS erken 5. yüzyıla tarihlenen bir mozaikte çember yarışı yapan gençler tasvir edilmiştir (Resim 210). İstanbul Büyük Saray'da bulunmuş bu taban mozağında erkek çocuklar iki dönüş sütunu (metae) çevresinde oyuncak çemberleriyle yarışırken gösterilmiştir. Yukarıda incelediğimiz çember betimlerinden farklı olarak bu çemberler, içi boş daire şeklinde değil tekerlek şeklindedir ve çocuklar iki ellerinde de birer elater tutarak iki çember çevirmektedir. Çemberlerin renginin kahverengi olması ahşaptan yapıldıklarını gösterir. Resimde görülen iki metae çember çevirme sahnesinin bir yarış pistinde geçtiğini belirtir. Başka bir deyişle, resmedilen sahne büyükle- rin arenadaki yarışmalarının bir taklididir. Vazo resimlerinden ve Ksanthos lahdinden farklı olarak çocuklar tamamen giyimlidir. İkisinin kıyafeti mavi çizgili, ikisinin ise yeşil işlemelidir. Bu farklı renklerle hipodrom pistindeki hem rakip takımları ve hem de rakip siyasi görüşleri sembolize eden maviler ile yeşillere bir gönderme yapılmıştır.⁴⁸

Yoyo

Eş büyüklükte iki adet diskin ortalarından bir çubuk ile tutturulmaları ve bu çubuğa ip sarılması ile oynanır hale gelen oyuncuğa yoyo denir.

46 Gerhart Rodenwaldt, "Sarcophagi From Xanthos," *JHS*, c.LIII, 1933, s. 184.

47 Blanck, *age*, s. 240.

48 Gerard Brett, "The Mosaic of the Great Palace in Constantinople," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, c.V, 1942, s. 37; Werner Jobst, Behçet Erdal, Christian Gurtner, *İstanbul Büyük Saray Mozaığı*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997, s. 49.

209

210

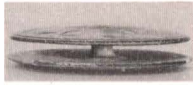
Oyuncak, yere doğru serbest bırakıldığında ipten boşanarak kontrollü bir şekilde düşer ve eğer ip uygun zamanda ani bir hareketle çekilirse geri gelir.

Antik yazında yoyo ile ilgili bilinen bir referans yoktur ve antik ismi bilinmemektedir. Ancak vazo resimlerindeki yoyo oynayan çocuk betimleri ve ele geçen az sayıda yoyo sayesinde bu oyuncakla Eski Yunan ve Roma'da da oynandığını biliyoruz. Yoyolar en çok ahşaptan yapılırdı; ayrıca pişmiş topraktan ve bronzdan yapılmış yoyo örnekleri de bulunmaktadır. Ahşap olanlardan günümüze ulaşabilen yoktur.

Atina'da pişmiş topraktan yapılmış yoyo benzeri objeler bulunmuştur. Bunlardan biri Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi'nde (Resim 211A), ikisi ise Atina Ulusal Müzesi'nde yer alır.⁴⁹ Resim 211'de görülen objeler Attika'da bir mezarda bulunmuştur. Diskleri tıpkı Atina Ulusal Müzesi'nde bulunan diğer iki benzeri gibi resimlidir. Penthesilea Ressamı'na atfedilen⁵⁰ resimlerin ikisi de mitolojik konularla ilgilidir (Resim 211 B ve C). Çeşitli yazarlar bu objelerin gerçekte yoyo olmadığını tamamıyla başka bir eşya olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin, Richter pişmiş topraktan yapılmış olmaları nedeniyle bulunan bu objelerin çocuk oyuncakı olmak için fazla

49 Atina Ulusal Müzesi, env. no. 2192 ve 2350.

50 David M. Robinson, "The Lasso on a Pyxis in the Style of the Penthesilea Painter," *AJA*, c.XXXIV, s. 177.

A

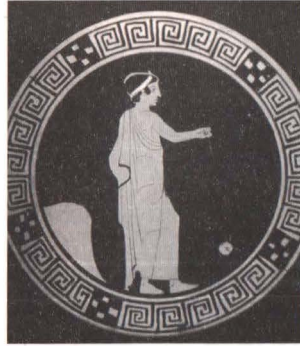

B

C

211

212

kırılğan olduklarını bu nedenle iplik makarası olduklarını ileri sürer.⁵¹ Ayrıca bu fikrini destekleyen diğer bir kanıtın da disklerin üst kısmındaki ikiye bölünmüş deliğin ipliğin iki ucunun tutturulması için yapılmış olduğunu öne sürer.⁵² Klein da Richter gibi malzemesinin oyuncak olmak için fazla kırılğan olduğunu kabul etmektedir.⁵³ Resim 211'de görülen eserin disklerinin çapı 12,5 cm, ve ise 12,8 cm.dir. Bizce bu ebat değil bir çocuk yetişkin bir kadının oynayabilmesi için bile fazla büyüktür; Klein ve Richter gibi biz de bu nesnelerin oyuncak olmadığını düşünüyoruz.

Yoyo oynayan çocuklar Atina vazo ressamları tarafından çok işlenen bir konu olmamıştır. MÖ 440'lara tarihlenen kırmızı figürlü bir kylixin tondosu üzerinde bir erkek çocuğu yoyo oynarken resmedilmiştir (Resim 212). Yoyo yere yakın olarak, muhtemelen çocuk ipi kendine çekmek üzere olduğu anda betimlenmiştir.⁵⁴

Antikythera Adası'nın⁵⁵ yakınlarındaki gemi enkazında Helenistik Dönem'e tarihlenen bronz bir atlet heykeli bulunmuştur (Resim 213).⁵⁶ Gardner, heykelin sağ kolunun uzanış biçimine ve özellikle de parmakla-

51 Gisela M. A. Richter, "A Greek Bobbin," *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, c.XXIII, 1928, s. 305.

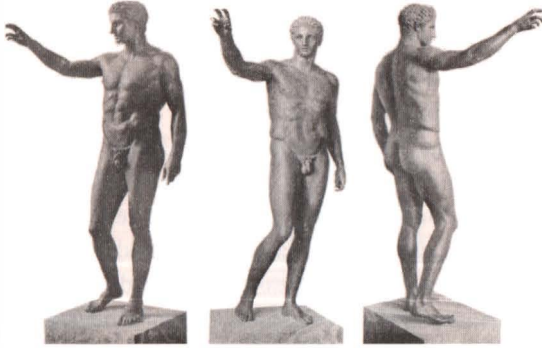
52 *Age*.

53 Klein, *age*, s. 21.

54 Miller, *Athletics*, s. 169 ; Sweet, *age*, s. 110.

55 Günümüzde ismi "Cerigotto" olan, Peloponnesos Yarımadası ile Girit arasında yer alan bir ada.

56 Ernest A. Gardner, "The Bronze Statue from Cerigotto," *JHS*, c.XXIII, 1903, s. 152.

rının şekline dayanarak atletin yoyo oynarken gösterildiğini ileri sürer.⁵⁷ Gardner bu görüşünü desteklemek için atletin parmaklarına bir yoyo ekleyerek temsili bir resim yapmıştır (Resim 214). Gerçekten de elin duruşu yoyo tutar gibidir. Gardner ayrıca bir atletin yoyo oynarken tasvir edilmesinde şaşılacak bir yan olmadığını, yoyo ile oynamanın palaistradaki ağır egzersizler için tamamlayıcı bir işlevi olabileceğini belirtir.⁵⁸ Heykeldeki atlet sol bacağı üzerine ağırlığını vermiştir; sağ bacağı dizden kıvrıktır ve ileri doğru uzattığı sağ eliyle yoyo oynamaktadır. Vücudunun bu şekli Resim 212'de görülen vazo resmindeki yoyo oynayan çocuğun duruşuna oldukça benzemektedir. Bu heykelin bizce önemi, sadece çocukların değil gençlerin de yoyo oynadığını göstermesidir. Elbette kız çocukları ya da genç kızlar da bu oyuncak ile oynuyor olmalıydılar ancak bildiğimiz kadarıyla bu konuyu işleyen bir tasvir bulunmamaktadır.

BEBEK (KORE, NYMPHE, PLANGONES)

Minyatür insan biçimindeki oyuncaklara bebek denir. Bebek günümüzde olduğu gibi Eski Yunan ve Roma'da da çocukların en çok sevdiği oyuncaklar arasındaydı. Eski Yunancada bebekler *korai*, *nymphai*, *plangones* diye adlandırılırdı.⁵⁹ Antik dönem bebekleri hak-

⁵⁷ Ernest A. Gardner, "Notes on Greek Sculpture," *JHS*, c.XLIII, 1923, s. 142.

⁵⁸ *Age*, s. 143.

⁵⁹ Darc'y Wentworth Thompson, "Games and Playthings," *Greece & Rome*, c.II, 1933, s. 73.

kındaki bilgimiz iki kaynağa dayanmaktadır: Kutsal alanlarda, mezarlarda ve atölyelerde (pişmiş toprak ve kemik) bulunmuş orijinal oyuncak bebek örnekleri ve vazo resimleri ile Klasik Dönem mezar stelleri üzerinde yer alan oyuncak bebek betimleri.

Arkeolojik kazılar sırasında kutsal alanlarda bebeklerin bulunması Antik Dönem'de bebeklerin, diğer çocuk oyuncakları gibi, adak olarak sunulduğunu göstermektedir. Gerçekten de Yunan ve Roma geleneğine göre kız çocukları evlenme çağına geldiklerinde oyuncaklarını Artemis, Athena, Aphrodite ve Demeter gibi tanrıçalara adanmaktaydılar. Bu gelenek yazılı kaynaklarca da doğrulanmaktadır. *Palatium Antolojisi*'nde bebeğini Artemis'e adayan bir kız çocuğundan bahsedilir.⁶⁰ Bebeklerle hem oyuncak olarak oynanır, hem de adak olarak sunulurdu.⁶¹ Bazı araştırmacılar ise bebeklerin oyuncak olarak kullanılmadıkları gibi bir olasılıktan bahsederler. Bu görüşü desteklemek amacı ile bebeklerin kolları ve bacaklarının ip ya da telle tutturularak yapıldığını ve bu nedenle çocuk oyuncakı olmak için fazla kırılgan olduklarını ileri sürmüşlerdir.⁶²

Eski Yunan ve Roma çocuk mezarlarında da oyuncak bebeklere rastlanmıştır. Bu bebekler büyük olasılıkla ergenlik çağına erişmemiş ve henüz bir tanrıçaya oyuncak bebek adama fırsatı bulamadan ölmüş kız çocuklarına aitti. Çocuk mezarlarının yanı sıra yetişkin kadınlara ait mezarlarda bulunan oyuncak bebeklerin işlevinin tam olarak ne olduğu ise tartışmalı bir konudur. MS 3. yüzyıla tarihlenen "Tivoli Bebeği" olarak adlandırılan, Tivoli'de bir Vesta rahibesinin anıt mezarında bulunmuş eklemli kemik bebek buna iyi bir örnektir. Bebek kolye, bilezik ve halhalla süslenmiştir. Hallam, makalesinde bir Vesta rahibesinin neden bir bebekle gömüldüğü sorusunu sorar fakat sorunun cevabını vermez.⁶³ Roma Mitolojisi'ne göre Vesta rahibeleri ömür boyu kız kalmaya ant içerlerdi.⁶⁴ Buna dayanarak oyuncak bebeğin

60 Yunan Antolojisi vi, 280, s. 449.

61 Kate McK. Elderkin, "Jointed Dolls in Antiquity," *AJA*, c.XXXIV, 1930, s. 456; Neils, Oakley, *age*, s. 267.

62 Gladys R. Davidson, Dorothy B. Thompson, Homer A. Thompson, "Small Objects from the Pryx: I," *Hesperia*, Ekler, c.VII, 1943, s. 114.

63 G.H. Hallam, "A Note on the Monument and Tomb of a Vestal Virgin at Tivoli," *Journal of Roman Studies*, c.XX, 1930, s. 14.

64 Erhat, *age*, s. 290.

215

216

217

Vesta rahibesinin ölürken hâlâ korumakta olduğu bakireliğini ve çocuk saflığını simgelediğini, bu amaçla mezarına konulduğunu düşünebiliriz.

Bebeklerin yapımında bez, ahşap, kemik, fildişi ve pişmiş toprak gibi çeşitli malzemeler kullanılırdı. Günümüze ancak, malzemeleri dolayısıyla kalıcı olan kemik ve pişmiş toprak bebek örnekleri ulaşmıştır. Bunun bir istisnası Mısır'ın kuru havası sayesinde bozulup yok olmamış bir bez bebettir. MS 1-5. yüzyıllar arasına tarihlenen ev yapımı bu bebek kaba ketenden yapılmıştır, içi bez ve papirüs parçalarıyla doldurulmuştur. Bebeğin kıza mı yoksa erkeğe mi benzetildiği tam olarak belli değildir ancak başının sağ tarafına tutturulmuş mavi renkli cam boncuğun bir saç süsü olabileceği düşünülebilir. Eğer böyle ise bir kız bebettir.⁶⁵

Bebek yapımında en çok kullanılan malzeme pişmiş toprak idi. Pişmiş toprak atölyelerinde çalışanlar doğal olarak içinde yaşadıkları dönemin heykel sanatını takip ediyorlardı. Dolayısıyla ürettikleri bebekler, pişmiş toprak figürinler ve heykelcikler gibi o dönem sanatının biçimsel özelliklerini yansıtıyordu.

Bilinen en eski Yunan bebekleri Geometrik Dönem'e tarihlenir (Resim 215 ve 216). Boiotia'da bulunmuş bu bebekler pişmiş topraktan

65 The British Museum, (Çevrimiçi) http://www.thebritishmuseum.ac.uk/explore/highlights/high-light_objects/gr/r/rag_doll.asp, 27 Temmuz 2007; H. Muriel, "The Doll," North American Review, c.CCXII, 1920, s. 812.

yapılmıştır ve gövdeleri içi boş çan şeklindedir. Bacakları iple ya da madeni telle bağlanacak şekilde bebeğin gövdesine içten eklemlidir ve hareket ettirilebilmektedir. Kollar gövdeye yapışıktır. Uzun boyunları ve kısa kolları belirgin bir fiziksel orantısızlığa sebep olmaktadır. Çan gövde boyanarak geometrik motifler ve kuş betimleri ile süslü kıyafetler yapılmıştır.

Boardman bu eserleri idol olarak tanımlar, oyuncak olmaları olasılığından hiç bahsetmez.⁶⁶ Elderkin'in makalesinden öğrendiğimiz benzer bir görüşe göre ise, bu eserler aslen idol olarak yapılmışlardır fakat yetişkinlerin dini ayinlerini

taklit eden çocuk oyunlarında oyuncak olarak da kullanılmışlardır.⁶⁷ Klein bu eserlerin oyuncak olmadığını düşünür.⁶⁸ Elderkin'e göre ise, Boiotia bebeklerini idol olarak tanımlayan bu görüşler tartışmalıdır çünkü bir idolün bacaklarını eklemli yapmaya gerek yoktur.⁶⁹

Arkaik Dönem'den itibaren, Geometrik Dönem'de yapılmış olan Boiotia bebeklerinden farklı olarak, hem kolları hem bacakları eklemli yapılmış bebeklere rastlanır. MÖ 6. yüzyıla ve MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bu bebeklerin buluntu yerleri farklılık gösterse de genel olarak aynı tipolojik özelliklere sahiptirler. Örneğin, MÖ erken 5. yüzyıla tarihlenen, Korinthos'da bulunmuş bebek (Resim 217) ile MÖ 5. yüzyılın ortalarına tarihlenen, Boiotia'da bulunmuş olan bebek (Resim 219) oldukça benzerdir.⁷⁰ Anadolu'da da yine aynı tip bebeklerle karşılaşırız: Assos'da 55 No.lu lahitte bulunan ve

66 John Boardman, *Yunan Sanatı*, çev. Yasemin İlseven, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005, s. 46.

67 Elderkin, *age*, s. 459.

68 Klein, *age*, s. 15.

69 Elderkin, *age*, s. 459.

70 Neils, Oakley, *age*, s. 268.

Çanakkale Müzesi'nde sergilenen bebekler MÖ 5. yüzyıl başlarına tarihleniyor (Resim 218).⁷¹

Pişmiş topraktan yapılmış bu bebeklerin kolları omuzlara, bacakları ise aşağı bakan üç çıkıntı şeklindeki kalça kısmına eklenmiştir. İplerin ya da tellerin geçirilmesi için tüm bu eklem yerlerine delikler açılmıştır. Bacaklarda diz kısımları belli değildir. Bu bebeklere genelde kısa khiton giydirilmiş ve başlarına yüksek bir *stephane* ya da *polos* takılmıştır. Bazı örneklerde khitonun boyalı desenleri hâlâ seçilebilir (Resim 219). Saçları omuzlara kadar düşer. Bazıları ellerinde krotalon⁷² taşırlar. Eski Yunan'da günlük hayatta kadınların kısa khiton giymedikleri ve polos takmadıkları bilinmektedir; bu kıyafetler dansçı kıyafetleridir. Nitekim kıyafetleri ve ellerindeki krotala nedeniyle bu bebekler literatürde "dansçı bebek"ler olarak da nitelendirilirler.⁷³

MÖ 5. yüzyılın ortalarından itibaren üretilen bebeklerde çeşitli değişiklikler göze çarpar.⁷⁴ Bebeklerin gövdesi artık giyimli değil çıplak olarak yapılmaya başlanmıştır (Resim 220). Böylece çocuklar bebeklere çeşitli giysiler giydirebilirler. *Palatin Antolojisi*'nde bahsi geçen Timarete adlı kız çocuğun adadığı oyuncaklar arasında bebek kıyafetleri de bulunduğunu biliyoruz.⁷⁵ Ayrıca Thompson'dan öğrendiğimize göre, Sappho (MÖ 630-565) oyuncak bebeğinin mor kıyafetlerini Venüs Tapınağı'na adanmıştır.⁷⁶ Bu yeni tip bebeklerde görülen bir başka değişiklik de bacakların kalçadan değil dizlerden eklemli olmasıdır. Ayrıca saç stili artık arkaik değil klasik özellikler göstermektedir. Resim 220'de görülen MÖ 4. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak bebek saydığımız tüm bu özellikleri taşır. Attika'da bulunmuş bu bebeğin cinsiyeti kadındır.⁷⁷ Ellerinde krotala tutmaktadır; bu nedenle dansçı bebek olarak nitelendirilmektedir.⁷⁸ Başının arkasında

71 Ümit Serdaroğlu, *Behramkale*: Assos, 3. bs., Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.

72 Yunancada zil, çalpara anlamına gelir. Antik Çağ'da kullanılan bir müzik aletidir. Çoğulu krotala'dır.

73 Davidson, Thompson, Thompson, *age*, s. 114.

74 Elderkin, *age*, s. 464.

75 *Yunan Antolojisi* vi, 280, s. 449.

76 Thompson, *age*, s. 73.

77 Erkek bebekler de vardır ancak az sayıdadır.

78 Neils, Oakley, *age*, s. 267.

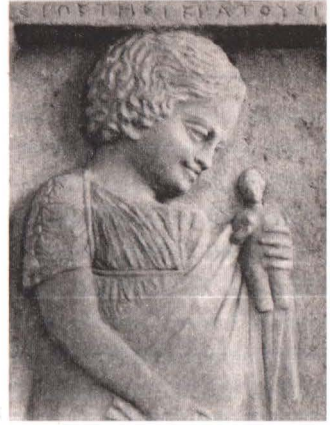
219

220

221

muhtemelen ip geçirilerek duvara asılmasını sağlamak için yapılmış bir delik bulunmaktadır.⁷⁹ Oakley, birçok bebeğin başında bulunan bu deliklerin, bebeklerin adak ya da *apotropeik* amaçlı olarak asılması için yapılmış olabileceğini düşünmektedir.⁸⁰

Aynı döneme ait bebek buluntuları ile mezar stelleri üzerindeki bebek betimleri tipoloji bakımından birbirlerinin hemen hemen aynıdır. Örneğin MÖ 340'a tarihlenen Melisto adlı bir kız çocuğuna ait olan mezar stelinde⁸¹ (Resim 221) kızın elinde tuttuğu bebeğin dizlerden aşağısı ve kolları yoktur. Kolları ve bacakları gövdeden kopartılmış gibidir. Göğüsleri belirgindir. Mezar stellerindeki oyuncak bebekler kız çocuklarının atribülerindendir.

Yukarıda bahsi geçenlerin yanı sıra bir de sadece kolları eklemli olan, "oturan bebekler" olarak tanımlanan oyuncak bebekler vardı (Resim 222).⁸² Elderkin'e göre oturan bebeklerin bacakları hareket etmediğinden bunlar kullanışlı oyuncaklar değillerdi ve muhtemelen bugün olduğu

79 Kevin Herbert, "Terracotta Figurines at Bowdoin College," *The Classical Journal*, c.LV, 1959, s. 105.

80 Neils, Oakley, *age*, s. 267.

81 *Age*, s. 307; Pedley, *age*, 263-264.

82 Klein, *age*, s. 15; Elderkin, *age*, s. 468.

gibi Eski Yunan ve Roma'da da az sayıda üretiliyorlardı.⁸³ Bu tip oturan bebeklere örnek olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Roma Dönemi'ne tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış çıplak bir bebek verilebilir (Resim 223).⁸⁴

Bebekler kız çocuklarının en sevdiği oyuncaklardır. Eski Yunan ve Roma'da bebek çeşitleri elbette sadece yukarıda bahsedilen eklemli bebeklerle sınırlı değildi. Fakir ailelerin çocuklarının atölyelerde üretilen bu bebeklere sahip olmasını bekleyemeyiz; çoğu muhtemelen ev yapımı bebeklerle yetinmek zorunda kalmıştı.

222

MİNYATÜR EŞYALAR

Minyatür Oyuncak Vazolar

Minyatür vazolar çocukların çok sevdiği oyuncaklardandı. Demek ki Eski Yunan ve Roma'da kız çocuklar annelerinin ev işlerini örnek alarak evcilik oynuyorlardı. Bir erkek çocuğu oyuncak arabasında minyatür bir vazo taşıırken betimleyen resimden erkek çocukların da minyatür vazolarla oynadığını öğreniyoruz (Resim 238).

223

Oinokhoenin bir tipi olan khous (çoğulu *khoes*) formundaki vazo minyatürü en yaygın olanıydı. Atina'da üç gün süren bir bahar festivali olan Anthesteria Festivali'nin ikinci gününde o senenin şarapları ilk defa açılıp khouslarla içilirdi; bu yüzden festivalin ikinci günü khoes olarak adlandırılmıştı. Kutlamalara katılan üç yaşındaki çocuklara oyuncak khouslar armağan edilirdi. Bunun nedeni bu yaşa ulaşmış olan

83 Elderkin, *age*, s. 469.

84 Emin Başaranbilek, "Arkeolojik Eserlerde Çocuk," *Toplumsal Tarihte Çocuk*: 23-24 Nisan 1993, haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 56.

224

çocukların ölme riskinin artık çok az olduğunun düşünülmesi ve bunun kutlanmasıydı. Nitekim Anthesteria Festivali'ne katılacak yaşa ulaşmadan ölen birçok çocuk minyatür khousla gömülmüştü. Bu yüzden günümüze çoğu çocuk mezarlarında bulunmuş, binden fazla minyatür khous ulaşmıştır.⁸⁵

Çoğunluğu Atina'da MÖ geç 5. yüzyılda üretilmiş olan khousların üzerlerinde genellikle çocuk hayatıyla ilgili sahneler betimlenmiştir. Örneğin MÖ 420'lere tarihlenen, 7,6 cm. yüksekliğindeki kırmızı figürlü oyuncak bir khous üzerinde çıplak bir erkek çocuğun yerde duran

oyuncak vazoya doğru emeklediği görülmektedir (Resim 224).⁸⁶

Ele geçirilen khouslardaki betimlerde çoğunlukla erkek çocukları resmedilmiştir.⁸⁷

Oinokhoenin yanı sıra amfora, *lebes gamikos*, *askos* (Resim 225), *hydria*, *pyxis* ve *lekythos* formlarında yapılmış minyatür vazolar bulunmuştur. Korinthos'da ele geçen, MÖ 4. yüzyıla ait, 8 cm. yüksekliğinde bir amfora

(Resim 226)⁸⁸ ve MÖ 450-400 yıllarına tarihlenen *lebes gamikos* bunlara örnek olarak gösterilebilir (Resim 227). Resim 229'de görülen 12,7 cm. yüksekliğindeki bu minyatür gerçek örneğinin dörtte biri kadardır. Üzerinde evlilikten sonraki gün olan ve gelinin arkadaşlarından hediyeler kabul ettiği Epaulia'ya dair bir tasviri vardır. Kız çocuklar bu vazoyla belki de evcilik oyununun

225

bir parçası olarak oyuncak bebeklerini evlendirirken oynuyorlardı.⁸⁹

85 Anthesteria Festivali ve khous ve için bkz. Henry R. Immerwahr, "Choes and Chytroi," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, c.LXXVII, 1946, s. 245-260; Semni Papaspyridi Karauzou, "Choes," *AJA*, c.L, 1946, s. 122-139; Noel Robertson, "Athens' Festival of the New Wine," *Harvard Studies in Classical Philology*, c.XCV, 1993, s. 197-250.

86 F.F.J., "A Miniature Jug," *Record of the Art Museum*, Princeton University, c.XII, 1953, s. 37; Neils, Oakley, *age*, s. 285.

87 Lewis, *age*, s.19; Neils, Oakley, *age*, s. 284.

88 Shoe, *age*, s. 86 ve 87.

89 Gisela M.A. Richter, "Department of Classical Art Accessions of 1914: Athenian Vases, (Concluded)," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.X, 1915, s. 123; Klein, *age*, s. 16.

226

227

Minyatür Oyuncak Mobilyalar

Klein, pişmiş topraktan yuvarlak ya da dörtgen oyuncak masalar bulunmuş olduğundan bahsetmektedir. Bu minyatür masaların dörtgen olanlarında dört, yuvarlak olanlarında ise üç ayak bulunur (Resim 228). Yine Klein'dan minyatür oyuncak yatak ele geçirildiğini öğreniyoruz. Minderleri bile ayrıntısıyla yapılmış olan bu oyuncaklar muhtemelen kız çocuklar içindi (Resim 229).⁹⁰

Diğer Minyatür Eşyalar

Minyatür eşyalar genelde oyuncak olarak kabul edilseler de bunların dini amaçlı adaklar olma ihtimali de vardır. Ayrıca mezarlara apotropeik amaçlı olarak konmuş da olabilirler. Dolayısıyla, minyatür eşyaların diğer bazı oyuncaklarda olduğu gibi iki fonksiyonlu olabileceği olasılığı hiçbir zaman yok sayılmamalıdır.

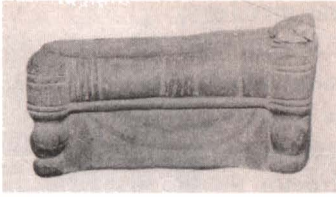

228

Oyuncak amaçlı olarak minyatür kopyaları üretilen diğer eşyalar arasında pişmiş topraktan içi meyve, ekmek gibi yiyecekler ile dolu küçük bir tepsi (Resim 230), uzun saplı bir süzgeç, kepe, kandelabrum ve kan-

⁹⁰ Klein, *age*, s. 16.

229

230

231

232

233

dil bulunmaktadır.⁹¹ Resim 231'de Pompei'de bir dükkânın bahçesinde yapılan kazılarda ele geçirilen pişmiş topraktan yapılmış oyuncak kandil görüyoruz.⁹²

İstanbul Belediyesi'nin "Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu"nda bulunan minyatür eşyalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda da çocukların minyatür oyuncaklarla oynadığının kanıtıdır. Bu oyuncaklar arasında pişmiş topraktan yapılmış bir minyatür testi vardır (Resim 232). Armudi gövdeli, boyunlu ve kulplu olan oyuncak testinin yüksekliği 19 cm., taban çapı ise 6,5 cm.dir. Koyu kırmızı zemin üzerine sarı yıldızla şua ve çiçek bezemelidir.⁹³ Koleksiyondaki diğer bir minyatür eşya örneği ise boyasız ahşap bir sandalyedir (Resim 233). Yüksekliği 11 cm., genişliği ise 5 cm.dir.⁹⁴

OYUNCAK ARABA (HAMAKSİS)

Aristophanes'in *Bulutlar* adlı komedyasında Strepsiades isimli karakter jüri üyeliğinden kazandığı ilk obol ile altı yaşındaki oğluna oynaması için küçük bir oyuncak araba aldığını anlatır.⁹⁵ Aristophanes'in *hamaksis* olarak adlandırdığı oyuncak arabalar, Eski Yunan ve Roma'da daha ziyade erkek çocukların oynadığı, çok sevilen oyuncaklardandı.

91 Age, s. 16.

92 Wilhelmina F. Jashemski, "The Excavation of a Shop-House Garden at Pompeii (I.XX.5)," *AJA*, c.LXXXI, 1977, s. 225.

93 Füsün Kılıç, "Eyüp Oyuncaklığı ve İstanbul Belediyesi'nin Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu," *Toplumsal Tarih*te Çocuk: 23-24 Nisan 1993, haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 138.

94 Age, s. 137.

95 Aristophanes, *Bulutlar*, 879-880, s. 171.

Oyuncak arabalar hakkındaki bilgilerimiz asıl olarak Yunan vazo resimleri ve Atina Klasik Dönem çocuk mezar stelleri üzerindeki tasvirlerle ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mezar stellerindeki oyuncak araba betimlerine dayanmaktadır. Örneğin Q. Sulpicius Maksimus adlı, on bir yaşında ölen bir çocuğun steli üzerinde bir oyuncak araba betimi bulunur. Çocuk MS 94'de Capitoline Şiir Yarışması'nda ödül kazanmıştır. Ailesi bu şiiri oğullarının mezar steline yazdırmıştır.⁹⁶

Oyuncak araba tasvirlerinin büyük kısmı profilden yapılmış olduğu için oyuncak arabaların tam ve kesin bir tarifini yapmak mümkün olmamaktadır.⁹⁷ Örneğin, bir oyuncak arabanın birçok betimde olduğu gibi tek tekerlekli gözükmesi, arabanın gerçekten de sadece bir tekerleği mi olduğu yoksa arkada kalan tekerleğinin betimlenmemiş mi olduğu sorusunu akla getirir.

Ahşaptan imal edilmiş oyuncak arabaların günümüze ulaşan bir örneği bulunmamaktadır. Mikhaliçsi'de⁹⁸ bir çocuk mezarında ele geçirilen bronz ve demirden yapılmış örnek 24 cm. uzunluğundadır (Resim 234). Bu araba, iki ucunda iki tekerlek olan bir dingilden ve tekerleklerin arasında ortasına uzun bir kol yerleştirilmiş bir platformdan oluşmaktadır. Kol çocuğun oyuncak iterek ya da çekerek kumanda edebilmesi için yapılmıştır.⁹⁹

Klein, Eski Yunan ve Roma'daki oyuncak arabaları isimlendirmeden dört ayrı çeşitte sınıflandırır; fakat bu dört araba tipine ek olarak, basit bir form olduğu için araba kategorisine dahil etmediği, tek ya da çift tekerlekli, uzun kollu bir oyuncaktan bahseder.¹⁰⁰ Neils ve Oakley ise tüm oyuncak araba incelemelerini Klein'ın bu "araba" olarak sınıflandırmadığı oyuncak tipine dayandırır.¹⁰¹ Biz bu çalışmada bu basit araba tipini de kapsayan bir sınıflandırmayı tercih ettik.

96 R.H.B., T.B.L.W., "Descriptions of Supplementary Illustrations, Plates I-IV," *Greece & Rome*, c.V, 1935, s. 64.

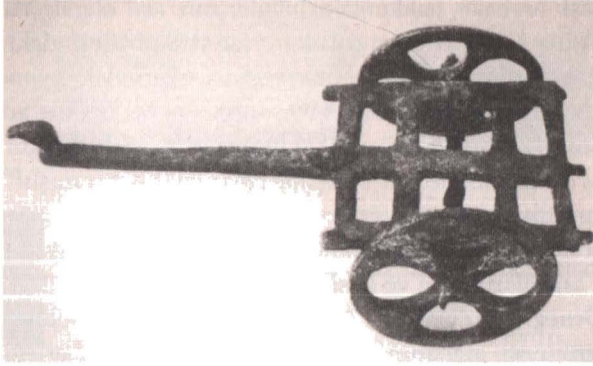
97 Klein, *age*, s. 13.

98 Kuzeybatı Yunanistan'da Preveze yakınları.

99 John H. Oakley, "Death and the Child," *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, haz. Jennifer Neils, John H. Oakley, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 181-182.

100 Klein, *age*, s. 13-14.

101 Neils, Oakley, *age*, s. 269.

234

Platformsuz Oyuncak Arabalar

Klein'in "araba" sınıflandırmasında yer almayan bu en basit oyuncak araba, iki ucunda iki tekerlek olan bir dingil ve bu dingile bağlı bir koldan ibarettir. Dingilin üzerine yerleştirilmiş bir platform, kutu ya da bir eşya taşınabilecek herhangi bir düzenek yoktur. Klein platformsuz arabaların tek tekerlekli bir tipinin olabileceğinden bahseder;¹⁰² fakat profilden yapılmış olan tek tekerlekli araba tasvirleri dışında bu görüşü destekleyecek bir kanıt rastlayamadık.

Resim 235'de MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerinde duvara dayalı duran arabada sadece ufak bir tekerlek ve oldukça uzun bir tutma kolu görüyoruz. Çocuk oyuncak arabasıyla değil göğüs seviyesine gelen bir taburede duran kuşuyla oynamaktadır. Arabanın duvara dayalı olması ve taburenin varlığı çocuğun kapalı bir mekânda olduğunu gösteriyor.¹⁰³

²³⁵ Bu tarz bir oyuncak araba Klasik Dönem'e tarihlenen bir Atina mezar stelinde de karşımıza çıkar (Resim 236).¹⁰⁴ Bu mermer stelde bir

¹⁰² Klein, *age*, s. 13.

¹⁰³ Neils, Oakley, *age*, s. 280.

¹⁰⁴ Klein, *age*, s. 13.

erkek çocuk köpeği, kuşu ve oyuncak arabasıyla betimlenmiştir. Çocuk sol eliyle araba kolunu ucundan kavramıştır. Clairmont'dan öğrendiğimize göre İon mezar anıtlarında hiç oyuncak araba betimi yoktur.¹⁰⁵

Arabalar bildiğimiz kadarıyla mezar stellerinde sadece erkek çocukların atribüleri olarak kullanılırken vazolarda kız çocuklarının da bu oyuncakla betimlendiği az da olsa görülmektedir. Örneğin Resim 237'da MÖ 420'lere tarihlenen kırmızı figürlü bir khous üzerindeki sahnede bir kız çocuğu sağ eliyle oyuncak arabasını havaya kaldırmış büyük bir kuşu kovalamaktadır.¹⁰⁶ Kızın arabasını rahat bir şekilde havaya kaldırabiliyor olması bu basit tipteki oyuncak arabanın oldukça hafif olduğu anlamına gelmektedir.¹⁰⁷

236

Platformlu Oyuncak Arabalar

Bu arabaların birinci tipten tek farkları dingilin üzerine çocukların oyuncaklarını ya da hayvanlarını taşıyabilecekleri bir platform eklenmiş olmasıdır (Resim 234).¹⁰⁸ Tutma kolu doğrudan dingile değil dingilin üzerindeki platforma bağlıdır. Bu nedenle kol kaldırıldığında platformun kola bağlandığı taraf yukarı kalkarken, öteki taraf sabit kalır ve platform eğimli bir hale gelir. MÖ 425 yılına tarihlenen Resim 238'de görülen kırmızı figürlü bir vazo üzerindeki betimde görülen erkek çocuğun çekmekte olduğu araba bu tiptedir.¹⁰⁹ Arabanın platformu gözükmese de üzerinde taşınan vazodan mevcudiyetini anlıyoruz. Çocuk arabayı kolundan çekmiş ve arabanın platformu eğimli bir hale gelmiştir. Bu yüzden vazo da yere göre eğik durmaktadır. Vazonun eğik durmasına rağmen yere düşmüyor olması, arabanın platformunun ucunda bir arkılığı olduğu anlamına gelir. Çocuklar oyuncak arabalarının platformunda çeşitli eşyalar

¹⁰⁵ Clairmont, *age*, s. 144.

¹⁰⁶ Neils, Oakley, *age*, s. 280.

¹⁰⁷ Klein, *age*, s. 13.

¹⁰⁸ Neils, Oakley, *age*, s. 269.

¹⁰⁹ *Age*.

taşıdıklarına göre bu tipteki arabaların bazılarında arkalık bulunduğunu tahmin edilebilir.

Vazo resimleri bu tür bazı oyuncak arabaları yüksek platformlu olarak betimlemişlerdir.

Kutulu Oyuncak Arabalar

Dingilin üzerine bir kutu oturtulmuştur. Bu tür arabalarda tutma kolu doğrudan kutuya bağlıdır; bu nedenle platformlu arabalarda olduğu gibi bu tipte de kol kaldırıldığında kutunun ön kısmı yukarı kalkar. Resim 239'de çocuğun kolundan tuttuğu kutulu arabanın bu

237 şekilde durduğu görülüyor. Kutunun içi boştur. Fakat genellikle bu tür oyuncak arabaların kutuları çocukların eşyalarını, hayvanlarını ya da diğer oyuncaklarını kolaylıkla taşımaları için yapılmıştır.¹¹⁰ Aynı görevi gören

platformlu arabalara göre daha işlevsel olduklarını söyleyebiliriz.

Oturma Yerli Oyuncak Arabalar

Dingilin üzerine basit bir oturma yerinin yerleştirilmesi ile yapılan bu tür arabalarda oturan çocuğun sırtını yaslayabilmesi için bir arkalık bulunur.¹¹¹ Yüğü daha rahat taşıyabilmesi için diğer araba tiplerine nazaran daha büyük tekerlekli ve daha kalın kollu üretilmişlerdir. Resim 240'daki khous üzerine betim-

238 lenmiş oturma yeri olan arabada küçük bir çocuk oturmaktadır. Ondan daha büyük bir yaşta olduğu anlaşılan başka bir çocuk ise sağ eliyle arabayı çekmektedir.¹¹²

Resim 241'deki arabanın oturma yerinin iki tarafında, bir önceki örnekten farklı olarak, tutunma yerleri vardır. Aynı yaşlarda oldukları anla-

110 Klein, *age*, s. 14; Neils, Oakley, *age*, s. 269.

111 Klein, *age*, s. 14.

112 *Age*.

şılan çocuklar, ellerinde birer oinokhoe olduk-
ça eğleniyor gibi görünüyorlar.¹¹³

Küçük Biga

Eski Yunan ve Roma'da iki at koşu-
lan, iki tekerlekli cenk, zafer ve koşu arabası-
na *biga* denirdi.¹¹⁴ Yetişkinler için olan bigayı
model alarak çocuklar için özel yapılmış küçük bigaların üretildiğini
biliyoruz. Büyüklerinden farklı olarak bunları atlar yerine keçiler ya da
çocuklar çekişirdi.¹¹⁵

Resim 242'de MÖ 400'lere tarihlenen kırmızı
figürlü vazo resminde bir erkek çocuğun diz çökerek
oturduğu ve iki keçinin çektiği bir küçük bigayı sürdü-
ğü görülmektedir. Resimde sadece bir kısmı görülebi-
len diğer bir erkek çocuk ise sol eliyle keçilerin yular-
larını tutarak arabayla aynı istikamette koşmaktadır.¹¹⁶

Söz konusu araba çeşidinin betimlendiği bir
başka örnek ise Ostia'da bulunmuş, MS 2. yüzyıla
tarihlenen bir lahit üzerinde görülmektedir. Burada M.

239

241

Cornelius Statius adlı bir erkek çocuğun hayatından ²⁴⁰
kesitler resmedilmiştir (Resim 243). En soldaki ilk
sahne annesinin kucağında bebek olarak gös-
terilmiştir. Babası ayakta, karısına ve oğluna bak-
maktadır. Sağındaki ikinci sahnede artık bebeklik-
ten çıkmış çocuk babasının kucağındadır. Üçüncü
sahne büyümüş, keçilerin çektiği küçük bigasını
sürmektedir. En sağdaki son sahnede ise babası ile
ders çalışmaktadır.¹¹⁷

113 Karouzou, *age*, s. 124.

114 Saltuk, *age*, s. 40.

115 Neils, Oakley, *age*, s. 284.

116 Klein, *age*, s. 14.

117 R.H.B., T.B.L.W., *age*, s. 63.

Görüldüğü üzere Eski Yunan ve Roma'da arabalar özellikle erkek çocukların hayatında çok önemli bir yere sahipti. Hareket ettirilebilmesi, oturma yerli arabalar ve küçük bigalarda eşya hatta insan taşınabilmesi erkek çocuklar için oldukça ilgi çekici olmalıydı. Bununla birlikte, bu iki ileri araba tipinin bir oyuncak olmanın ötesine geçtiklerini, salıncak ya da tahterevallı gibi bir eğlence aracı olduklarını söyleyebiliriz. Bu özellikleri dolayısıyla günümüzün bisikletlerine benzetilebilirler.

DEĞNEK AT

242 Erkek olsun, kız olsun; bütün çocuklar, uzun bir değneğe hayali bir ata biniyormuş gibi yapıp zıplayarak koşarlar. Bu konunun betimlendiği az sayıda vazo resminden bu oyunun Eski Yunan'da da oynandığını biliyoruz. Plutarkhos'dan öğrendiğimize göre, bir arkadaşı çocuklarına çok düşkün olan Sparta kralı Agesilaos'u bir gün çocuklarıyla atçılık oynarken görür. Kral Agesilaos, arkadaşından kendisi de baba oluncaya dek gördüklerini kimseye anlatmamasını rica eder.¹¹⁸

Resim 244'de kırmızı figürlü bir vazo üzerinde görülen çıplak erkek çocuk, sağ elinde kırbaç, sol elinde uzun bir değneğe bağlı, atın dizginleri-

243 nin yerine geçen ipleri tutarken betimlenmiştir. Çocuğun bacakları at biner gibi aralıktır. Vazo resminde görülen sütunlar sahnenin kapalı bir mekân- da geçtiğini belirtmektedir.¹¹⁹

¹¹⁸ Plutarkhos, *Agesilaos* xxv, 5, s. 58.

¹¹⁹ Klein, *age*, s. 20; Beaumont, *age*, s. 32.

Eski Roma'da da çocukların değnek atla oynadıklarına bir örnek olarak Onur'un bahsettiği 1400'lerden kalma bir el yazmasını gösterebiliriz. Söz konusu el yazmasında Hz. İsa'nın çocukluğunda değnek atla atçılık oynadığı yazılıdır.¹²⁰

OYUNCAK ASKER

Eski Yunan ve Roma'da da erkek çocuklar günümüzde olduğu gibi oyuncak askerlerle oynuyordu. Eski Yunan'da erkek çocukların içini oyuncak askerlerle doldurabildikleri Troya atına benzer oyuncakları olduğu bilinmektedir; fakat ahşap oldukları için bunlardan günümüze ulaşan bir örnek bulunmamaktadır.¹²¹ Günümüze ulaşmış çok sayıda pişmiş topraktan yapılmış atlı asker figürünü vardır. Bunların çoğunun adak eşyası olduğu düşünülmektedir. Resim 245'de MÖ geç 7. yüzyıla tarihlenen, Kıbrıs'ta bulunmuş bir süvari figürünü adak olarak yapılmış asker betimlerine bir örnektir. Nickel, çocukların oynadıkları oyuncak süvarilerin bunlara benzer bir görünümü olduğunu öne sürer.¹²²

Assos'da yapılan kazılarda MÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir çocuk lahinde, aynı kalıptan çıkma üç adet oyuncak niteliğinde pişmiş toprak süvari heykelciği bulunmuştur (Resim 246).¹²³ Süvariler dikdörtgen levha şeklinde kaideler üzerinde durmaktadır.

Oyuncak askerlerin yanı sıra benzer silahlı savaşçı oyuncaklarına da rastlayabiliyoruz. Örneğin, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde Roma Dönemi'ne tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış oyuncak bir gladyatör bulunmaktadır (Resim 247). Bacakları oyuncak

244

245

120 Bekir Onur, *Oyuncaklı Dünya*, Ankara, Dost Kitabevi, 2002, s. 116.

121 Helmut Nickel, "The Little Knights of the Living-Room Table," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.XXV, 1966, s. 171.

122 Age, s. 171

123 Serdaroglu, age, s. 48.

bebekler gibi eklemli yapılmıştır.¹²⁴ Sol elinde bir kalkan tutmaktadır. Kırılmış olan sağ elinde muhtemelen bir kılıç ya da benzeri bir silah vardı.

OYUNCAK HAYVANLAR

Eski Yunan ve Roma'da çocukların aynı günümüzde olduğu gibi hayvanlara çok düşkün olduklarını, onlarla arkadaşlık edip oyun oynadıklarını biliyoruz. Şüphesiz sevdikleri hayvanların pişmiş topraktan ya da başka malzemelerden yapılmış küçük taklitleri oldukça ilgi duydukları çekici oyuncaklar arasındaydı. Örneğin Aristophanes'in *Bulutlar* adlı komedisinde¹²⁵ nardan kurbağa yapan bir çocuğun bahsi geçmektedir.¹²⁶

Bazı araştırmacılar bu hayvan formundaki nesnelerin çocuk oyuncakları değil kült amaçlı figürinler olduğunu öne sürmüş,¹²⁷ çocuk mezarlarında bulunmuş olsalar da bu eserlerin muhtemelen oyuncak değil ölü hediyesi olduğunu belirtmişlerdir. Bu iddialarına gerekçe olarak da benzer hayvan figürinlerine yetişkin mezarlarında rastlanmasını gösterirler.¹²⁸ Klein ve Grandjuan gibi birçok araştırmacı ise bu figürinleri kesinlikle çocuk oyuncakları olarak kabul etmektedir.¹²⁹

¹²⁴ Başaranbilek, *age*, s. 56.

¹²⁵ MÖ 423 yılında sahnelenmiştir.

¹²⁶ Aristophanes, *Bulutlar*, s. 172.

¹²⁷ Siegfried Laser, *Sport und Spiel*, Göttingen, *Archaeologia Homerica*, 1987, s. 94.

¹²⁸ C.J. Going vd., "A Roman Child Burial with Animal Figurines and Pottery from Godmanchester, Cambridgeshire," *Britannia*, c.XXCIII, 1997, s. 390.

¹²⁹ Klein, *age*, s. 10; Claireve Grandjuan, "Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period," *The Athenian Agora*, c.VI, 1961, s. 25.

Oyuncak hayvanlar genelde pişmiş topraktan üretilirdi. Muhtemelen ev yapımı olan bez oyuncak hayvanlar da vardı. Ayrıca Klein, kazılarda ele geçirilmiş olan çok sayıda bronzdan yapılmış farenin de oyuncak olabileceğini yazmaktadır.¹³⁰

Hayvan biçimli oyuncaklarda çoğunlukla tavşan, domuz, koç, at, aslan, köpek, güvercin, horoz, kaplumbağa ve yunus formu kullanılırdı. Yunan Mitolojisi'ne göre bebek Hermes doğduğu gün bulduğu bir kaplumbağayı öldürüp kabuğunu 'boşaltır ve koyun bağırsağından yedi tel gererek bir müzik aleti yapar.¹³¹ Eski Yunan'da çocukların mitolojik hikâyelerle büyü-tüldükleri göz önüne alınırsa bu hikâye dolayısı ile kaplumbağanın çocuklar için özellikle ilgi çekici bir oyuncak olduğu söylenebilir. Resim 248'de pişmiş topraktan kurbağa, domuz ve kuş formunda yapılmış oyuncaklar görüyoruz. Bu resimdeki diğer oyuncak hayvanlar ise domuz ve kuştur.¹³²

Resim 249 A'da pişmiş topraktan yapılmış oyuncak aslan başı ve Resim 249 B ve 249 C'deki oyuncak tavşan başları MS 4. yüzyıla tarihlenirler. Bunlar Resim 248'deki eserlere göre daha detaylı yapılmışlardır ve yüz-leride gülümseme ifadesi vardır. Tüyleri oldukça belirgindir. Grandjuan, bu oyuncakların Atina Agorası'nda oyuncak olarak satıldıklarını ileri sürer.¹³³

247

Tekerlekli Oyuncak Hayvanlar

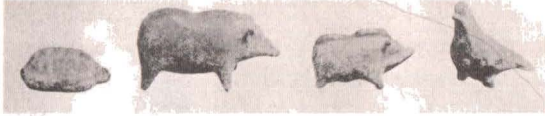
Tekerlek takılarak ileri geri hareket olanağı sağlanan hayvan biçiminde mekanik oyuncaklardır. Daha ziyade küçük çocuklara hitap eden bu oyuncaklar, ahşap ve pişmiş topraktan yapılırlardı. Ahşap olanlar günümüze ulaşmamıştır fakat pişmiş topraktan birçok örnek bulunmaktadır. Tekerlekli oyuncaklarda model olarak kullanılan hayvanların, insanların sosyal ve ekonomik yaşamlarında sıklıkla yararlandıkları hayvanlar arasından seçildikleri görülmektedir. At ve eşek gibi binek hayvanları, kuşlar, kümes hayvanları bu oyuncaklara konu olmuştur.

¹³⁰ Klein, *age*, s. 10.

¹³¹ Erhat, *age*, s. 140.

¹³² Klein, *age*, s. 10.

¹³³ Grandjuan, *age*, s. 25.

Tekerlekli Oyuncak At

Tekerlekli oyuncaklarda en çok kullanılan hayvan figürü attır. Bilinen en erken tarihli tekerlekli at MÖ 800-750'ye, tarihlenir. 20,2 cm yüksekliğinde, 18,9 cm. uzunluğunda ve 6,1 cm genişliğinde üzerinde geometrik desenler olan bir oyuncaktır (Resim 250). Atın ayaklarında tekerlekleri taşıyan dingilin geçirilmesi için birer delik bulunmaktadır. Bu basit mekanizma ile atın yürütülmesi sağlanmaktaydı. Tekerlek ve dingiller, büyük olasılıkla ahşap oldukları için, günümüze ulaşmamıştır. Resimde görülen tekerlek ve dingiller, sonradan oyuncak sergileme amacı ile eklenmiştir.¹³⁴

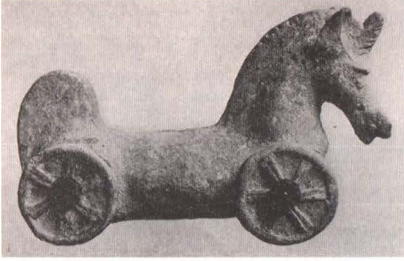
Korinthos'da İmparator Nero Dönemi'ne ait (MS 54-68) bir bebek mezarında pişmiş topraktan imal edilmiş tekerlekli bir oyuncak at bulunmuştur (Resim 251). Atın bacakları yoktur. Her biri atın bir ayağı yerine geçen dört tane tekerlek, atın gövdesinin ön ve arka kısmında, bacakların yerinde bulunan deliklere geçirilmiştir. Atın bumuna açılan küçük bir delikten ip geçirilerek çocuğun oyuncakı çekerek hareket ettirebilmesi sağlanmıştır.¹³⁵ Resim 250 ve Resim 251'deki oyuncak atlar arasındaki en önemli fark tekerleklerin takıldığı yerdir. Tekerlekler ilkinde bacaklara, ikincisinde ise doğrudan gövdeye takılmıştır. İki oyuncak arasındaki bir diğer fark da atların kuyruklarıdır. İlk oyuncak atta ayrı bir kuyruk kısmı yokken, ikinci atın yukarı kalkık, kıvrık bir kuyruğu vardır.

At biçiminde başka bir oyuncak da Atina Agorası'nda bulunmuştur (Resim 252). MS 4. yüzyıla tarihlenen pişmiş topraktan atın dingil ve tekerlekleri eksiktir. Resim 252'de dingilin geçirildiği delikler çıplak olarak görülmektedir. Oyuncak sonradan dingil ve tekerlekler takılarak

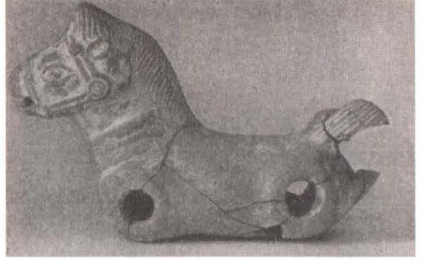

¹³⁴ Laser, *age*, s. 94; Neils, Oakley, *age*, s. 266.

¹³⁵ Theodore L. Shear, "Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930," *AJA*, c.XXXIV, 1930, s. 428; Klein, *age*, s. 9.

251

252

restore edilmiştir (Resim 253).¹³⁶ Burun kısmında Resim 251'de görülen oyuncak ata olduğu gibi, ip geçirilmesi için bir delik bulunmaktadır. Atın yuları alçak kabartma tekniğiyle yapılmış ve kırmızıya boyanarak belirgin hale getirilmiştir. Resim 252'deki oyuncak ata göre daha ince işlenmiş olduğu görülmektedir.

Tekerlekli oyuncak atların uzun silindirik gövdeli olanları da vardır. Bunlar genellikle sırtta iki tane büyük ya da altı tane küçük kap taşımaktadır (Resim 254). Tıpkı pazara mal taşıyan gerçek bir ata benzeyen Resim 254'da görülen oyuncak Kıbrıs'ta bulunmuştur.¹³⁷ Bunların yanı sıra sırtlarında kap yerine insan taşıyan oyuncaklar olduğu da biliniyor. Örneğin, Makedonya'da Thessalonike kentinin, içinde MS erken 1. ve geç 3. yüzyıllar arasına tarihlenen mezarlar bulunan nekropolisinde ele geçirilen buluntular arasında bir sürücülü oyuncak at vardır (Resim 255). Pişmiş topraktan yapılmış bacaksız atın gövdesinde dingiller için açılmış delikler vardır.¹³⁸ Sürücü sanki atın yularını tutuyormuş gibi kollarını havaya kaldırmıştır.

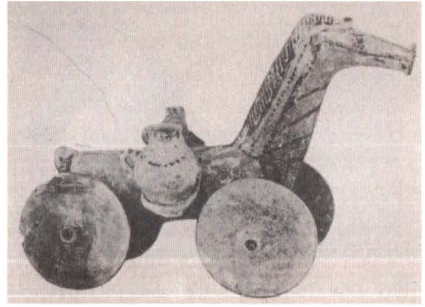
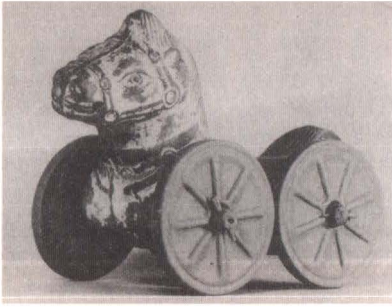
Tekerlekli Oyuncak Eşek ya da Katır

Eşekler daha ziyade yük taşımak için kullanılan hayvanlardır. MÖ 1. yüzyıla tarihlenen, 15 cm. yüksekliğindeki Anadolu kökenli bir oyuncak eşek de sırtında iki kap taşımaktadır (Resim 256). Bu örnekte de görüldüğü üzere, oyuncaklar sıklıkla hayvanların günlük yaşamdaki kullanım şekilleri-

¹³⁶ Theodore L. Shear, "Excavations in the Athenian Agora," *AJA*, c.XLI, 1937, s. 187; Grandjouan, *age*, s. 28.

¹³⁷ Klein, *age*, s. 9.

¹³⁸ David Blackman, "Archaeology in Greece 1999-2000," *Archaeological Reports*, c.XLVI, 1999-2000, s. 80-81.

ni yansıtmaktadır. Yukarda saydığımız oyuncaklardan farklı olarak, eşek bir kaidenin üzerinde ayakta durmaktadır ve dingilin geçirildiği delikler eşeğin gövdesine değil de bu kaideye açılmıştır. Oyuncak dört tekerlekli fakat tekerlekler dingiller gibi günümüze ulaşmamıştır.¹³⁹

Tekerlekli Oyuncak Horoz

Resim 257'de görülen, MÖ 1. yüzyıla tarihli oyuncaktaki form bir horozdur. Anadolu'da bulunmuş 10,5 cm. yüksekliğindeki bu horoz bir kaide üzerinde değildir. At ve eşekli oyuncaklardan farklı olarak ip deliği, baş değil de göğüs kısmındadır. Horozun gövdesi diğer oyuncaklarda olduğu gibi içinden dingilin geçirilebilmesi için enine delinmiştir.¹⁴⁰ At ve eşek figürlerinin kullanıldığı diğer oyuncaklardan farklı olarak, burada dört tekerlek deliği yerine iki tekerlek deliği (dolayısıyla iki dingil yerine tek dingil) bulunmaktadır. Bunun sebebi tabii ki horozun gerçekte de iki ayaklı olmasıdır. Bunu oyuncakların doğayı ve nesneleri oldukları gibi yansıtmaya özelliğine bir örnek olarak sayabiliriz. Başka bir oyuncığa ait olan tekerlekler sonradan bu oyuncığa takılmışlardır.

Tekerlekli Oyuncak Kuş

Kestel'de 1980 yılı kazısında daha önce açılmamış bir lahdin dışındaki taban seviyesinde bulunan eserlerin arasında pişmiş topraktan yapılmış

139 Kunstwerke Der Antike: Plastik (Marmor, Terrakotta, Bronze), Vasen, Schmuck, Glas, Luzern, Ars Antiqua AG., 1966, lev. XI.

140 Age.

255

256

bir tekerlekli kuş bulunmuştur (Resim 258). Lahdin içinde ele geçirilen bir sikke bize MS 80-130 tarihlerini vermektedir.¹⁴¹

Tıpkı Resim 257'da görülen horozda olduğu gibi dingilin geçirileceği delikler kuşun gövdesi üzerindedir. Tekerlekler altı dilimden oluşmaktadır. Oyuncakların tekerlekleri üzerinde durabilmesi için deliklere dingil benzeri bir çubuk geçirilmiştir. Muhtemelen orijinal dingil ahşap olduğundan günümüze ulaşmamıştır.

OYUNCAKLARDA KULLANILAN TEKERLEKLER

Oyuncaklarda kullanılan tekerlekler muhtemelen antik dönemde kullanılan gerçek tekerleklerin taklitleriydi. Pişmiş topraktan ya da ahşaptan imal ediliyorlardı. Sadece pişmiş toprak kullanılarak yapılmış olanlar günümüze ulaşmıştır.

Oyuncaklarda kullanılan tekerlekleri biçimlerine göre iki türe ayırabiliriz:

Düz Tekerlekler

Merkezinde dingilin takılabilmesi için bir deliği olan basit tekerlek çeşididir (Resim 254).

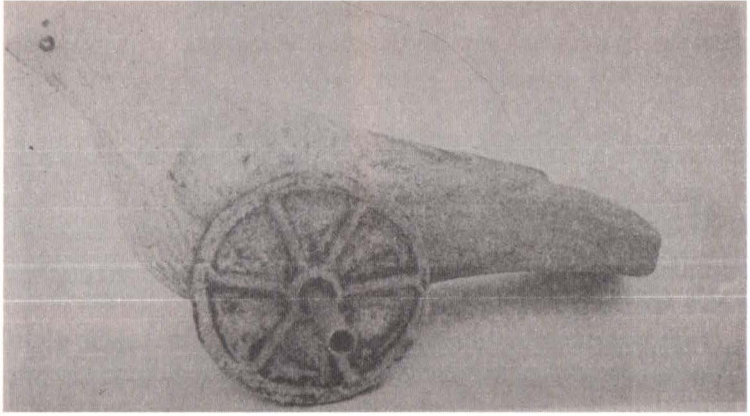
Dilimli Tekerlekler

Tekerlekler dilimlere ayrılmıştır. Bu dilimler tekerleğin ahşap iskeletinin arasında kalan üçgen şeklindeki boşlukları ifade eder. Resim

257

141 Selahattin Erdemgil, "Kestel Kazısı 1980 Çalışmaları," III. Kazı Sonuçları Toplantısı, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1981, s. 64-65.

258

257'deki örnekte beş, Resim 251 ve Resim 258'de ise altı dilim görüyoruz. Atina Agorası'nda yapılan kazılarda ele geçirilen, MÖ 4. yüzyıla ait, 7 cm. çaplı pişmiş toprak tekerleğin yarısı eksiktir (Resim 259).¹⁴² Günümüze ulaşan yarısına dayanarak tekerleğin sekiz dilimli olduğunu söyleyebiliriz.

Perge'de yürütülen kazılarda da dilimli tipte bir tekerlek bulunmuştur (Resim 260). Batı Nekropolis'de ele geçen bu tekerlek Roma Dönemi'ne tarihlenmektedir. Malzemesi pişmiş topraktır. Eksiksiz olarak günümüze ulaşmış eserin arka yüzünde az miktarda zedelenme görülmektedir. Çapı 6 cm., kalınlığı 1,4 cm. olan tekerleğin merkezindeki dingil deliğinin çapı ise 0,6 cm.dir. Buna göre dingilin çevresi en çok 0,4-0,5 cm. kadar olmalıdır. Tekerleğin kalınlığı merkeze doğru artmaktadır. Tekerleğin dışa bakan yüzü tıpkı Korinthos'da bir bebek mezarında bulunan ve Keles'de yapılan kazılarda ele geçen tekerlekler gibi altı dilimlidir. İç yüzü ise muhtemelen oyuncağa takıldığında dışarıdan görünmeyeceğinden dilimli olarak imal edilmesi gerekli görülmemiştir.

Bu tekerlek Perge kazılarında tek başına, yanında başka bir parça olmadan bulunmuştur. Ait olduğu oyuncağın geri kalanının günümüze ulaşmamış olması, oyuncağın dingil dışındaki bütün parçalarının pişmiş

¹⁴² Grandjouan, *age*, s. 67.

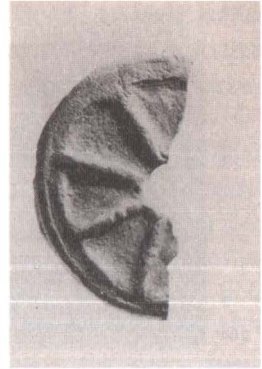
topraktan yapılmış olduğu göz önüne alınırsa, düşük bir ihtimaldir. Bu yüzden tekerleğin kendi başına ayrı bir mezar hediyesi olduğunu düşünebiliriz. Ancak mezar hediyesi olarak kullanılmadan önce tekerlekli bir oyuncak hayvanın tekerleklerinden biri olmaması için hiçbir sebep yoktur.

DÜDÜK

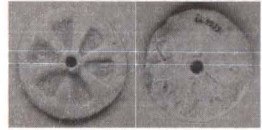
İçine üflendiğinde yüksek bir ses çıkaran bir alet olan düdük, Eski Yunan ve Roma'da çocukların oyuncakları arasındaydı.

Amorium kazılarında at figürini şeklinde pişmiş topraktan yapılmış bir düdük bulunmuştur (Resim 261). Atın sırt kısmında hava üflenmesi amacıyla yapılmış bir delik vardır. Düdüğün içi boştur.¹⁴³ Harran kazı ve onarım çalışmalarında kireçtaşından yapılmış kuş biçiminde bir düdük ele geçirilmiştir (Resim 262).¹⁴⁴ Her iki düdüğün de hayvan formunda yapılmış olması bize çocuk oyuncakı olduklarını düşündürür.

Antalya Müzesi'nde 2006 yılında yaptığımız analogi çalışmasında pişmiş topraktan yapılmış bir düdük tespit ettik (Resim 263 A ve B). Nerede bulunduğu ve tarihi belirli olmayan bu düdük Resim 263 ve 262'de görülen düdükler gibi hayvan formunda olmadığından bir çocuk oyuncakı olup olmadığını bilmiyoruz. Hâlâ üflendiğinde ses çıkarabilen bu düdüğün uzunluğu 5,4 cm.dir. Ön yüzünde iki tane (Resim 263 A), ağzının altında bir tane (Resim 263 B) olmak üzere gövdesinde toplam üç delik bulunmaktadır. Düdük ağzından üflenirken ön yüzündeki deliklerin biri ya da ikisi birden kapatıldığında kavalda olduğu gibi farklı melodiler çıkmaktadır.

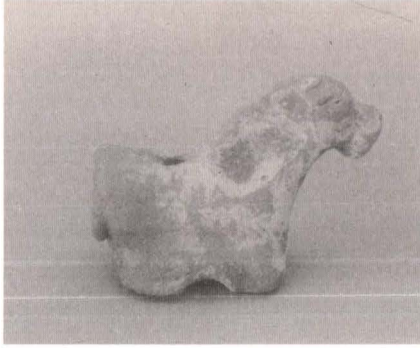
259

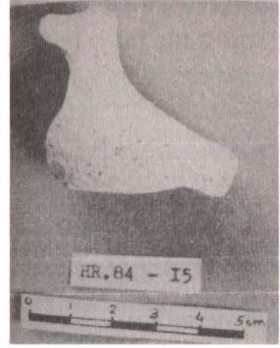
260

143 C.S. Lightfoot, Peter Ian Kuniholm, "Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report," *Anatolian Studies*, c.XLIV, 1994, s. 125.

144 Nurettin Yardımcı, "1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları," *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985, s. 245 ve 259.

261

262

İYKS (IYNKS, IUNKS)

Üzerinde iki delik bulunan, büyük düğme benzeri oyuncaklar iygks (Lat. *iynks* ya da *iunks*) olarak bilinirdi. MÖ 2. binyılın başlarından itibaren kullanılmaya başlayan bu oyuncaklar çoğu arkeoloji raporunda “düğme” olarak tanımlanmıştır.¹⁴⁵ Iygks ile oynamak için ortasındaki iki delikten bir ip geçirilir, başta iki ucundan gevşekçe tutulan ip kendi etrafında döndürülüp, sonra aniden çekilirdi. Böylece ivme kazanarak ters tarafa dönmeye başlayan iygks hızla ip boyunca hareket eder ve vızıltılı bir ses çıkarırdı.¹⁴⁶ Daha büyük, ağır olan ve delikleri merkeze yakın yapılmış iygksler daha iyi çevrilirdi.¹⁴⁷

Tell Jemmeh’te yapılan kazılarda farklı büyüklüklerde kırık çömlek parçalarından yapılmış on yedi iygks bulunmuştur (Resim 264). Iygks tebeşir ya da çeşitli taşlardan da yapılabilirdi ancak yapımında genellikle kırık çömlek parçaları kullanılırdı. Kırık çömlek parçasının kenarları yontularak kabaca yuvarlaklaştırılır, kenarları sert bir kayaya sürtülerek düzgün ve pürüzsüz bir hale getirilirdi. Son olarak da keskin bir bronz ya da demir parçasıyla delikleri oyulurdu.¹⁴⁸

Eretria Ressamı’na ait, MÖ 430’lara tarihlenen bir pyksis üzerinde ellerinde birer iygks olan iki genç kız vardır

¹⁴⁵ Gus W. van Beek, “The Buzz: A Simple Toy from Antiquity,” *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, c.CCLXXV, 1989, s. 53.

¹⁴⁶ Klein, *age*, s. 21.

¹⁴⁷ van Beek, *age*, s. 54.

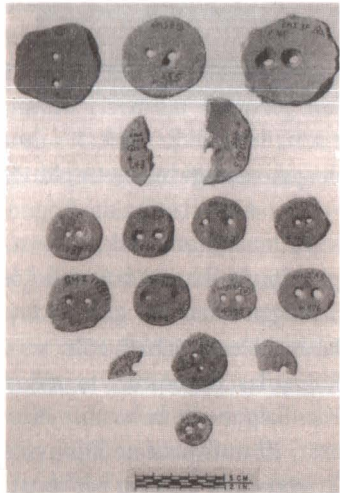
¹⁴⁸ *Age*, s. 53-54.

(Resim 265). Genç kızlardan başı örtülü olanı iygks ile oynamaktadır; diğeri ise onu seyretmekte ve kendi oyuncağını iplerinden tutmaktadır. Tasvirde iki lebes gamikos bulunması bu vazo resminin evliliğe hazırlanma sahnesi olduğunu göstermektedir.¹⁴⁹

Resim 266'da görülen vazo resminde ise Eros bir iygksi iplerinden tutmaktadır. Burada iygks içi boş bir halka olarak resmedilmiştir. Gerçekte bu tipte halka iygkslerin olup olmadığını bilmiyoruz. Iygks Eros'un atribütlerinden biridir. Genç kızların iygkslerle oynamasının ve iygksin Eros'un atribüsü olması bir Yunan mitine dayanır.¹⁵⁰ Yunan Mitolojisi'ne göre Iygks Pan ile nymphä Ekho'nun kızının ismidir; Zeus'a bir aşk iksiri içirek onun İö'ya âşık olmasına yol açmıştır. Hera da ceza olarak onu taştan bir heykele ya da aşk büyülerinde kullanılan iygks adlı bir kuşa dönüştürmüştür.¹⁵¹ Genç kızlar ve Eros, söz konusu oyuncağı çoğunlukla "aşk büyüsü" yapmak ya da "aşk falı" bakmak için kullanırlardı.¹⁵² Bu yüzden oyuncağın ismi de iygks idi. Iygks çocuklar için ise sadece basit bir oyuncaktı.

Roma'da, MÖ geç 3. yüzyılda Yunanistan'da bir tapınakta olduğu ve sonradan Roma'ya getirildiği tahmin edilen 76 cm. yüksekliğinde bronz bir kız çocuk heykeli vardır (Resim 267). Kızın başı öne eğiktir ve elindeki nesneye bakmaktadır.

Ellerinin duruşu bazı vazo resimlerindeki iygks çeviren genç kız tasvirlerine benzediği için kız çocuğunun elinde tutmakta olduğu bir iygks ile oynadığı kabul edilmektedir.¹⁵³

264

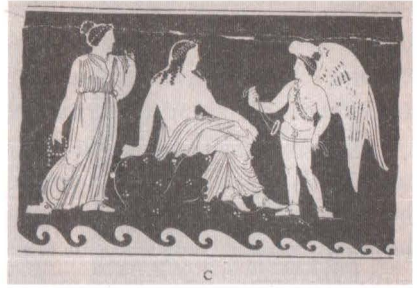
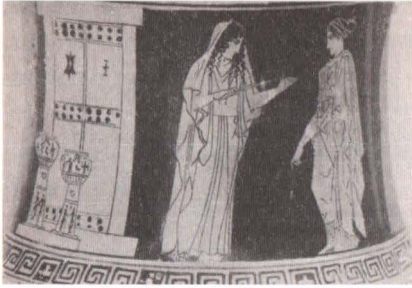
149 A. S. F. Gow, "ΙΥΓΞ, POMBOΣ, Rhombus, Turbo," *JHS*, c.LIV, 1934, s. 3.

150 *Age.*, s. 3.

151 Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997, s. 350.

152 Lewis, *age*, s. 155.

153 Hilde Rühfel, *Das Kind in der griechischen Kunst von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus*, Mainz, von Zabern, 1984, s. 232-234.

SALINCAK

Yüksek bir yere asılan ve üzerine oturulup sallanılan eğlence aracı na salıncak denir. Eski Yunan'da *Aiora* adlı bir ritüelde genç kızların salıncaklarda sallandığı biliniyor. Bu çalışmada karşılaşılan salıncakta sallanan kız çocuklar tasvirleri bulunan Eski Yunan vazo resimlerinin tümü bu ritüel ile ilgilidir. Ancak salıncakta sallanmanın Atinalı çocukların genelde de çok sevdiği bir oyun olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵⁴

Aiora, Atina'da Erigone adlı bir kızın ölümünü anmak için gerçekleştirilen bir ritüeldir. Yunan Mitolojisi'ne göre Dionysos Yunanistan'a ilk geldiğinde İkarios'un evine konuk olur, karşılık olarak asma kütüğü ile şarap armağan eder. Bir gün Dionysos İkarios'a bir tulum şarap vererek komşularını şölene çağırmasını ve onlara şarabı tattırmasını söyler. Sarhoş olan komşular İkarios'un kendilerini zehirlediğini sanırlar ve onu öldürürler. Kızı Erigone de babasının ölüsünü bulunca üzüntüsünden kendini bir ağaca asar. Bunun üzerine Dionysos ceza olarak genç kızların çıldırıp kendilerini Erigone gibi asmaya başlamalarını sağlar. Atinalıların danıştığı Delphoi bilicisi bu olayı İkarios'un ve Erigone'nin ölümü ile ilgili olduğunu gösterince Atinalılar Aiora Ritüeli'ni düzenlemeye başlarlar. Aiora Ritüeli Anthesteria Festivali'nin son günü olan üçüncü gününde düzenlenmekteydi. Böylece Atinalı kadınlar bir tür kefaret ritüeli olan Aiora vasıtasıyla Erigone'nin yasını tutmaktaydılar.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Klein, *age*, s. 21; Neils, Oakley, *age*, s. 288.

¹⁵⁵ Erhat, *age*, s. 103; Matthew Dillon, *Girls and Women in Classical Religion*, Londra, Routledge, 2002, s. 69-71.

Oturma Yerli İp Salıncak

Dört bacaklı bir tabure ya da sandalyenin iki ucundan iki iple asılması suretiyle yapılan salıncakları Klein, "gelişmiş tip" olarak nitelendirmektedir.¹⁵⁶ Bunlarda oturma yeri vardır. Salıncak Ressamı'na ait MÖ 540'lara tarihlenen siyah figürlü bir amforada bu tip bir salıncakta sallanan genç bir kız betimi bulunmaktadır (Resim 268). Tasvirde genç kızın doğrudan ipin üzerine değil iplerle asılmış bir tabureye oturduğu görülmektedir. Kızın etrafı dört erkek figürle çevrilidir. Birinin boyu diğerlerine göre kısadır ve sakalı yoktur. Bu nedenle çocuk olduğu düşünülmektedir.¹⁵⁷

267

Bu salıncak tipine ait diğer bir örnek de MÖ 420-410 yılları arasına tarihlenen kırmızı figürlü küçük bir oinokhoe üzerinde betimli olan salıncaktır (Resim 269). Meidias Ressamı'na atfedilen bu vazo oldukça ayrıntılı resmedilmiştir. Salıncığın üzerinde katlanmış kıyafetler durmaktadır. Arkasında küçük bir erkek çocuk olan bir kadın eğilmiş, salıncığın altındaki ateşe elindeki kaptan bir sıvı dökmektedir. Bu muhtemelen kıyafetlerin güzel kokması için yapılan bir işlemdi, çünkü salıncaktaki giysiler Anthesteria Festivali için tütsülenmektedir. Az sonra Aiora Ritüeli kapsamında bu salıncığa ergenlik çağında bir kız oturacaktır.¹⁵⁸

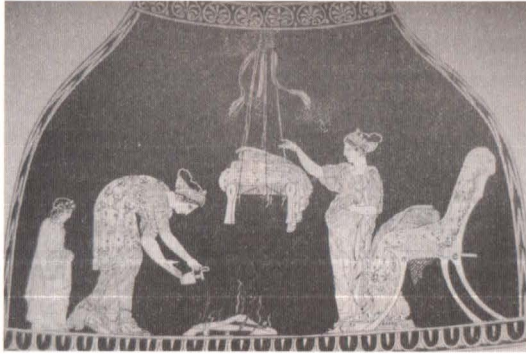

268

¹⁵⁶ Klein, *age*, s. 21.

¹⁵⁷ Jenifer Neils, "Children in Greek Religion," *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, haz. Jenifer Neils, John H. Oakley, New Haven and Londra, Yale University Press, 2004, s. 149.

¹⁵⁸ Dillon, *age*, s. 69 ve 70.

Salıncak betimli vazo resimlerinde genellikle ergenlik çağındaki kızların tasvir edilmesinin sebebi daha önce de belirtildiği üzere Aiora Ritüeli idi. Bunun tek istisnası MÖ 430'lara tarihlenen kırmızı figürlü bir oinokhoe'dir (Resim 270). Bu vazoda başına taç takmış bir erkek çocuk yetişkin bir erkek tarafından salıncağa oturtulmak üzeredir. Salıncağın iplerine bitkilerden yapılmış iki çelenk asılmıştır. İpler muhtemelen bir ağaca bağlıdır ancak ağaç betimde gösterilmemiştir. Salıncağın solunda yerde şarabın içine konduğu bir pithos durmaktadır. Pithos'un solunda ise genç bir erkekle birlikte bir kız beklemektedir. Genç erkek, çekingen duran kızı rahatlatmaya çalışıyor gibidir. Salıncağa bir erkek çocuğun oturtuluyor olmasının nedeni muhtemelen salıncağa binmekten korkan kıza cesaret vermektir.¹⁵⁹

Oturma kısmı olmayan ip salıncaklar Klein tarafından "basit tip" olarak nitelenmiştir.¹⁶⁰ MÖ 400-375 yılları arasına tarihlenen, Güney İtalya'da bulunmuş kırmızı figürlü bir Apulia lekythos'u üzerindeki tasvirde görülen salıncak bu tiptedir (Resim 271). Salıncakta sallanan kızın arkasındaki kadın, salıncağı henüz itmiştir. Salıncağın önünde onu geriye doğru itmek için elini uzatmış bir genç görülüyor. Altarda oturmakta olan bir erkek çocuk ise sallanmak için sırasını bekliyor gibidir. Elinde strigile benzeyen bir alet tutmaktadır. Altarın arkasında İon Düzeni'nde

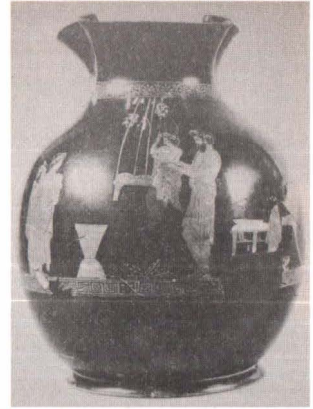
¹⁵⁹ Hilde Rühfel, *Kinderleben im klassischen Athen: Bilder auf klassischen Vasen*, Mainz, von Zabern, 1984, s. 127; Dillon, *age*, s. 70 ve 71.

¹⁶⁰ Klein, *age*, s. 21.

bir sütun bulunmaktadır. Altarın ve sütunun varlığı, salıncakta sallanmanın bir dini ritüelin parçası olduğuna işaret eder. Vazodaki bu tasvir, Güney İtalya'da yaşayan Yunanların da Anthesteria Festivali'ni kutladıklarını göstermektedir.¹⁶¹

TAHTEREVALLI

Tahterevalli, tam ortasında yere dayalı bir desteği olan, iki ucunda oturanların karşılıklı havada yükselip inerek eğlendikleri bir oyun aracıdır. Tahterevalliye binme, Eski Yunan'da genç kızların çoğunlukla eve

270

271

kapalı olarak geçirdikleri hayatlarında evin dışında yürüttükleri az sayıdaki faaliyetten biri olmalıydı. Tahterevallinin Eski Roma'da da kullanıldığını tahmin ediyoruz; fakat elimizde Eski Roma'dan kalan bir tahterevalli betimi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde sadece Eski Yunan'a ait tasvirleri inceleyeceğiz. Eski Yunan'da hem bu oyunun, hem de oyun aracının *peteuron* ya da *petauron* olarak adlandırıldığı sanılıyor.¹⁶²

Vazo resimlerinde çoğunlukla genç kızların tahterevalliler ile betimlenmiş olmaları erkeklerin ya da küçük kızların tahterevalliye binmedikleri anlamına gelmemelidir.¹⁶³

MÖ 470-460 yıllarına tarihlenen, Leningrad Ressamı'na ait bir kırmızı figürlü sütunlu krater üzerinde tahterevalliye binen iki genç kız betimi bulunur (Resim 272). Tahterevalli yerdeki bir ağaç

¹⁶¹ Gisela M.A. Richter, "Department of Classical Art and Accessions of 1913: Vases and Terracottas," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.IX, 1914, s. 234; Klein, *age*, s. 21; Neils, Oakley, *age*, s. 288.

¹⁶² Neils, Oakley, *age*, s. 274.

¹⁶³ Klein, *age*, s. 20.

kütüğün üzerinde dengede durmaktadır. Kızların üzerinde ayakta durdukları uzun tahta ile kütük arasında ince bir tahta parçası görülmektedir. İki genç kız da tahta üzerinde sıçradıklarını belli edecek şekilde kolları dirseklerinden bükük ve yumrukları sıkılı resmedilmiştir. Soldaki kızın ayakları tahterevallili tahtasına basarken, sağdaki kız az da olsa havalanmış olarak betimlenmiştir. Kızların tah-

272

terevalliye bir meyve ağacının altında biniyor olması şehirde değil kırsal alanda bulunduklarına işaret etmektedir.¹⁶⁴

Günümüzde çocuklar tahterevalliyeye oturarak binerler. Vazo resimlerinden Eski Yunan'da tahterevalliyeye ayakta binildiğini öğreniyoruz.

Genç kızların tahterevalliyeye binerken resmedildikleri diğer bir örnek MÖ 450-440 yıllarına tarihlenen, Cüce Ressamı'na ait kırmızı figürlü bir hydriadır (Resim 273). Bu vazo resminde kanatlı bir Eros kızlara eşlik etmektedir. Eros ikisinin tam ortasında uçmakta ve kızları izlemektedir. Sol taraftaki genç kızın tarafı henüz inmiştir ve bu hareketin etkisiyle saçları havalanmıştır. Sağ taraftaki genç kız ise yeni havalanmıştır. İkisinin de kolları aynı Resim 272'de olduğu gibi dirseklerden bükük olarak resmedilmiştir.¹⁶⁵ Bu betimdeki tahterevallinin ortasında Resim 272'dekine göre çok daha ince bir destek bulunmaktadır ve destek ile tahta arasında üçüncü bir parça görülmemektedir. Ayrıca Resim 273'de görülen tahterevallinin tahtası oldukça uzundur. İki betim arasındaki bu farklar göz önüne alındığında Resim 272'deki betimin daha gerçekçi olduğunu söyleyebiliriz. Resim 272'de tahterevallinin bulunduğu alan bir meyve ağacı ile gerçekçi

¹⁶⁴ Age.; Boardman 2002, age, s. 182; Neils, Oakley, age, s. 274.

¹⁶⁵ Hydria için bkz. Lewis, age, s. 154.

bir şekilde sembolize edilirken, Resim 273'de böyle bir ayrıntının yer almaması ve onun yerine bir Eros figürünün eklenmiş olması bu görüşü destekleyen unsurlardır. Sabetai, kadınları oyun oynarken betimleyen vazo resimlerinin erotik bir anlamı olduğunu öne sürmektedir; bu saptamayı doğrulamak amacıyla kadın oyunları sahneleri arasında Eros betimlerinin bulunuyor olmasının altını çizer. Sabetai'nın saydığı örnekler arasında Resim 273'de görülen tahterevalliye binen genç kızlar tasviri de yer alır.

273

Vazo ressamları tahterevalliye binen genç kızları genellikle aynı pozda betimlemişler, bu duruş ikonografide tahterevalliye binenlerin neredeyse geleneksel pozu haline gelmiştir. Buna dayanarak Atina Agorası'nda bulunan ve MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen bir vazo parçasının üzerinde betimlenen kızın, kesin olmamakla birlikte, tahterevalliye binmekte olduğu ileri sürülmüştür (Resim 274).¹⁶⁶ Bu yargıya varılmasının nedeni kızın kollarının tıpkı Resim 272 ve 273'deki figürler gibi dirseklerinden bükük resmedilmiş olmasıdır. Kızın saçlarının havada uçuşuyormuş gibi resmedilmiş olması da bu görüşü doğrular.¹⁶⁷

274

¹⁶⁶ Moore, *age*, s. 212.

¹⁶⁷ *Age*.

SONUÇ

Bu çalışmanın başlıca amacı, uluslararası literatürde, özellikle de Türkçede az incelenmiş bir konu olan Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyun ve oyuncakları tanımlamak, sınıflandırmak ve incelemektir. Çalışmada iki yönlü bir araştırma sürdürüldü.

Perge antik kentine odaklanan arazi araştırmasında kentte daha önce tespit edilmiş olan oyun tablaları incelenirken kentin çeşitli yerlerinde yeni oyun tablaları da tespit edildi. Buna ek olarak Perge kazılarında ortaya çıkarılıp halen Antalya Müzesi'nde sergilenen oyun tablaları çalışıldı. Perge tablalarının büyük kısmı BMTT'de yer almıyordu. Bu tablaların, Side Müzesi'nde sergilenen bir tabla ile II. Ayasofya Kilise'sinde tespit ettiğimiz dört oyun tablasının tipolojiye dahil edilmesi önerildi.

Kitaplık çalışmasıyla ise Eski Yunan ve Roma'da oynanan çeşitli oyun ve oyuncaklar tanımlandı; kimler tarafından, nasıl ve nerede oynandığı gibi soruların cevapları arandı.

Kitaplık çalışması ve Perge antik kentindeki arazi çalışmalarımız sonucunda Eski Yunan ve Roma'da karşılaştığımız oyun tablalarının büyük bir kısmının kamusal alanlarda bulunduğunu gördük. Perge'de Güney Hamamı'nda, Agora/Macellum'da ve Oval Avlu'da girişlerde veya girişe yakın yerlerde, kuzey-güney doğrultulu Sütunlu Cadde'nin çeşitli yerlerinde üçtaş, mankala ve duodecim scriptorum oyun tablaları vardı. Oyun oynamanın Eski Yunan ve Roma'da kamusal bir faaliyet olduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar bu alanlarda biraraya gelip, vakit geçirmek ve eğlenmek amacı ile tabla oyunu oynuyorlardı. Hatta oyun oynamak kamusal yaşamı paylaşmanın yollarından biri olmalıydı. Diğer bir deyişle oyunlardan yola çıkarak kamusal alanın Eski Yunan ve Roma'da modern toplumlarda olduğundan çok farklı algılandığı sonucuna varabiliriz. Gerçekten günümüz kentlerinde, çok az sayıda istisnanın dışında (örneğin, New York'ta Washington Meydanı'ndaki sabit satranç masaları), kamusal alanlarda sabit oyun araçlarına rastlamıyoruz.

Araştırmamızda oyun tablalarının özellikle agora, hamam, kilise gibi kamusal yapıların girişlerinde ya da girişlerine yakın yerlerde yer aldığı ve genelde yerde oldukları dikkatimizi çekti. Demek ki insanlar yerde,

kamusal binaların girişlerindeki basamaklara oturarak tabla oyunu oynuyorlardı. Bizce tablaların insan trafiğinin en yoğun olduğu noktalara ve yere yapılmış olmasının nedeni ayrı bir çalışmanın konusu dahi olabilir. Oyun tablalarının özellikle bu denli işlek yerlere yapılmasının tercih edilmesi oyun oynamayı zorlaştırması açısından ilk bakışta yadırgatıcı gelse de bu tercihin toplumsal bir anlamı olabilir. İnsanlar oyun oynayarak, oynayanları seyrederek biraraya geliyor, birlikte vakit geçiriyorlar ve bu şekilde toplumsallaşıyorlardı, diyebiliriz. Oyunlar Eski Yunan ve Roma'da günümüze oranla çok daha canlı olan toplumsal hayatın çarklarından biriydi.

Eski Yunan ve Roma kültürlerinde, bugün ile kıyaslandığında, tabla oyunlarının toplumsallaşma süreçlerinde çok daha merkezi bir rol oynadıkları iddia edilebilir. Söz konusu oyunların birer boş vakit geçirme aracı olmasının ötesine geçen bir işlevleri olduğu söylenebilir. Günümüzde bu tür oyunlar, zaten birbirini tanıyan insanların bir araya gelmeleri, beraber hoşça vakit geçirmelerinin bir aracı olarak kullanılmakta ya kamusal olmayan mekanlarda (örneğin evlerde) ya da kahvehane gibi özellikle oyun oynamaya ayrılmış mekanlarda oynanmaktadır. Halbuki Eski Yunan ve Roma'daki uygulamaya bakınca, oyun araçlarının özel olarak oyun oynamaya ayrılmamış mekanlarda yer alması bambaşka bir toplumsallaşma dinamiğine işaret etmektedir. Kamusal binaların girişleri gibi en işlek mekanlarda oynanan bu oyunlar, bireylerin rastgele karşılaşmalarını, tanışmalarını sağlayan araçlara dönüşmüştür. Bu işlevleri sayesinde, tabla oyunları, Eski Yunan ve Roma'da modern dünyada olduğundan çok daha 'doğurgan' bir toplumsallaşmaya zemin hazırlamış olabilir.

Bu toplumsal geleneğin en ilginç örneklerinden biri de bu tezde incelediğimiz II. Ayasofya Kilisesi propylonu üzerinde yer alan mankala tablalarıdır. Oyun tablalarına bir kilisenin propylonu üzerinde rastlamamız bizim için daha şaşırtıcı oldu. Zira kilise, cami gibi dini yapıların basamaklarında oyun oynanması günümüz din anlayışına, dinin kutsallığına ters düşmektedir. Din aşırı ciddiyet ve saygınlık gerektiren bir olgu, oyun ise tam tersine eğlence ve keyif alma ile bağdaştırılan bir aktivitedir. O halde Eski Yunan ve Roma'da oyuna ve dine nasıl bakıldığını anlamak için bu olgular hakkındaki alışıldık varsayımlarımızı bir yana bırakmalıyız. Oyun

oynamak Eski Yunan ve Roma'da dini mekanların kutsallığını zedeleyici bir eylem olarak görülüyor olmalıdır. II. Ayasofya Kilisesi basamaklarındaki mankala tablalarının tarihlendiği Geç Antik dönem, her ne kadar Hristiyanlığın Doğu dünyasında yaygınlaştığı ve içselleştirildiği bir dönem olsa da, ortaçağ öncesi din ve kutsallık anlayışının kısmen de olsa hala paganizmin etkisi altında olduğunu söyleyebiliriz. Özetle, II. Ayasofya Kilisesi propylonunda tespit ettiğimiz oyun tablaları bize dönemin din ve kutsallık anlayışı, antik pagan kültürünün etkisi altındaki Hristiyanlık yorumu hakkında ipuçları sunmaktadır.

Çalışmaların neticesinde Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyun ve oyuncakların birçoğunun bazı değişiklikler geçirmiş ya da isimleri farklılaşmış olsa da günümüzde hâlâ varlıkların sürdürdüklerini gördük. Bu tarihsel devamlılık vardığımız temel sonuçlardan biriydi. Aşık oyunları ve el kızartmaca gibi oyunlar, bu devamlılığa birer örnek teşkil ederler. Aynı coğrafyada yaşamış olan kültürler arasındaki alışveriş devam etse de bazı oyunların ya da oyuncakların ise zaman içinde varlıklarını yitirdiklerini görüyoruz. Bir örnek vermek gerekirse, kottabos oyunu günümüze ulaşmamıştır. Eski Yunan kültürünün önemli bir parçası olan symposium geleneği, toplumsal süreçlerin neticesinde zamanla ortadan kalkınca, buna bağlı olarak symposium surasında oynanan bir oyun olan kottabos da oynanmaz olmuştur.

Aslında kottabos oyununun yok oluşu bize oyun ve oyuncakların toplumsallığı hakkında önemli bir ipucu vermektedir. Oyun ve oyuncaklar belirli toplumsal altyapıların neticesinde ortaya çıkmış, bir anlamda başat toplumsal süreçleri tekrar-üreten araçlar olarak işlev görmüşlerdir. Gerçekten de kottabos oyunu, symposium geleneğinin bir parçası olarak, belirli bir sosyo-kültürel bağlamda o geleneğin sürdürülmesine hizmet etmiştir. Fakat sosyo-kültürel bağlam değiştiğinde bu oyun yok olmuştur.

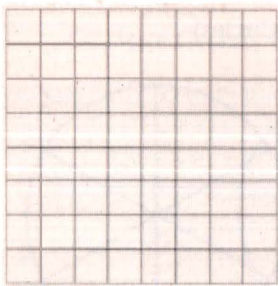
Oyuncak askerler bölümünde incelediğimiz pişmiş toprak gladyatörler de muhtemelen zaman içinde üretilmez olmuştur. Gladyatörler köle olmalarına rağmen halk arasında birer kahraman olarak görülüyorlardı. Bu bakımdan erkek çocukların ilgisini çekmeleri çok doğaldı. Ancak zaman içinde Eski Roma'da gladyatör oyunları popülerliğini kaybetmiştir ve glad-

yatör gösterileri de düzenlenmez olmuştur. Bu değişen toplumsal duruma paralel olarak oyuncak gladyatörler de çocuklar için cazibesini kaybedince büyük olasılıkla artık üretilmez olmuşlardı.

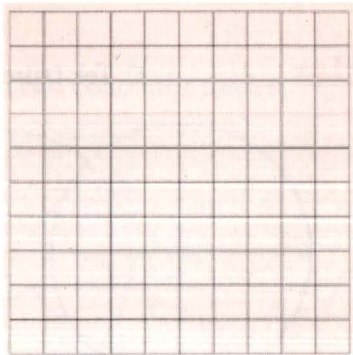
Oyun ve oyuncak kültüründe bir süreklilikten bahsetmenin her zaman mümkün olmadığını görüyoruz. Tarihsel sürekliliği korumak, toplumsal süreçlerin içinde yer alabilmeye bağlıdır. Özel bir toplumsal bağlama bağlı olarak ortaya çıkan oyun ve oyuncaklar, o toplumsal bağlamanın tarihe karışmasıyla birlikte yok olmuşlardır. O süreçlerin ne oranda süreklilik göstermiş olduğu, oyun ve oyuncakların günümüze ulaşmalarının tarihsel dinamiğini belirlemiştir. Günümüzde gladyatör oyunları olmadığından, artık çocuklar için oyuncak gladyatörler üretilmemektedir ama savaşçı, ataerkil toplumsal düzen birçok anlamda varlığını korumuş olduğu için, bugün erkek çocukların ellerinde, gladyatörleri olmasa da, çeşitli savaş figürleri ya da benzer bir külte dayanan süper kahramanları sıklıkla görmekteyiz. Kız çocuklar için de nasıl bugün “Barbie” bebekler çok cazipse Eski Yunan ve Roma’da da kızlar bebekle oynuyorlardı.

**BRİTANYA MÜZESİ TAMAMLANMAMIŞ TİPOLOJİSİ
(BMTT)**

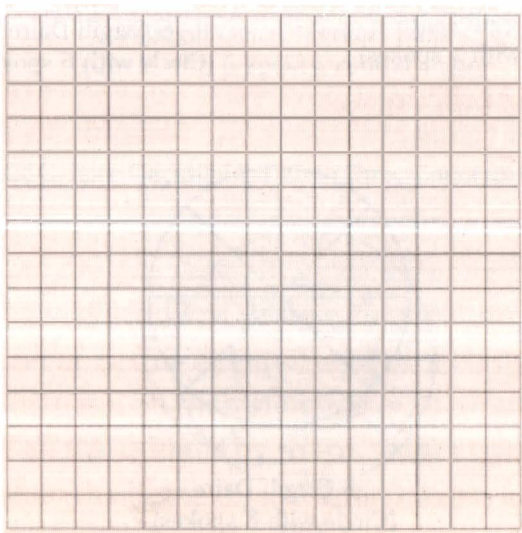
TİPOLOJİ I
Kare Izgara (Square Grid)

SG.1 8x8

SG.2 10x10

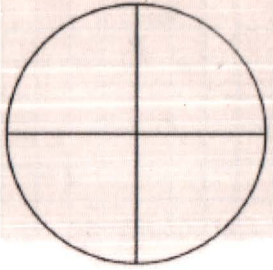

SG.3 15x15

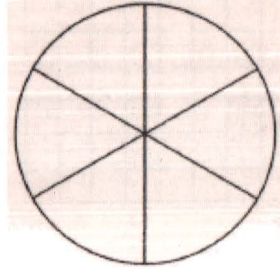
TİPOLOJİ II

Daireler (Circles)

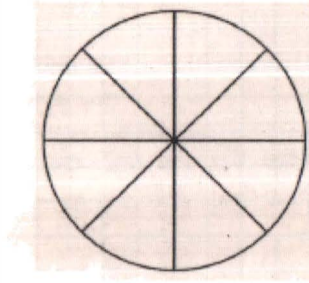
C. Tek Daire (Single Circles)

C.2
4 Çizgili Daire
(Circle with 4 spokes)

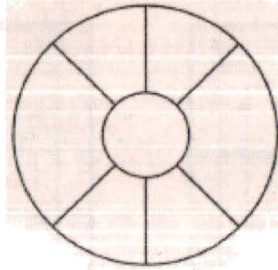
C.3
6 Çizgili Daire
(Circle with 6 spokes)

C.4
8 Çizgili Daire
(Circle with 8 spokes)

TİPOLOJİ III

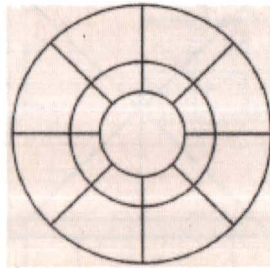
CC. İçiçe Geçmiş İki Daire (Two Concentric Circles)

CC.1

6 Çizgili Daire, Merkezi Daire
(Circle with 6 spokes, central circle)

CCC. İçiçe Geçmiş Üç Daire (Three Concentric Circles)

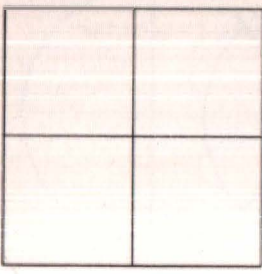
CCC.1

Merkezi Daire, 8 Çizgili İki Dış Daire
(Central Circle, two outer circles with 8 spokes)

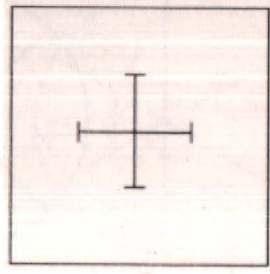
TİPOLOJİ IV

Kareler (Squares)

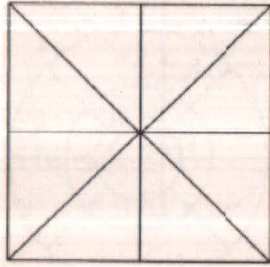
S. Basit Kare (Simple squares)

S.3
4 Çizgili Kare
(Square, 4 spokes)

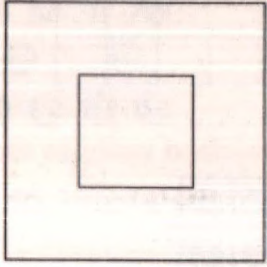

S.4
Kare, Merkezi Haç
(Square, Central Cross)

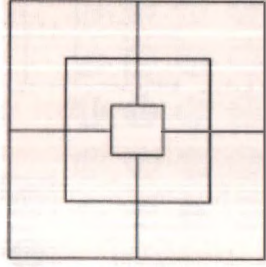

S.5
8 Çizgili Kare
(Square, 8 spokes)

TİPOLOJİ V

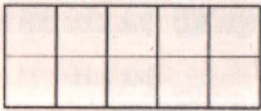

SS. İççe Geçmiş İki Kare
(Two concentric squares)
SS.1

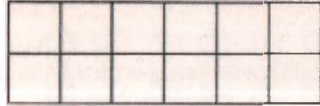

SSS. İççe Geçmiş Üç Kare
(Three concentric squares)
SSS.1

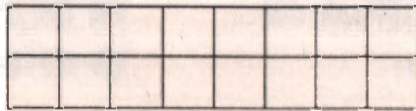
R. Dikdörtgenler (Rectangles)

R.1 2x5

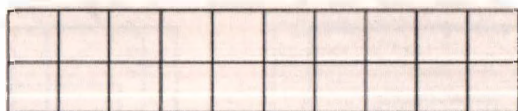

R.2 2x6

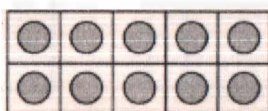

R.3 2x8

TİPOLOJİ VI

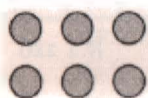
R.5 2x10

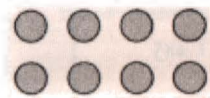
R.6

Çukurlu Dikdörtgen, 2x5
(Rectangles, 2x5, with holes)

H. Çukurlar (Holes)

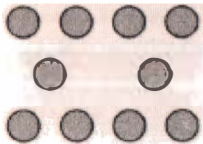

H.1 2x3

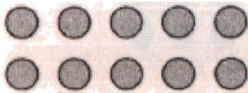

H.2 2x4

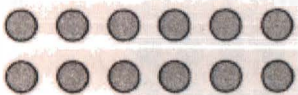
TİPOLOJİ VII

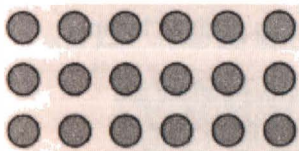
H.3
2x4, + ortada 2
(2x4, with central 2)

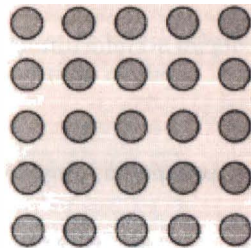
H.4 2x5

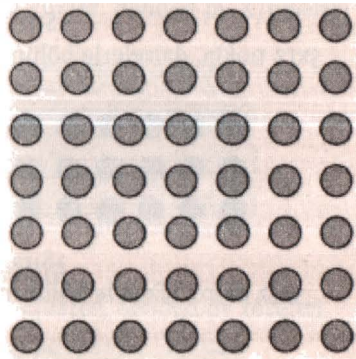
H.5 2x6

H.7 3x6

H.8 5x5

H.9 7x7

TİPOLOJİ VIII

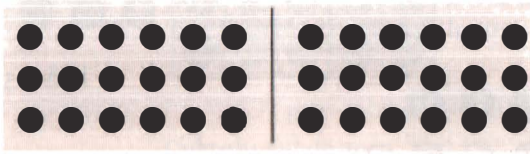
Sıralar (Rows)

3 Sıra (3 Rows)

Duodecim scriptorum için kullanılan (used for duodecim scriptorum)

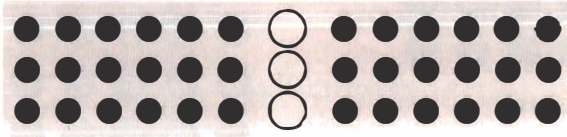
3Sıra.1 (3Rows.1)

3x12 nokta, çizgiyle bölünmüş (3x12 dots, divided by line)

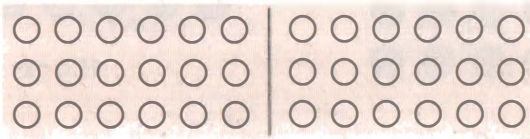
3Sıra.2 (3Rows.2)

3x12 nokta, dairelerle bölünmüş (3x12 dots, divided by circles)

3Sıra.3 (3Rows.3)

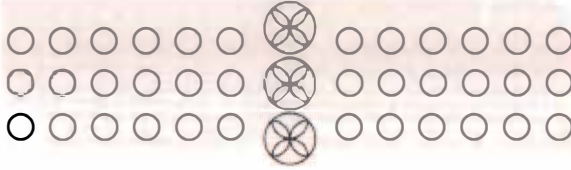
3x12 daire, çizgiyle bölünmüş (3x12 circles, divided by line)

TİPOLOJİ IX

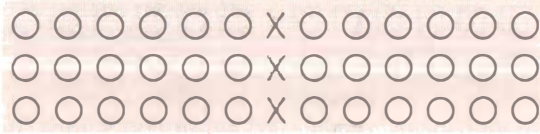
3Sıra.4 (3Rows.4)

3x12 daire, bir daire ya da daire içinde rozet ile bölünmüş
(3x12 circles, divided by circle or rosette in circle)

3Sıra.5 (3Rows.5)

3x12 daire, X/rozet ile bölünmüş (3x12 circles, divided by X/rosette)

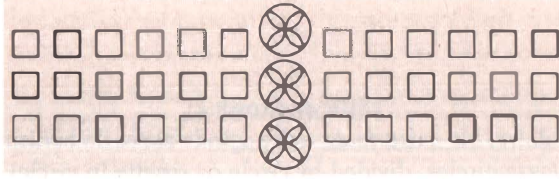
3Sıra.6 (3Rows.6)

3x12 kare, rozet ile bölünmüş (3x12 squares, divided by rosette)

3Sıra.7 (3Rows.7)

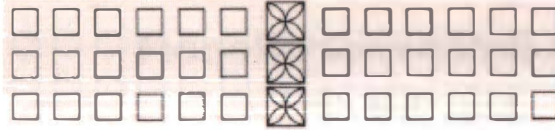
3x12 kare, daire içinde rozet ile bölünmüş (3x12 squares, divided by rosette in circle)

TİPOLOJİ X

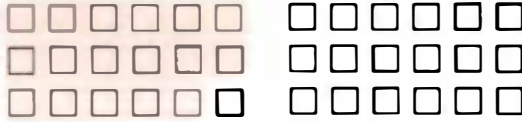
3Sıra.8 (3Rows.8)

3x12 kare, kare içinde rozet ile bölünmüş (3x12 squares, divided by rosette in square)

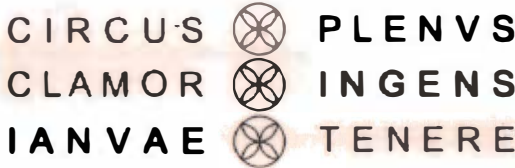
3Sıra.9 (3Rows.9)

3x12 kare, boşlukla bölünmüş (3x12 squares, divided by space)

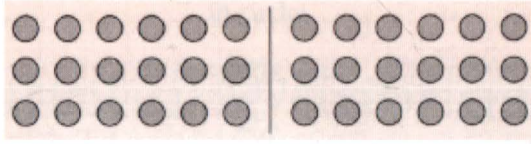
3Sıra.10 (3Rows.10)

3x12 harf, rozetle bölünmüş (3x12 letters, divided by rosettes)

3Sıra.II (3Rows.II)

3x12 çukur, çizgiyle bölünmüş (3x12 çukur, divided by lines)

TİPOLOJİ XI

İki Sıra (alea)

2Sıra.1 (2Rows.1)

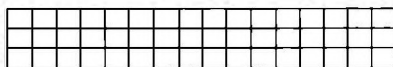
2x12 kare, rozet ile bölünmüş (2x12 squares, divided by rosettes)

YAZARIN TİPOLOJİ GENİŞLETME ÖNERİLERİ

MANKALA TABLALARI

Dikdörtgen Tablalar (R)

R.7 [3 x 15 (16)]

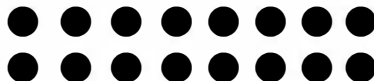
Çukurlu Tablalar (H)

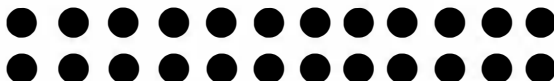
H.10 (1 x 3)

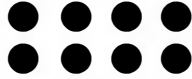
H. 11 (2 x 7)

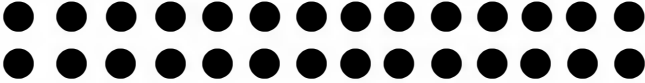
H. 12 (2 x 8)

H. 13 (2 x 12)

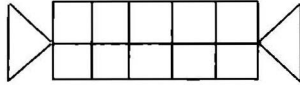

H. 14 (3 x 4)

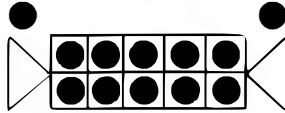

H. 15 (3 x 14)

Tabula Ansata Formunda Tablolar

T. 1 (2 x 5)

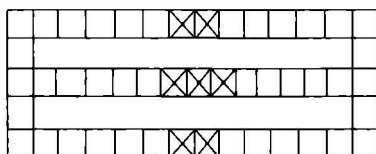
T. 2 (çukurlu, 2 x 5)

CCCCCC UBBBBB
 AAAAAAA OAAAAAA
 DDDDDD nEEEEEE

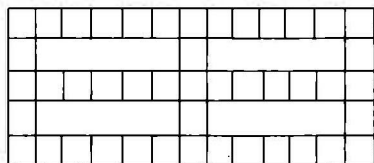
3 Sıra. 12

♥♥♥♥♥♥ ☆♥♥♥♥♥♥
 ○○○○○○ ☆○○○○○○
 ♠♠♠♠♠♠ ☆♠♠♠♠♠

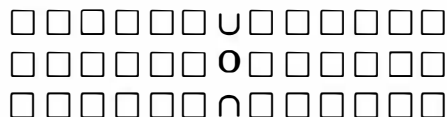
3 Sıra. 13

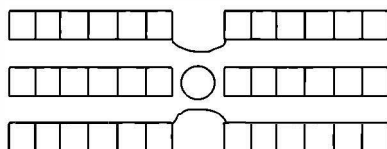
3 Sıra. 14

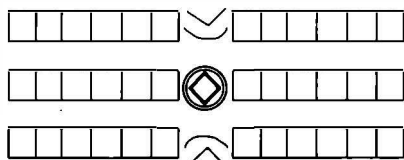
3 Sıra. 15

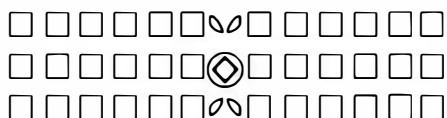
3 Sıra. 16

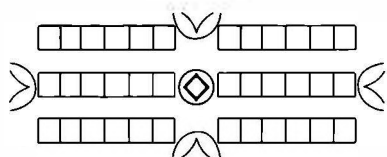
3 Sıra. 17

3 Sıra. 18

3 Sıra. 19

3 Sıra. 20

SÖZLÜKÇE

Andron: Antik Yunan evlerinde erkeklerle ayrılmış kesim ya da daire.

Apoditerium: Roma hamamlarında soyunma bölümü.

Aryballos: Küçük, dar boyunlu, yuvarlak ya da damla biçimli şişeye benzeyen Yunan vazosu. Genellikle esans ve yağ şişesi olarak, daha çok hamamlarda atletler tarafından kullanılırdı.

Askos: Kandillere yağ koymak için kullanılan bir kap tipi.

Astragalos: Aşık kemiği.

Atribü: Antik heykellerde bir heykelin hangi tanrı ya da tanrıçaya ait olduğunu anlamamıza yardımcı eden ayrıntı, giysi veya aksesuara verilen genel ad.

Eksedra: Yunan ve Roma mimarisinde yarım daire ya da dikdörtgen planlı, duvan boyunca ya da yükseltilmiş bir oturma sekisi bulunan niş. Konutlarda, kamu yapılarında, propylonlarda ve kutsal yapılarda bulunabilir. Sokak kenarlarında bağımsız bir yapı gibi düzenlenmiş örnekleri de vardır.

Ephebos: Yunanistan'da ergenlik yaşına erişmiş erkek. Atina'da 18-20 yaş arasındaki erkekler için kullanılan resmi bir tanım niteliği kazanmıştır.

Guttus: Sıvılar için kullanılan dar boyunlu ve ağızlı kap. Genellikle yağ ile doldurulup hamamlara konurdu.

Hetaira: Yunan Uygarlığı'nda, fiziksel özelliklerinin yanı sıra zeka ve yeteneklerini de Attikalı ortalama kadına izin verilen düzeyin çok üstünde geliştirilebilen bağımsız ve profesyonel fahişelere verilen ad.

Himation: Kalın ve uzun bir pelerin biçiminde Antik Yunan giysisi.

Hydria: Yunan uygarlığında Arkaik ve Klasik Dönemlerde kullanılan büyük su kabı. Özelliği üç kulplu olmasıdır. Bu kulplardan yanlardaki yatay iki tanesi hydriayı kaldırmaya, boynundaki dikey olan üçüncüsü de içini boşaltmak için eğmeye yarar.

İn antis: Yunan mimarisinde, yalnızca öne uzanmış cella yan duvarları (ante duvarları) arasında iki sütun bulunan tapınak tipi.

İn situ: Latince 'özgün konumunda, ilk yerinde' anlamına gelen terim, bir mimari parçanın ya da öğenin özgün yerinde durduğunu anlatır. Bir kazı sonucu ortaya çıkarılan ya da yıkılmış, harap durumda olan yapıların yerinde korunmuş parçalarının belirtilmesi amacıyla kullanılır.

Kamayö: Zemin oyularak üstüne kabartma desen yapılmış değerli taş.

Khiton: Aşırı dökümlü bir tür Antik Yunan kadın giysisi.

Khos: Atina'da her yıl yapılan Anthesteria bayramlarında üç yaşını doldurmuş olan erkek çocuklarına verilen minyatür pişmiş toprak kap. Bu kaplar bebeklikten çocukluğa geçişi temsil ederler.

Kline: Yunan ve Roma'da kullanılan bir tür koltuk.

Krepis: Antik mimarlık terminolojisinde tapınağın oturduğu platformun çevresindeki basamaklı kesim.

Krotalon: Kaplumbağa kabuğundan veya pirinçten yapılan büyük zil.

Lebes gamikos: Düğün armağanı olarak verilen bir kap türü.

Lekythos: Yunan kültüründe hamamlarda, gymnasionlarda ve cenaze törenlerinde kullanılan, içine banyo yağı ya da parfüm konan kap türlerinden biri.

Louthrophoros: Törenlerde kullanılan, ince uzun boyunlu bir kap.

Metop: Antik Yunan mimarlığında frizi bezemek için kullanılan ve trigliflerin arasında yeralan kare biçimli mermer levha. Genellikle üzerinde mitolojik sahneleri betimleyen kabartmalar vardı.

Natio: Roma hamamında üstü açık, soğuk sulu yüzme havuzu.

Obol: Yunanlar tarafından kullanılan bir ağırlık ve para ölçüsü birimi.

Oinokhoe: Kraterden kadehlere şarap boşaltmak için kullanılan bir kap tipi.

Olpe: Şarap boşaltmak için kullanılan kap türlerinden biri. Boynu, armut biçimli gövdesinin bir uzantısı olarak biçimlendirilen bir oinokhoe türüdür.

Palæstra: Antik gymnazyumlarının bir bölümü. Güreş okulu anlamına gelmesine karşın, daha geniş anlamda da kullanılmıştır.

Polos: Bir çeşit silindirik antik başlık.

Portiko: Antikite'de sütunlu caddeyi iki yanından sınırlayarak oluşturan, arkasında dükkanların yer aldığı, üstü örtülü veya yolu niteliğinde arkad. Antik yapılarda revak niteliğinde kullanılan, sütunlarla taşınan ve genel olarak bir avluyu çevreleyen kolonad.

Propile: Bir Antik dinsel yapı kompleksinin ya da sarayın girişinde yer alan kapı yapısı.

Psyktēr: Antik Yunanistan'da üretilmiş bir tür testi. Karla doldurulup daha büyük bir seramik kap içine yerleştirilerek soğutma amacıyla kullanılırdı.

Pyksis: Başlangıçta şimşirden daha sonra pişmiş topraktan yapılan, kapaklı kutu ya da kutu biçiminde kap.

Skyphos: İçinden şarap içilen Yunan kâbi.

Stephanos: Yunan uygarlığında taç, çelenk.

Stoa: Uzun kenarlarından biri sağır ya da bir dükkan dizisiyle sınırlanmış, diğeri bir sütun dizisine oluşturulmuş, tek ya da iki katlı, çatılı, uzunlamasına gelişmiş bir plan düzeni gösteren Antik yapı türü.

Strigilis: Yunanlar ve Romalıların sabun yerine kullandıkları zeytinyağının yanısıra kirleri bedenlerinden sıyırmakta kullandıkları kavisli kazıma aleti.

Tepidarium: Roma hamamlarının ılık bölümleri.

Tessera: Mozaik oluşturulan, genellikle küp biçiminde küçük mermer, cam ya da keramik parçacıklarının herbiri.

Triglif: Dor Düzeni frizinde metopların arasında yeralan taş blok. İki düşey derin olukla bunların iki yanında bulunan birer yarım oluktan oluşur.

RESİMLER

Resim 1. Petteia oynayan Akhilleus ile Aias (Vatikan Müzeleri, Env. No. 344, MÖ 540-530).

Resim 2. Athena ve Petteia oynayan Akhilleus ile Aias (Ashmolean Müzesi, Env. No. 224, MÖ 6. yüzyıl sonu).

Resim 3. Köpek ya da çakal başı şeklinde oyun pulları (British Museum, Geç Mısır dönemi).

Resim 4. Pente Grammai tablası (MS 1. yüzyıl).

Resim 5. Pente Grammai tablası (Epidauros Müzesi, MÖ 4. ya da 3. yüzyıllar).

Resim 6. Pente Grammai tablası (?) (MÖ 2. yüzyıl).

Resim 7. Pente Grammai tablası (?) (Girit, Kavosi).

Resim 8. 7x8 Karelik Ludus Latrunculorum tablası (Chester Kalesi, İngiltere).

Resim 9. 8x8 Karelik Ludus Latrunculorum tablası (Segedunum Roma Fort, Baths and Museum).

Resim 10. (A-B): Ludus Latrunculorum tablaları (Abu Shaar, Mısır, Geç Roma Dönemi).

Resim 11. Ludus Latrunculorum tablası (Roma Forumu, Julia Bazilikası merdivenleri).

Resim 12. Parilet'in çizimi.

Resim 13. Üçtaş tablası (C.4) (Efes, Arkadiane caddesi).

Resim 14. Üçtaş tablası (C.4) (Didim, Apollon Tapınağı).

Resim 15. Üçtaş tablası (C.4) (Kudüs, Antonia Kalesi).

Resim 16. Üçtaş tablası (S.3) (Aphrodisias, Agora/Macellum, Geç Roma-Bizans Dönemi).

Resim 17 (A). Tablaların çizili olduğu mermer blok (Perge, Sütunlu cadde, Roma Dönemi).

Resim 17 (B). Üçtaş tablası (S.3).

Resim 17 (C). S.4 tipinde bir üçtaş tablası.

Resim 18. Üçtaş tablası (S.5) (Austin'in çizimi).

Resim 19. Altıtaş (A), dokuztaş (B) ve onbirtaş (C) tablaları.

Resim 20. Dokuztaş tablası (SSS.1) (Gordion, Pers Kapısı).

Resim 21. Dokuztaş tablası (SSS.1) (Aphrodisias, mermer merdivenler, Geç Roma-Bizans Dönemi).

Resim 22. Dokuztaş tablaları (SSS.1) (Aphrodisias, Geç Roma-Bizans Dönemi).

Resim 23. Mankala tablası (Neolitik Dönem).

Resim 24. Üçtaş ve Mankala (R.2) tablaları (Didim, Apollon Tapınağı).

Resim 25. Mankala tablası (R.7) (Palmyra Tiyatrosu).

Resim 26 (A ve B). Mankala tablası (H.1) (İstanbul, Theodosius Dikilitaşı).

Resim 27. Mankala tablaları (Abu Şaar, MS 4. yüzyıl).

Resim 28. Mankala tablası (H.2) (Perge, Oval Avlu, batı kanadı).

Resim 29. Mankala tablaları (H.2 ve H.4) (Perge, Oval Avlu, batı kanadı).

Resim 30. Mankala tablaları (H.4) (Bosra Tiyatrosu, cavea).

Resim 31. Mankala tablaları (H.11 ve H.4) (Perge, Güney Hamamı, Propylon).

Resim 32. Mankala tablası (H.4) (Perge, Güney Hamam Propylon).

Resim 33. Mankala tablası (H.4) (Perge, Güney Hamam Palaistra, Doğu Portico, kuzeyden birinci, Roma Dönemi).

Resim 34. Mankala tablaları (H.4) (Perge, Güney Hamam Palaistra, Doğu Portico).

Resim 35. Mankala tablası (H.4) (Perge, Güney Hamam Palaistra, Doğu Portico).

- Resim 36.** Mankala tablası (H.4) (Perge, Agora/Macellum Doğu Girişi).
- Resim 37.** Mankala tablası (H.4) (Perge, Agora/Macellum, Doğu Girişi).
- Resim 38.** Mankala tablası (H.4) (Perge, Agora/Macellum Kuzey Doğu Girişi).
- Resim 39.** Mankala tablası (H.4) (Perge, Agora/Macellum Kuzey Doğu Girişi).
- Resim 40.** Mankala tablası (H.4) (Agora/Macellum, Stoa Diple).
- Resim 41.** Mankala tablaları (H.2 ve H.4) (Perge, Oval Avlu Batı Kanadı).
- Resim 42.** Mankala tablası (H.4) (Oval Avlu, Batı Kanadı).
- Resim 43.** Mankala tablaları (H.4 ve H.11) (Oval Avlu, Doğu Kanadı).
- Resim 44.** Mankala tablası (H.4) (Oval Avlu, Doğu Kanadı).
- Resim 45.** Mankala tablası (H.4) (Oval Avlu, Doğu Kanadı).
- Resim 46.** II. Ayasofya Kilisesi, Propylon.
- Resim 47.** Mankala tablası (H.4) (II. Ayasofya Kilisesi, Propylon).
- Resim 48.** Mankala tablası (H.4) (II. Ayasofya Kilisesi, Propylon).
- Resim 49** (A-B). Mankala tablası (H.5) (Baalbek, Bacchus Tapınağı).
- Resim 50.** Mankala tablası (H.11) (Perge, Güney Hamamı Propylonu).
- Resim 51.** Mankala tablası (H.11) (Perge, OvalAvlu Batı Kanadı).
- Resim 52.** Dokuztaş tablası (SSS.1) ve Mankala tablası (H.11) (Suriye, Suveda).
- Resim 53** (A-B). Mankala tablaları (H.12) (Bosra Tiyatrosu, cavea).
- Resim 54.** Mankala tablası (H.13) (Apameia, sütunlu cadde).
- Resim 55.** Eksedra ve Mankala Tablası (H.14) (Perge, sütunlu cadde, 110 Sokağı önü).
- Resim 56.** Mankala tablası (H.14) (Perge, sütunlu cadde).
- Resim 57** (A-B). Mankala tablaları (H.16) (Bosra Tiyatrosu, cavea).
- Resim 58.** Mankala tablaları (II. Ayasofya Kilisesi, Propylon).
- Resim 59.** Mankala tablası (T.1) (II. Ayasofya Kilisesi, Propylon stylobati).
- Resim 60.** Mankala tablası (T.1) (II. Ayasofya Kilisesi, Propylon stylobati).
- Resim 61.** Mankala tablası (T.2) (II. Ayasofya Kilisesi, Propylon üçüncü basamak).
- Resim 62.** Mankala oynayan Türk kadınları (18. yüzyıl çarşı içi resmi).
- Resim 63.** Duodecim Scriptorum (National Museum of Wales, MS 125).
- Resim 64.** Duodecim Scriptorum tablası (Ostia Arkeoloji Müzesi).
- Resim 65.** Duodecim Scriptorum tablası (Austin'in Çizimi).
- Resim 66.** Duodecim Scriptorum tablası (Aphrodisias Müzesi, MÖ geç 5. ya da 6. yüzyıl).
- Resim 67.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.5) (Aphrodisias, Kent Duvarı, MÖ geç 5. ya da 6. yüzyıl).
- Resim 68.** Duodecim Scriptorum (3Sıra.5) (Perge, Agora/Macellum, Stoa Diple).
- Resim 69.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.5) (Perge, Agora/Macellum, Stoa Diple).
- Resim 70.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.10) (British Museum, Env. No. GR 1892.1-21.1).
- Resim 71.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.11) (Aphrodisias).
- Resim 72.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.14) (Mısır Abu Shaar, Roma Garnizonu, MS 4. yüzyıl).
- Resim 73.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.15) (Mısır Abu Shaar, Roma Garnizonu, MS 4. yüzyıl).
- Resim 74.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.16) (Side Müzesi, Env. No. 3253).
- Resim 75** (A ve B). Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.16) (Side Müzesi, Env. No. 3253).

- Resim 76.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.16) (Side Müzesi, Env. No. 3253).
- Resim 77.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.17) (Perge, Güney Hamam, Palaistra, Güney Portico).
- Resim 78.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.17) (Perge, Güney Hamam, Palaistra).
- Resim 79.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.17) (Perge, Güney Hamam, Palaistra).
- Resim 80.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.18) (Perge, Agora/Macellum, Kuzey Portico).
- Resim 81.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.18) (Perge, Agora/Macellum, Kuzey Portico).
- Resim 82.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.18) (Perge, Agora, Kuzey Portico).
- Resim 83.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.19) (Perge, Agora, Kuzey Portico).
- Resim 84.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.19) (Antalya Müzesi, Env. No. 1.12.97).
- Resim 85.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.19) (Antalya Müzesi, Env. No. 1.12.97).
- Resim 86.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.21?) (Perge, sütunlu cadde).
- Resim 87.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.21?) (Perge, sütunlu cadde).
- Resim 88.** Duodecim Scriptorum tablası (3Sıra.22) (Antalya Müzesi, Env. No. 2.12.97).
- Resim 89.** Zeno'nun oyunu (Austin'in çizimi).
- Resim 90.** Mısır oyun pulları.
- Resim 91.** Yassı oyun pulları (Atina Agora Müzesi, Env. No. P 538, P 1793-95, P 471, P 1796-99, P 537, P 1800).
- Resim 92.** Bezemesiz yassı oyun pulları (MS 2. yüzyıl).
- Resim 93.** Perge bezemesiz yassı oyun pulu (Antalya Müzesi, Roma Dönemi).
- Resim 94.** Metropolis bezemeli yassı oyun pulu ve bir zar (Roma Dönemi).
- Resim 95.** Bezemeli yassı oyun pulları (MS 5. yüzyıl).
- Resim 96.** Saraçhane bezemeli yassı oyun pulları (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Geç Roma Dönemi).
- Resim 97.** Bezemeli yassı oyun pulları (Bourne Hall Müzesi).
- Resim 98.** Perge bezemeli yassı oyun pulu (Antalya Müzesi, Etütlük eser, Roma Dönemi).
- Resim 99.** Planokonveks oyun pulları (Berlin, Staatliche Museen, Env. No. 30891N, MS 1. yüzyıl).
- Resim 100.** Bezemesiz Planokonveks Oyun Pulları (A ve C MS 450-500 - B ortaçağdan günümüze - D MS erken 4. yüzyıl).
- Resim 101.** Bezemesiz Planokonveks oyun pulları (A, MS erken 4. yüzyıl - B, MS 450-500).
- Resim 102.** Perge bezemesiz Planokonveks oyun pulu (Antalya Müzesi, Env. No. 2002/321(A), Roma Dönemi).
- Resim 103.** Perge bezemesiz Planokonveks oyun pulu (Antalya Müzesi, Env. No. 2002/322(A), Roma Dönemi).
- Resim 104.** Perge bezemesiz Planokonveks oyun pulu (Antalya Müzesi, Etütlük eser, Roma Dönemi).
- Resim 105.** Bezemeli Planokonveks oyun pulu (Worcester Art Museum, Env. No. 1940.336, Roma Dönemi).
- Resim 106.** Bezemeli Planokonkav oyun pulu (MS 3. yüzyıl).
- Resim 107.** Kubbeli oyun pulları (A ve C ortaçağdan günümüze, B MS 450-500).
- Resim 108.** Saraçhane kubbeli oyun pulları (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Geç Antik Çağ).
- Resim 109.** Perge kubbeli oyun pulu (Antalya Müzesi, Env. No. 13.45.92, Roma Dönemi).
- Resim 110.** Perge kubbeli oyun pulu (Antalya Müzesi, Env. No. 14.45.92, Roma Dönemi).
- Resim 111.** Saraçhane davul şeklinde oyun pulları (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Geç Antik Çağ).

- Resim 112.** Davul şeklinde oyun pulları (British Museum, MS geç 6. yüzyıl).
- Resim 113.** Mısır zarları (Berlin, Staatliche Museen, Firavunlar Dönemi (?)).
- Resim 114.** Fritillus.
- Resim 115.** Silindirik şekilde kemik Fritillus (?) ve kemik zar (MS 1-4. yüzyıllar arası).
- Resim 116.** Oyuk delikli zar (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Env. No. 149.53.64, Frigya Dönemi, MÖ 750-300).
- Resim 117.** Oyuk delikli zar (MS 1-2. yüzyıllar arası).
- Resim 118.** Oyuk delikli zar (Pitt Rivers Museum, Env. No. 1917.53.506, Roma Dönemi).
- Resim 119.** Oyuk delikli aşağı pınar zarı (Arkaik Dönem).
- Resim 120.** Oyuk delikli Perge zarı (Antalya Müzesi, Env. No. I.06.07, Roma Dönemi).
- Resim 121.** Oyuk Delikli Perge Zarı (Antalya Müzesi, 3746, Roma Dönemi).
- Resim 122.** Kemik zarlar (L 68, 69, 70 ve 71 MS 3-5. yüzyıllar, M 109 ve 251 MS 1-6. yüzyıllar arası).
- Resim 123.** Fildişi Mısır zarları (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 05.115-123, MÖ 30-MS 364).
- Resim 124.** Fildişi ve kemik zarlar (a ve f MS 3. yüzyıl, b MS 1-2. yüzyıllar, c MS geç 1-2 yüzyıllar, d MS erken 4. yüzyıl).
- Resim 125.** Fildişi zarlar (MS 6-7. yüzyıllar).
- Resim 126.** Çift halka ve nokta motifli Perge zarı (Antalya Müzesi, Env. No. 2002/319(A), Roma Dönemi).
- Resim 127.** Çift halka ve nokta motifli Perge zarı (Antalya Müzesi, Env. No. 2002/320 (A), Roma Dönemi).
- Resim 128.** Üç halka-nokta motifli zar (MS erken 4. yüzyıl).
- Resim 129.** Yunan oyun masası (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 68.27).
- Resim 130.** Yunan oyun masası (Kopenhag Ulusal Müzesi).
- Resim 131.** Taşınabilir tabla (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1970.346, MS 200-250).
- Resim 132.** Aşık kemikleri (Columbia Museum of Art and Archaeology).
- Resim 133.** Kral Araras kabartması (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, MÖ 717-691).
- Resim 134** (A, B, C ve D). Perge aşık kemiği (Antalya Müzesi, Roma Dönemi).
- Resim 135.** Bronz (Helenistik) ve cam (MÖ 1. yüzyıl) aşık kemikleri (J. Paul Getty Müzesi, Env. No. 81.AC.5 ve 79.AF.171).
- Resim 136.** İsran çocuk heykeli (British Museum, Env. No. 1756, MÖ 1. yüzyıl).
- Resim 137.** Pentelitha oynayan kızlar (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 01.7799 ve 01.7798, MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 138.** Pentelitha oynayan kızlar (British Museum, Env. No. D161, MÖ 330-300).
- Resim 139.** Pentelitha oynayan kızlar (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 06.1021.119, MÖ 425-400).
- Resim 140.** Pentelitha oynayan kızlar (Napoli, Museo Archeologico Nazionale, MS erken 1. yüzyıl).
- Resim 141.** Eis Omillan (?) oynayan erkek çocuklar (J. Paul Getty Müzesi, Env. No. 96.AE.28, MÖ 420).
- Resim 142.** Aşık oynayan Aphrodite ile Pan (British Museum, Env. No. 1888.12-13.1, MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 143.** Aşık torbalı kız çocuğu (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 01.7841, MÖ 3. yüzyılın ilk yarısı).
- Resim 144.** Phormiskos (MÖ 590-580).

- Resim 145.** Astragalos vazosu (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 40.11.12, MÖ 460).
- Resim 146.** Astragalos vazosu (British Museum, Env. No. E 804, MÖ 460-450).
- Resim 147.** Top oynayan çocuk (Yanya Müzesi, Env. No. 1410).
- Resim 148.** Aristokrateia ve oyuncak topu (Eretria Müzesi, Env. No. 13062, MÖ erken 4. yüzyıl).
- Resim 149.** Top atan erkek çocuğu (British Museum).
- Resim 150.** Episkyros oynayan genç atletler (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 3476, MÖ 6. yüzyıl sonu).
- Resim 151.** Sopalı oyun (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 3477, MÖ 6. yüzyıl sonu).
- Resim 152.** İngiliz minyatürü (British Museum, MS 14. yüzyıl).
- Resim 153.** Ephedrismos oynayan bir kız ve Satyr (J. Paul Getty Müzesi, Env. No. 71.AE.744, MÖ 470-460).
- Resim 154.** Ephedrismos oynayan genç atletler (Berlin, Staatliche Museen, Env. No. F 2417, MÖ 430-420).
- Resim 155.** Ephedrismos oynayan kız çocuklar (New York, Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 07.286.4, MÖ 300).
- Resim 156.** Kale oyunu (New York, Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 25.78.48, MÖ 425).
- Resim 157.** Kale oyunu (New York, Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 06.1021.119, MÖ 450-400).
- Resim 158.** Kale oyunu betimli domuz başlı rhyton (Beyrut Ulusal Müzesi, MÖ 5. yüzyıl).
- Resim 159.** Top çeviren kadın (Leiden, Rijksmuseum voor Oudheden, Env. No. PC77, MÖ 460).
- Resim 160.** Top çeviren kadın (Toledo Ulusal Müzesi, Env. No. 63.29, MÖ 460).
- Resim 161.** Top çeviren genç kız (Abdera Müzesi, MÖ 420-400).
- Resim 162.** Aporraksis oynayan genç.
- Resim 163.** Diziyle top sektiren genç (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 873, MÖ 4. yüzyılın ilk yarısı).
- Resim 164.** Bir top oyunu (Oxford Ashmolean Müzesi, Env. No. 1890.27(250), MÖ 500-490).
- Resim 165.** Bir top oyunu (Münih, Museum für Antike Kleinkunst, Env. No. 1827).
- Resim 166.** Bir top oyunu (Çanakkale Müzesi).
- Resim 167.** Kottabos oynayan Smikra (Leningrad, MÖ 510).
- Resim 168.** Dairesel planlı oda (Kottabos Odası?).
- Resim 169.** Manes (Ashmolean Müzesi).
- Resim 170.** Manes (MÖ 4 ya da 3. yüzyıl).
- Resim 171.** Kottabos ayakları.
- Resim 172.** Kottabos ayakları taşıyan Satyr (British Museum).
- Resim 173.** Kottabos oynayan genç erkek (Atina Agora Müzesi, Env. No. P1310, MÖ 525-475).
- Resim 174.** Micatio oynayan kadınlar (Musée Nationale de Poznań, Env. No. A746, MÖ 440-430).
- Resim 175.** Micatio oynayan Satyr (Klasik Dönem).
- Resim 176.** Micatio oynayan Eros ile Aphrodite (İstanbul Arkeoloji Müzesi, MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 177.** Micatio oynayan Eros (British Museum, Env. No. 826).
- Resim 178 (A ve B).** Sopa dengeleme oyunu (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 09.221.40, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı).
- Resim 179.** Sopa dengeleme oyunu (Minneapolis Sanat Enstitüsü, Env. No. 57.41.1, MÖ 420).
- Resim 18.** Sopa dengeleme oyunu (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 1322, MÖ 420).

- Resim 181.** Sopa dengeleme oyunu.
- Resim 182.** Oynayan çocuklar ve Eroslar (Vatikan Müzesi, Env. No. 662).
- Resim 183.** Oynayan çocuklar (Louvre Müzesi, MS 2. yüzyıl).
- Resim 184.** Ördekle oynayan çocuk (Korinthos Arkeoloji Müzesi, Env. No. MP113, MÖ 450-400).
- Resim 185.** Melisto, köpeği ve kuşuyla (Fogg Sanat Müzesi, Env. No. 19601.86, MÖ 340).
- Resim 186.** Yabani tavşanla bir erkek çocuğu (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 2584, MÖ 450-400).
- Resim 187.** Tavus kuşu ile oynayan çocuk heykeli (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 371, MÖ 1. yüzyıl).
- Resim 188.** Laetus'un kızının mezar steli (Bordeaux, Musee d'Aquitaine, Env. No. 60.1.268, MS 2. yüzyıl).
- Resim 189.** El kızartmaca (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 06.1021.90, MÖ 460-450).
- Resim 190.** Domuzcuk şeklinde çingirak (Münih, Museum für Antike Kunst, Env. No. 425).
- Resim 191.** Domuzcuk şeklinde çingirak (Zürich, Leo Mildenberg Koleksiyonu, MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 192.** Domuz şeklinde çingirak (Metropolitan Müzesi, MÖ 1. - MS 4. yüzyıl arası).
- Resim 193.** Horoz, ayıcık ve köpek şeklinde çingiraklar (MS 3.-4. yüzyıllar arası).
- Resim 194.** Çingiraklı bebek (British Museum, Env. No. 1910.6-15.4, MÖ 440-430).
- Resim 195.** (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 1268, MÖ 425-375).
- Resim 196.** Çingirak biberon (Yale Üniversitesi, Env. No. 1913.453).
- Resim 197.** Çingirak biberon.
- Resim 198.** Çocuk şeklinde çingirak (MS 54-68).
- Resim 199.** Çocuk şeklinde çingirak (Berlin Staatliche Museen, Env. No. 30659).
- Resim 200.** Arı kovani şeklinde topaç (British Museum).
- Resim 201.** Topaç çeviren kadınlar (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1875.75.2.9, MÖ 440-430).
- Resim 202.** Düz kenarlı topaç (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 99.536, MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 203.** Hermes ve bir genç topaç çevirirken (The John Hopkins University Archaeological Collection, MÖ 480-470).
- Resim 204.** Topaç çeviren kız (Brüksel, Musees Royaux d'Art et d'Histoire, Env. No. A891, MÖ 430).
- Resim 205.** Çember çeviren Ganymedes (Louvre Müzesi, Env. No. G 175, MÖ 500-490).
- Resim 206.** Çember çeviren Ganymedes ve Zeus (Indianapolis Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 47.35, MÖ 440-430).
- Resim 207.** Çember çeviren Çocuk (Tampa Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1986.073, MÖ 460).
- Resim 208.** Çember çeviren Ganymedes (Antalya Arkeoloji Müzesi, Env. No.439).
- Resim 209.** Çember çeviren Eroslar (British Museum, Roma Dönemi).
- Resim 210.** Çember çeviren çocuklar (İstanbul Mozaik Müzesi, MS erken 5. yüzyıl).
- Resim 211** (A, B ve C). Makara, Yoyo (?) (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 28.167, MÖ 5. yüzyıl).
- Resim 212.** Yoyo oynayan bir erkek çocuk (Berlin, Staatliche Museen, Env. No. F2549, MÖ 440).
- Resim 213.** Yoyo oynayan bronz atlet (Atina Ulusal Müzesi, Helenistik Dönem).
- Resim 214.** Gardner'ın çizimi.
- Resim 215.** Bebek (Louvre Müzesi, Env. No. CA 573, MÖ 700).

- Resim 216.** Bebek (Boston Güzel Sanatlar Müzesi).
- Resim 217.** Bebek (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1944. 44.11.1, MÖ erken 5. yüzyıl).
- Resim 218.** Assos bebekleri (Çanakkale Müzesi, MÖ erken 5. yüzyıl).
- Resim 219.** Bebek (Princeton Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. y1947-205, MÖ 5. yüzyıl).
- Resim 220.** Bebek (Bowdoin Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1913-028, MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 221.** Melisto'nun mezar stelinden detay (Harvard Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1961.86, MÖ 340).
- Resim 222.** Oturan bebek (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 18.96).
- Resim 223.** Oturan bebek (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. Pt. 6070, Roma Dönemi).
- Resim 224.** Oyuncak Oinokhoe (Princeton Üniversitesi Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. y1953-22, MÖ 420).
- Resim 225.** Oyuncak Askos (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Arkaik Dönem).
- Resim 226.** Oyuncak Amfora (MÖ 4. yüzyıl).
- Resim 227.** Oyuncak Lebes Gamikos (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 15.25, MÖ 450-400).
- Resim 228.** Oyuncak masa (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 01.7776).
- Resim 229.** Oyuncak yatak (Münih, Museum für Antike Kleinkunst, Env. No. 6671).
- Resim 230.** Oyuncak tepsi (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 10.210.77).
- Resim 231.** Oyuncak kandil.
- Resim 232.** Oyuncak testi (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu, Env. No. 1757.1).
- Resim 233.** Minyatür sandalye (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Eyüp Oyuncakları Koleksiyonu, Env. No. 376).
- Resim 234.** Platformlu araba Modeli (MÖ 5. ya da 4. yüzyıl).
- Resim 235.** Platformsuz araba (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 01.8086, MÖ 425-420).
- Resim 236.** Platformsuz araba (Palermo Müzesi, Klasik Dönem).
- Resim 237.** Platformsuz araba (Worcester Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1931.56, MÖ 420).
- Resim 238.** Platformlu araba (Bowdoin Koleji Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 1915.038, MÖ 425).
- Resim 239.** Kutulu araba (Berlin, Staatliche Museen, Env. No. 3291).
- Resim 240.** Oturma yerli araba (Brüksel, Musees royaux du Cinquanteenaire, Env. No. A2319).
- Resim 241.** Oturma yerli araba (Atina Ulusal Müzesi, Env. No. 17286).
- Resim 242.** Küçük Biga (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 21.88.80, MÖ 400).
- Resim 243.** Küçük Biga (Louvre Müzesi, MS 2. yüzyıl).
- Resim 244.** Değnek atıyla oynayan çocuk.
- Resim 245.** Süvari figürini (MÖ geç 7. yüzyıl).
- Resim 246.** Oyuncak süvariler (Çanakkale Müzesi, MÖ 5. yüzyıl).
- Resim 247.** Oyuncak gladyatör (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. No. 6070, Roma Dönemi).
- Resim 248.** Kaplumbağa, domuz ve kuş formunda oyuncaklar (Royal Ontario Museum, Env. No. C553, C554, C556, C557).
- Resim 249** (A, B ve C). Oyuncak aslan ve iki tavşan (MS 4. yüzyıl).
- Resim 250.** Tekerlekli at (Zürich, Leo Mildenberg Koleksiyonu, MÖ 800-750).

- Resim 251.** Tekerlekli at (Korinthos Müzesi, MS 54-68).
- Resim 252.** Tekerlekli at (MS 4. yüzyıl).
- Resim 253.** Tekerlekli at (MS 4. yüzyıl).
- Resim 254.** Tekerlekli at (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. CP883).
- Resim 255.** Tekerlekli süvari (MS 1-2. yüzyıllar arası).
- Resim 256.** Tekerlekli oyuncak Eşek (MÖ 1. yüzyıl).
- Resim 257.** Tekerlekli oyuncak Horoz (MÖ 1. yüzyıl).
- Resim 258.** Tekerlekli oyuncak Kuş (MS 80-130).
- Resim 259.** Tekerlek (MS 4. yüzyıl).
- Resim 260.** Tekerlek (Antalya Müzesi, Etütlük Eser, Roma Dönemi).
- Resim 261.** At Biçimli Oyuncak Döğük.
- Resim 262.** Kuş biçimli oyuncak döğük.
- Resim 263.** (A ve B). Döğük (Antalya Müzesi, Env. No. 2.44.95).
- Resim 264.** Iygks (İsrail Müzesi, Geç Bronz Çağı-Erken Helenistik Dönem).
- Resim 265.** Iygks ile oynayan iki genç kız (Londra, E 744, MÖ 430).
- Resim 266.** Eros Iygks ile oynarken (British Museum, Env. No. F223).
- Resim 267.** Iygks ile oynayan kız çocuk (Palazzo Grazioli, Roma, MÖ 230).
- Resim 268.** Salıncakta sallanan kız (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 98.918, MÖ 540).
- Resim 269.** Salıncak (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 75.2.11, MÖ 420-410).
- Resim 270.** Salıncığa binen erkek çocuk (MÖ 430).
- Resim 271.** Salıncakta sallanan kız (Metropolitan Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 13.232.3, MÖ 400-375).
- Resim 272.** Tahterevalliye binen genç kızlar (Boston Güzel Sanatlar Müzesi, Env. No. 10.191a-b, MÖ 470-460).
- Resim 273.** Tahterevalliye binen genç kızlar ve Eros (Madrid, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Env. No. 11128, MÖ 450-440).
- Resim 274.** Tahterevalliye binen kız (?) (MÖ 375-350).

KAYNAKÇA

ANTİK KAYNAKLAR

- Aristophanes, *Spekes: Eşekarıları (Yargıçlar)*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2002.
- Aristophanes, *Akarnes, Hippias, Nephelai, Skephes, Eirene, Orinthes, Lysistrata, Thesmophoriazousai, Batrakhoi, Ekklesiazousai, Ploutos: The Complete Plays*, çev. Paul Roche, New York, New American Library, 2005.
- Aristophanes, *Lysistrata, Thesmophoriazousai, Ekklesiazousai, Ploutos: The Lysistrata, The Thesmophoriazousai, The Ecclesiazousai, The Plutus*, çev. Benjamin Bickley Rogers, Londra, Loeb Classical Library, t.y.
- Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, 9. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.
- Athenaio, *Deipnosophistai: The Deipnosophists I*, çev. Charles Burton Gulick, Londra, Loeb Classical Library, 1933.
- Athenaios, *Deipnosophistai: The Deipnosophists V*, çev. Charles Burton Gulick, Londra, Loeb Classical Library, 1933.
- Diogenes Laertios, *Vitae Philosophorum: Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Herodotos, *Historiai: Herodot Tarihi*, çev. Muntekim Ökmen, 3. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1991.
- Homeros, *Ilias: İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, 15. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2003.
- Homeros, *Odyssea*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, 12. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2002.
- Horatius, *Carmina*, (Çevrimiçi) <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0024;query=poem%3D%2382;layout=;loc=3.25.1>, 30 Haziran 2008.
- Horatius, *Satirae, Epistulae, De Arte Poetica: Satires, Epistles, Ars Poetica*, çev. H. Rushton Fairclough, 2. bs., Londra, Loeb Classical Library, 1929.
- Horatius, *Persius, Satirae: The Satires of Horace and Persius*, çev. Niall Rudd, 5. bs., Londra, Penguin Classics, 2005.
- Marcus V. Martialis, *Epigrammata: Epigramlar*, çev. Güngör Vannıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Ovidius, *Ars Amatoria: Aşk Sanatı*, çev. İsmet Zeki Eyüboğlu, 3. bs., İstanbul, Payel Yayınları, 1994.
- Pausanias, *Periegesis tes Hellados: Guide to Greece*, 2. cilt: *Southern Greece*, çev. John Newberry, Peter Levi, 4. bs., Londra, Penguin Classics, 1985.
- Paton, W. R., *The Greek Anthology*, c.1, New York, The Loeb E. H. Warmington, Classical Library, 1927.
- Paton, W. R., *The Greek Anthology*, c.2, 2. bs., New York, The E. H. Warmington, Loeb Classical Library, 1919.
- Platon, *Phaidros: Phaedrus*, çev. James H. Nichols Jr., New York, Cornell University Press, 1998.
- Platon, *Lysis*, çev. Nihal Petek Boyacı, İstanbul, Kabalıcı Yayınevi, 2006.
- Platon, *Politeia: Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cımcıoğlu, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1992.
- Plinius, *Naturalis Historia: Natural History: A Selection*, çev. John F. Healy, Londra, Penguin Classics, 1991.
- Plutarkhos, *Bioi Paralleloi: Plutarch Lives*, c.2, çev. John Dreyden, Toronto, The Modern Library Classics, 2001.

- Pollucis, Iulii, *Onomasticon*, haz. Immanuelis Bekkeri, Berolini, Nicolai, 1846.
- Seneca, *Diologi: Dialogues and Essays*, çev. John Davie, Oxford, Oxford University Press, 2007.
- Seneca, *Ad Lucilium Epistulae Morales III*, çev. R. M. Gummere, Londra, Loeb Classical Library, t.y.
- Seneca, *Naturales Quaestiones: Letters from a Stoic*, çev. Robin Campbell, Londra, Penguin Classics, 1969.
- Sophokles, *Fragments*, çev. Hugh Lloyd-Jones, 2. bs., Loeb Classical Library, Londra, Harvard University Press, 2003.
- Suotenus, *De Vita Caesarum: Lives of the Caesars*, çev. Cathrine Edwards, New York, Oxford University Press, 2000.
- Varro, *De Lingua Latina: On the Latin Language: Books VII-X and Fragments*, çev. Roland G. Kent, Loeb Classical Library, Cambridge, Harvard University Press, 1938.
- Vergilius, *Aeneis*, çev. Türkan Uzel, Ankara, Öteki Yayınları, 1998.
- Vergilius, *Georgica: Georgics*, çev. Peter Fallon, 2. bs., Oxford, Oxford University Press, 2006.

MODERN KAYNAKLAR

- Abbasoğlu, Haluk, "Perge 2006," *ANMED*, c.V, 2007, s. 54-58.
- Abbasoğlu, Haluk, "Perge Kazısı 2007 Yılı Raporu," (Çevrimiçi) <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=199>, 28 Mayıs 2008.
- Akurgal, Ekrem, *Anadolu Uygarlıkları*, 7. bs., İzmir, Net Yayınları, 2000.
- Alpözen, Oğuz, *Ancient Halicarnassus: Bodrum*, Ankara, Dönmez Müze Eserleri Turistik Yayınları, 2000.
- Anadolu Medeniyetleri II, Yunan/Roma/Bizans*, haz. Ferit Edgü, İstanbul, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.
- And, Metin, "Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesnelerinin Tarihi," *Toplumsal Tarihte Çocuk: Sempozyum 23-24 Nisan 1993*, haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- And, Metin, *Oyun ve Bugün: Türk Kültüründe Oyun Kavramı*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- And, Metin, "Some Notes on Aspects and Functions of Turkish Folk Games," *The Journal of American Folklore*, c.XCII, 1979, s. 44-64.
- Asal, Rahmi, "Yenikapı: İstanbul'da Antik Ticaret," *Arkeoatlas*, c.VI, 2007, s. 150-155.
- Austin, Roland G., "Greek Board Games," *Antiquity*, c.XIV, 1940, s. 257-271.
- Austin, Roland G., "Roman Board Games. I," *Greece at Rome*, c.IV, 1934, s. 24-34.
- Austin, Roland G., "Roman Board Games. II," *Greece at Rome*, c.IV, 1935, s. 76-82.
- Austin, Roland G., "Zeno's Game of τάβλη (A. P. ix. 482)," *JHS*, c.LIV, 1934, s. 202-205.
- Baran, Musa, *Çocuk Oyunları*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Bar-Oz, Guy, "An Inscribed Astragalus with a Dedication to Hermes," *Near Eastern Archaeology*, c.LXIV, 2001, s. 215-217.
- Başaranbilek, Emin, "Arkeolojik Eserlerde Çocuk," *Toplumsal Tarihte Çocuk: 23-24 Nisan 1993*, haz. Bekir Onur, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- Bayral, Mete, *Secret Ephesus*, İzmir, Ofis Ticaret Matbaacılık, 1985.
- Bean, George E., *Eskiçağda Güney Kıyılar*, 2. bs., çev. İnci Delemen, Sedef Çokay, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999.

- Beaumont, Lesley, "Child's Play in Classical Athens," *History Today*, c.XLIV, 1994, s. 30-35.
- Becker, Lawrence, Christine Kondoleon, *The Arts of Antioch: Art Historical and Scientific Approaches to Roman Mosaics and a Catalogue of the Worcester Art Museum Antioch Collection*, Princeton, Princeton University Press, 2005.
- Beirut National Museum, (Çevrimiçi)
http://www.beirutnationalmuseum.com, 1 Şubat 2007.
- Bell, Robert C., *Board and Table Games from Many Civilizations*, 2. bs., New York, Dover Publications, 1980.
- Bell, Robert C., "Notes on Pavement Games of Greece and Rome," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 98-99.
- Bell, Robert C., Charlotte Roueché, "Graeco-Roman Pavement Signs and Game Boards, A British Museum Working Typology," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I. L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 106-109.
- Bingöl, Orhan, *Arkeolojik Mimari'de Taş*, İstanbul, Homer Kitabevi, 2004.
- Blackman, David, "Archaeology in Greece 1999-2000," *Archaeological Reports*, c.XLVI, 1999-2000, s. 3-151.
- Blanck, Horst, *Eski Yunan ve Roma'da Yaşam*, çev. İslam Tannkurt, İstanbul, Arion Yayınevi, 1999.
- Boardman, John, "Exekias," *AJA*, c.LXXXII, 1978, s. 11-25.
- Boardman, John, "Social Life in Classical Athens," *Cambridge Ancient History: Cilt V ve VI resimleri*, Cambridge, haz. John Boardman, Cambridge University Press, 1994.
- Boardman, John, "The Greek World," *The Cambridge Ancient History: cilt III resimleri*, haz. John Boardman, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.
- Boardman, John, *Yunan Heykeli: Arkaik Dönem*, çev. Yaşar Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2001.
- Boardman, John, *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem*, çev. Gürkan Ergin, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002.
- Boardman, John, *Yunan Sanatı*, çev. Yasemin İlseven, İstanbul, Homer Kitabevi, 2005.
- Boyd, Harriet A., "Excavations at Kavosi, Crete, in 1900," *AJA*, c.V, 1901, s. 125-157.
- Brett, Gerard, "The Mosaic of the Great Palace in Constantinople," *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, c.V, 1942, s. 34-43.
- Brewster, Paul G., "A Roman Game and its Survival on Four Continents," *Classical Philology*, c.XXXVIII, 1943, s. 134-137.
- Brooner, Oscar, "Excavations in the Agora at Corinth," *AJA*, c.XXXVII, 1933, s. 554-572.
- Brucia, Margeret A., Gregory N. Daughtery, *To Be A Roman: Topics in Roman Culture*, Wauconda, Bolchazy-Carducci Publishers, 2007.
- Burrows, Miller, "The Fortress Antonia and the Praetorium," *The Biblical Archaeologist*, c.I, 1938, s.17-19.
- Casson, S., "The New Athenian Statue Bases," *JHS*, c.XLV, 1925, s. 164-179.
- Clairmont, Christoph W., *Classical Attic Tombstones*, Kilchberg, Akanthus, 1993.
- Comfort, Howard, "Roman Ceramic and Glass Vases at Heidelberg and New York," *AJA*, c.LIV, 1960, s. 273.

- Corcopino, Jerome, *Daily Life in Ancient Rome: The People and the City at the Height of the Empire*, New Haven, Yale University Press, 2003.
- Csapo, E., M. C. Miller, "The Kottabos-Toast and an Inscribed Red-Figured Cup," *Hesperia*, c.LX, 1991, 367-382.
- Çelgin, Güler, *Eski Yunan Edebiyatı: Epik Çağ, Lirikizm ve Nesrin Başlangıcı, Attika Dönemi, İskenderiye Dönemi, Roma Dönemi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- Davidson, Gladys R., Thompson, Dorothy B., Homer A. Thompson, "Small Objects from the Pnyx, I," *Hesperia*, Ekler, c.VII, 1943, s. 1-172.
- Davis, William S., *A Day in Old Rome: A Picture of Roman Life*, New York, Biblio&Tennon Publishers, 1959.
- Deane, Sidney N., "Archaeological News," *AJA*, c.XXV, 1921, s. 83-109.
- Deighton, Hilary, *Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten Ersoy, İstanbul, Homer Kitabevi, 2000.
- Deighton, Hilary, *Eski Roma Yaşantısında Bir Gün*, çev. Hande Kökten Ersoy, 2. bs., İstanbul, Homer Kitabevi, 2002.
- Dennis, George, *The Cities and Cemeteries of Etruria*, c.2, Adamant Media Corporation, 2005.
- Dillon, Matthew, *Girls and Women in Classical Religion*, Londra, Routledge, 2002.
- Elderkin, Kate McK., "Jointed Dolls in Antiquity," *AJA*, c.XXXIV, 1930, s. 455-479.
- Erdemgil, Selahattin, "Kestel Kazısı 1980 Çalışmaları," *III. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Kültür Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1981, s. 63-66.
- Erhat, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, 7. bs., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1997.
- Fields, Nic, Donato Spedaliere, *Hadrian's Wall: AD 122-410*, Oxford, Osprey Publishing, 2003.
- Foss, Clive, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Norfolk, Variorum, 1996.
- Freeman, Kathleen, "Copper Fly," *Greece at Rome*, c.VI, 1936, s. 18-30.
- Frere, S.S., M.W.C. Hassall, R.S.O. Tomlin, "Roman Britain in 1976," *Britannia*, c.VIII, 1977, s. 355-449.
- Frigerlin Gizemli Uygarlığı: *The Mysterious Civilization of the Phrygians*, haz. Hakan Sivas, Tüfekçi Sivas Taciser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Fuchs, Werner, "A Late Hellenistic Group of Aeneas and Anchises," *AJA*, c.LXXII, 1968, s. 384-385.
- Gardner, Ernest A., "The Bronze Statue from Cerigotto," *JHS*, c.XXIII, 1903, s. 152-156.
- Gardner, Ernest A., "Notes on Greek Sculpture," *JHS*, c.XLIII, 1923, s. 139-143.
- Gardner, P., "Some Bronzes Recently Acquired for the Ashmolean Museum," *JHS*, c.XXX, 1910, s. 226-235.
- Gilmour, Garth H., "The Nature and Function of Astragalus Bones from Archaeological Contexts in the Levant and Eastern Mediterranean," *Oxford Journal of Archaeology*, c.XVI, 1997, s. 167-175.
- Going, C.J. v.d., "A Roman Child Burial with Animal Figurines and Pottery from Godmanchester, Cambridgeshire," *Britannia*, c.XXCIII, 1997, s. 386-393.
- Golden, Mark, *Children and Childhood in Classical Athens*, 2. bs., Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1993.
- Golden, Mark, *Sport in the Ancient World from A to Z*, Londra, Routledge, 2004.
- Goodman, Martin, *Jews in a Graeco-Roman World*, New York, Oxford University Press, 1998.
- Gow, A. S. F., "ΙΥΓΕ, POMBOΣ, Rhombus, Turbo," *JHS*, c.LIV, 1934, s. 1-13.

- Grandjouan, Claireve, "Terracottas and Plastic Lamps of the Roman Period," *The Athenian Agora*, c.VI, 1961, s. 1-106.
- Greaves, Alan M., *Miletos: Bir Tarih*, çev. Hüseyin Çınar Öztürk, İstanbul, Homer Kitabevi, 2003.
- Greenewalt, Crawford H., "Sardis: Archaeological Research in 1985," 8. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.1, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 381-399.
- Grimal, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1997.
- Grunfeld, Frederick V., *Türkiye'de ilk kez Dünyadaki Tüm Oyunları, Tarihçeleriyle, Özellikleriyle... Oyun Ansiklopedisi, Nasıl Yapılır, Nasıl Oynanır, Bugünlere Nasıl Geldi?*, İstanbul, Güneş Gazetesi, t.y.
- Hallam, G.H., "A Note on the Monument and Tomb of a Vestal Virgin at Tivoli," *Journal of Roman Studies*, c.XX, 1930, s. 14-15.
- Hansen, Mogens H., "The Game Called Polis," *Even More Studies in the Ancient Greek Polis: Papers from the Copenhagen Polis Centre 6*, haz. Thomas Heine Nielsen, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2002.
- Harcourt-Smith, Cecil, "Whip-Tops," *JHS*, c.XLIX, 1929, s. 217-219.
- Harris, Cyril M., *Illustrated Dictionary of Historic Architecture: Dover Books on Architecture*, Toronto, Courier Dover Publications, 1983.
- Harrison, A.M., *Excavations at Saraghane in İstanbul*, c.1, Princeton, Princeton University Press, 1986.
- Hayley, Herman W., "The $\chi\omicron\tau\tau\alpha\beta\omicron\varsigma$ $\kappa\alpha\tau\alpha\tau\omicron\varsigma$ in the Light of Recent Investigations," *Harvard Studies in Classical Philology*, c.V, 1884, s. 73-82.
- Herbert, Kevin, "Terracotta Figurines at Bowdoin College," *The Classical Journal*, c.LV, 1959, s. 98-111.
- Hett, Walter S., "The Games of the Greek Boy," *Greece & Rome*, c.I, 1931, s. 24-29.
- Hoffmann, Herbert, *Sotades: Symbols of Immortality on Greek Vases*, USA, Oxford University Press, 1998.
- Höckmann, Olaf, "Brettspiele im Didymium," *İstanbul Mitteilungen*, c.XLVI, 1996, s. 251-262.
- Huizinga, Johan, *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Immerwahr, Henry R., "Choes and Chytroi," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, c.LXXVII, 1946, s. 245-260.
- Immerwahr, Henry R., "An Inscribed Terracotta Ball in Boston," *Greek and Byzantine Studies*, c.VIII, 1967, s. 255-266.
- J., F. F., "A Miniature Jug," *Record of the Art Museum*, Princeton University, c.XII, 1953, s. 37.
- Jashemski, Wilhelmina F., "The Excavation of a Shop-House Garden at Pompeii (I.XX.5)," *AJA*, c.LXXXI, 1977, s. 217-227.
- Jenkins, Ian, *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, çev. Hasan Malay, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.
- Jobst, Werner, Erdal, Behçet, Christian Gurtner, *İstanbul Büyük Saray Mozayığı*, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1997.
- Jones, Cathrine, "The Tombstone of Laetus' Daughter: Cats in Gallo-Roman Sculpture," *Britannia*, c.XXIV, 2003, s. 53-63.
- Kabaoglu, Sina, Erdal Alover, *Latince Türkçe Sözlük*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1995.
- Karazou, Semni P., "Choes," *AJA*, c.L, 1946, s. 122-139.
- Klein, Anita, *Child Life in Greek Art*, New York, Columbia University Press, 1932.

- Kunstwerke Der Antike: Plastik (Marmor, Terrakotta, Bronze), Vasen, Schmuck, Glas, Luzern, Ars Antiqua AG., 1966.
- Kurke, Leslie, "Ancient Greek Board Games and How to Play Them," *Classical Philology*, c.XCIV, 1999a, s. 247-267.
- Kurke, Leslie, *Coins, Bodies, Games, and Gold: The Politics of Meaning in Archaic Greece*, Princeton, Princeton University Press, 1999b.
- Kyle, Donald G., *Sport and Spectacle in the Ancient World*, Oxford, Blackwell Publishing, 2007.
- Larsen, Swen, "A Forerunner of Hagia Sophia," *AJA*, c.XLI, 1937, s. 1-5.
- Laser, Siegfried, *Sport und Spiel*, Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1987.
- Lawall, Mark L. v.d., "Notes from the Tins 2: Research in the Stoa of Attalos", *Hesperia*, c.LXXI, 2002, s. 415-433.
- Lawler, Lillian B., "Ballgame Dances," *The Classical Journal*, c.XXXVI, 1941, s. 423-424.
- Lazenby, Francis D., "Greek and Roman Household Pets," *The Classical Journal*, c. XLIV, no. 4, 1949, s. 245-252.
- Lazenby, Francis D., "Greek and Roman Household Pets," *The Classical Journal*, c.XLIV, no. 5, 1949, s. 299-307.
- Lessing, Erich, Antonio Varone, *Pompeii*, Paris, Terrail, 1996.
- Levi, Doro, *Antioch Mosaic Pavements*, c.1, Princeton, Princeton University Press, 1945.
- Lewis, Sein, *Athenian Woman: An Iconographic Handbook*, New York, Routledge, 2002.
- Lightfoot, C.S., Peter Ian Kuniholm, "Amorium Excavations 1993: The Sixth Preliminary Report," *Anatolian Studies*, c.XLIV, 1994, s. 105-128.
- McClees, Helen, *The Daily Life of the Greeks and Romans*, Kessinger Publishing, 2006.
- McDaniel, Walton B., "Some Passages Concerning Ball-Games," *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, c.XXXVII, 1906, s. 121-134.
- Meischner, Jutta, "Das Missorium des Theodosius in Madrid," *Jahrbuch Dt Archaeologischen Instituts Bd III*, Berlin, Walter De Gruyter, 1996, s. 389-432.
- Meriç, Recep v.d., "2005 Yılı Metropolis Kazıları," 28. Kazı Sonuçları Toplantısı, c.II, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s.243-252.
- Miller, Stephen G., *Ancient Greek Athletics*, New Haven, Yale University Press, 2004.
- Miller, Stephen G., *Arete: Greek Sports from Ancient Sources*, University of California Press, 2004.
- Miller, Stephen G., "Round Pegs in Square Holes," *AJA*, c.LXXVI, 1972, s. 78-79.
- Mohr, Marilyn S., *The New Games Treasury*, 2. bs., New York, Houghton Mifflin, 1997.
- Mollet, J. William, *An Illustrated Dictionary of Words Used in Art and Archaeology*, The Elibron Classics Series, 2006.
- Moore, Mary B., "Attic Red-Figured and White-Ground Pottery," *The Athenian Agora*, c.XXX, 1997, s. 1-419.
- Moore, Mary B., "Exekias and the Telomonian Ajax," *AJA*, c.LXXXIV, 1980, s. 417-434.
- Mostert, Marco, "Het Spelelement in de middeleeuwse beschaving," *Spelen in de Middeleeuwen: over schaken, dammen, dobbelen en kaarten*, haz. W.S. van Egmond, Marco Mostert, Hilversum, Verloren, 2001, s. 9-27.
- Mulvin, Lynda, Steven E. Sidebotham, "Roman Game Boards from Abu Sha'ar (Red Sea Coast, Egypt)," *Antiquity*, c.CCCI, 2004, s. 602-617.

- Muriel, H., "The Doll," *North American Review*, c.CCXII, 1920, s. 809-815.
- Museum of Fine Arts, Boston, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.org>, 15 Mart 2008.
- Neils, Jennifer, "The Morgantina Phormiskos," *AJA*, c.XCVI, 1992, s. 225-235.
- Neils, Jennifer, John F. Oakley, "Catalogue," *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, haz. Jennifer Neils, John Oakley, New Haven, Yale University Press, 2003, s.195-312.
- Newby, Zehra, *Greek Athletics in the Roman World: Victory and Virtue*, Oxford, Oxford University Press, 2005.
- Nickel, Helmut, "The Little Knights of the Living-Room Table," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.XXV, 1966, s.170-184.
- Noble, Joseph V., "An Unusual Attic Baby Feeder," *AJA*, c.LXXVI, 1972, s. 437-438.
- Oakley, John H., "Death and the Child," *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, haz. Jennifer Neils, John H. Oakley, New Haven, Yale University Press, 2003, s. 163-194.
- Onur, Bekir, *Oyuncaklı Dünya*, Ankara, Dost Kitabevi, 2002.
- Özdizbay, Aşkın, *Perge'nin M.S. 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- Özdoğan, Mehmet, "Kırklareli Aşağı Pınar Kazısında Bulunan Arkaik Döneme ait bir Zar," *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı: Euergetes: Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag*, haz. İnci Delemen, Sedef Çokay-Kepçe, Aşkın Özdizbay, Özgür Turak, 2 Cilt, Antalya, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 883-890.
- Özyiğit, Ömer, "1988 Yılı Erythrai Sondaj Çalışmaları," *11. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.I, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 125-150.
- Parlett, David, *Oxford History of Board Games*, Oxford, Oxford University Press, 1999.
- Pedley, John G., "An Attic Grave Stele in the Fogg Art Museum," *Harvard Studies in Classical Archaeology*, c.LXIX, 1965, s. 259-267.
- Pennick, Nigel, *Secret Games of the Gods: Ancient Ritual Systems in Board Games*, 2. bs., Maine, Samuel Weiser Inc., 1997.
- Perdrizet, Paul F., "The Game of Morra," *JHS*, c.XVIII, 1898, s. 129-132.
- Philadelphus, Alex, "Three Statue-Bases Recently Discovered at Athens," *JHS*, c.XLII, 1922, s. 104-106.
- Pitt Rivers Museum, (Çevrimiçi) <http://www.prm.ox.ac.uk>, 17 Nisan 2008.
- Plantzos, Dimitris, "Crystals and Lenses in the Graeco-Roman World," *AJA*, c.CI, 1997, s. 451-464.
- Pulak, Cemal, "Ulu Burun Batığı Kazısı (KAŞ) 1988 Kampanyası," *11. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.I, Ankara, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 317-333.R.H.B., T.B.L.W., "Descriptions of Supplementary Illustrations, Plates I-IV," *Greece & Rome*, c.V, 1935, s. 63-64.
- Rich, Antony, *The Illustrated Companion to the Latin Dictionary and Greek Lexicon*, Londra, Longmans, 1849.
- Richter, Gisela M.A., "Department of Classical Art and Accessions of 1913: Vases and Terracottas," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.IX, 1914, s. 233-236.
- Richter, Gisela M.A., "Department of Classical Art Accessions of 1914: Athenian Vases, (Concluded)," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.X, 1915, s. 122-124.
- Richter, Gisela M. A., "A Greek Bobbin," *Bulletin of the Metropolitan Museum of Art*, c.CXIII, 1928, s. 303-306.

- Richter, Gisela M. A., *A Handbook of Greek Art: A Survey of the Visual Arts of Ancient Greece*, 7. bs., New York, Phaidon, 2003.
- Richter, Gisela M. A., "An Athenian Astragalos," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.XXXVI, 1941, s. 122-123.
- Richter, Gisela M.A., "Department of Classical Art: The Accessions of 1909. III. Vases and Terracottas," *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, c.V, 1910, s. 142-146.
- Richter, Gisela M. A., "Three Vases in the Metropolitan Museum Illustrating Women's Life in Athens," *AJA*, c.XI, 1907, s. 417-428.
- Ridgeway, William, "The Game of Polis and Plato's Rep. 422 E," *JHS*, c.XVI, 1896, s. 288-290.
- Rich, Antony, *The Illustrated Companion to the Latin Dictionary and Greek Lexicon: Forming a Glossary of all the Words Representing Visible Objects Connected with the Arts, Manufactures, and Every-Day Life of the Greeks and Romans*, Londra, Longmans, 1849.
- Rieche, Anita, "Board Games and their Symbols from Roman Times to Early Christianity," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 87-89.
- Robertson, Noel, "Athens' Festival of the New Wine," *Harvard Studies in Classical Philology*, c.XCV, 1993, s. 197-250.
- Robertson, Martin, *The Art of Vase-Painting in Classical Athens*, 2. bs., Cambridge, Cambridge University Press, 1996.
- Robinson, David M., "The Lasso on a Pyxis in the Style of the Penthesilea Painter," *AJA*, c.XXXIV, s. 177-181.
- Robinson, Henry S., "Pottery of the Roman Period: Chronology," *The Athenian Agora*, c.V, 1959, pp.1-149.
- Rodenwaldt, Gerhardt, "Sarcophagi from Xanthos," *JHS*, c.LIII, 1933, 181-213.
- Rollefson, Gary O., "A Neolithic Gameboard from Ain Gazal, Jordan," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, c.CCLXXXVI, 1992, s.1-5.
- Roueché, Charlotte, "Aphrodisias in Late Antiquity, The Late Roman and Byzantine Inscriptions," (Çevrimiçi) <http://insaph.kcl.ac.uk/alaz2004/inscription/eAlaz17.html>, 5 Mart 2008.
- Roueché, Charlotte, "Late Roman and Byzantine Game Boards at Aphrodisias," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 100-105.
- Russ, L., "An Overview of Mancala Rules and Variations," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I. L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s. 242-244.
- Rühfel, Hilde, *Das Kind in der griechischen Kunst von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus*, Mainz, von Zabern, 1984.
- Rühfel, Hilde, *Kinderleben im klassischen Athen: Bilder auf klassischen Vasen*, Mainz, von Zabern, 1984.
- Saltuk, Secda, *Arkeoloji Sözlüğü*, 4. bs., İstanbul, İnkilap Kitabevi, t.y.
- Schädler, Ulrich, "Some Critical Remarks on an Internet Site about Roman Board Games," (Çevrimiçi) <http://www.boardgamestudies.info/research/notes.shtml>, 1 Mart 2008.
- Schädler, Ulrich, "Spielen mit Astragalen," *Archäologischer Anzeiger*, c.I, 1996, s. 61-73.

- Serdaroğlu, Ümit, *Behramkale: Assos*, 3. bs., İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2005.
- Simpson, St. John, "Homo Ludens: The Earliest Board Games in the Near East," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007, s.5-10.
- Sinanoglu, Suat, *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953.
- Shear, Theodore L., "Excavations in the North Cemetery at Corinth in 1930," *AJA*, c.XXXIV, 1930, s.403-431.
- Shear, Theodore L., "Excavations in the Athenian Agora," *AJA*, c.XLI, 1937, s.177-189.
- Shoe, Lucy T., "A Box of Antiquities from Corinth," *Hesperia*, c.I, 1932, s. 56-89.
- Simpson, D.P., *Cassell's Latin Dictionary: Latin-English, English-Latin*, 5. bs., New York, Macmillan, 1968.
- Smith, Arthur H., *A Guide to the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum*, Adamant Media Corporation, 2005.
- Smith, R. R. R., *Hellenistik Heykel*, çev. Ayşin Yoltar Yıldırım, İstanbul, Homer Kitabevi, 2002.
- Smith, William, *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, 2. bs., Boston, Little Brown and Company, 1859.
- Sparkes, Brian A., "Kottabos: An Athenian After-Dinner Game," *Archaeology*, c.XIII, 1960, s. 202-207.
- St. Clair, Archer, *Carving As Craft: Palatine East and the Greco-Roman Bone and Ivory Carving Tradition*, Baltimore, The John Hopkins University Press, 2003.
- St. Clair, Archer, "Evidence for Late Antique Bone and Ivory Carving on the Northeast Slope of the Palatine: The Palatine East Excavation," *Dumbarton Oaks Papers*, c.I, 1996, s. 369-374.
- St. John, J. Augustus, *The History of Manners and Customs of Ancient Greece*, c.1, Adamant Media Corporation, 2005.
- Sweet, Waldo F., Erich Segal, *Sport and Recreation in Ancient Greece: A Sourcebook with Translations*, Oxford, Oxford University Press, 1987.
- Taylor, M.V., R.G. Collingwood, "Roman Britain in 1925," *The Journal of Roman Studies*, c.XV, 1925, s. 223-252.
- The British Museum, (Çevrimiçi) <http://www.britishmuseum.org>, 31 Mart 2008.
- Thompson, Darc'y W., "Games and Playthings," *Greece & Rome*, c.II, 1933, s. 71-79.
- Thompson, Dorothy B., "A Dove for Dione," *Hesperia*, ekler, c.XX, 1982, s. 155-162+215-219.
- Toner, J.P., *Leisure and Ancient Rome*, Cambridge, Blackwell Publishers, 1995.
- van Beek, Gus W., "The Buzz: A Simple Toy from Antiquity," *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, c.CCLXXV, 1989, s. 53-58.
- Vanderpool, Eugene, "The Rectangular Rock-Cut Shaft," *Hesperia*, c.XV, s.
- Vermeule, Cornelius C., "Greek and Roman Sculptures in Boston," *The Burlington Magazine*, c.CXIII, 1971, s. 37-45+47-48.
- Veyne, Paul, "Roma İmparatorluğu," *Özel Hayatın Tarihi 1: Roma İmparatorluğu'ndan 1000 Yılına*, haz. Dupont Aries, George Duby, çev. Turhan Ilgaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Walters, H.B., "Red-Figured Vases Recently Acquired by the British Museum," *JHS*, C.XLI, 1921, s. 117-150.

- Watkins, Malcolm J., "A Brief History of Backgammon and the Design of the Board," *Ancient Board Games in Perspective: Papers from the 1990 British Museum colloquium*, ek makalelerle, haz. I.L. Finkel, Londra, The British Museum Press, 2007.
- Welsh, Silvia M., "An Attic Grave Lekythos," *JHS*, c.XXVI, 1906, s. 229-234.
- Wilkinson, John G., *A Popular Account of the Ancient Egyptians*, c.1, Elibron Classics, Adamant Madia Corporation, 2006.
- Woodford, Susan, "Ajax and Achilles Playing a Game on an Olpe in Oxford," *JHS*, c.CII, 1982, s. 173-185.
- Yardımcı, Nurettin, "1984 Harran Kazı ve Onarım Çalışmaları," *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 239-260.
- Yegül, Filizet, *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkınma*, çev. Emel Erten, İstanbul, Homer Kitabevi, 2006.
- Yıldız, Nuray, *Eski Çağlarda Deri Kullanımı ve Teknolojisi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1993.
- Young, Rodney S., "Gordion Preliminary Report: 1953," *AJA*, c.LIX, 1955, s. 1-18.
- Young, Rodney S., "The 1961 Campaign at Gordion," *AJA*, c.LXVI, 1962, s. 153-168.
- "Zar," *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, c.XXII, İstanbul, Ana Yayıncılık, 2000.

Büyük tarihçi Johan Huizinga, insanı "homo ludens" (oyun oynayan insan) olarak tanımlar. Hatta daha da ileri giderek, oyunun kültürden daha eski olduğunu iddia eder. İnsanın olduğu yerde oyun da vardır. Oyunlar tarih boyunca toplumsal hayatın içinde önemli yer tutmuştur. İnsanların bir araya gelip sosyalleşmesinde rol oynadığı gibi ne tür oyunların hangi kurallarla oynandığı toplumsal ilişkilerin bir aynası gibidir. Bu kitap, Eski Yunan ve Roma toplumlarındaki gündelik hayata, eğlence kültürüne, sosyalleşme yapılarına oyunların ve oyuncakların penceresinden bakmayı hedefliyor. Çalışmanın amacı söz konusu toplumlarda oyunların işlevini ve ne denli önemli bir yeri olduğunu gösterebilmektir. Arkeolojik bulgular ve antik yazın, Eski Yunan ve Roma'da oyun oynamanın hem çocuklar hem de yetişkinler arasında çok yaygın olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bu toplumlarda çok sayıda ve çeşitte oyun, oyuncak ve oyun aracı bulunduğunu biliyoruz. Bu kitapta da antik dünyada oynanan başlıca oyunlar ve oyuncaklar kapsamlı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Hangi oyunlar, hangi araçlarla, hangi kurallar çerçevesinde ve nerede oynanıyordu? Ne tür oyuncaklar yaygın olarak kullanılıyordu? Toplumlardaki kültürel sürekliliği anlamak adına, Eski Yunan ve Roma'da oynanan oyunlarla günümüz oyunları arasında ne tür devamlılıklar vardır? Oyun ve oyuncaklar konusunda Türkiye'de arkeoloji yazınında var olduğunu düşündüğümüz bir boşluğu doldurmayı da amaçladık. Bu çalışmanın kazılarda ele geçirilen ve müzelerde sergilenmekte

olan oyun araçlarının ve oyuncakların tanımlanmasında bir başvuru kaynağı olmasını umut ediyoruz. Araştırmacı Salkım Selvi-Bener İstanbul Üniversitesi Eskiçağ Tarihi Bölümü'nde doktora öğrencisi.

İNSAN VE TOPLUM Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-117-8

KİTAP YAYINEVİ LTD. ŞTİ.

Tanıtım kopyasıdır bedelsizdir.